

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

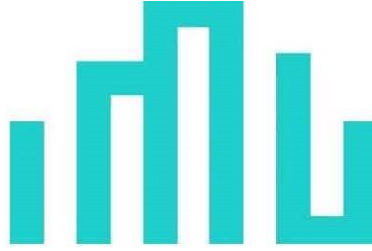
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

**Devletin Temel Amaç ve Görevlerine Dair Bir İnceleme:
Yeni Bir Madde Teklifi**

Yüksek Lisans Tezi

Tahir ARDAL

Aralık 2024

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

**Devletin Temel Amaç ve Görevlerine Dair Bir İnceleme:
Yeni Bir Madde Teklifi**

Yüksek Lisans Tezi

Tahir ARDAL

Danışman

Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU

Aralık 2024

TEZ JÜRİSİ ONAYI

Tahir ARDAL tarafından hazırlanan "Devletin Temel Amaç Ve Görevlerine Dair İrdeleme Ve Anayasa Maddesi Teklifi" başlıklı bu Yüksek Lisans Tezi, Kamu Hukuku Anabilim Dalı'nda hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Unvanı Adı Soyadı

Kurumu

Unvanı Adı Soyadı

Kurumu

Unvanı Adı Soyadı

Kurumu

Unvanı Adı Soyadı

Kurumu

Tez Savunma Tarihi: / / 20....

BEYANLAR

Yazım ve Kaynak Gösterme Kılavuzu Beyanı

Danışmanlığımda yazılan bu tezin APA yazım ve kaynak gösterme kılavuzunda belirtilen kurallara uygun olarak yapılandırıldığı ve bu kılavuzun metin içi kaynak gösterme standartlarının bu tezde tutarlı olarak uygulandığı tarafımdan incelenerek teyit edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU

Etik İlkeler Sadakat Beyanı

Hazırladığım bu tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

İmza

Tahir ARDAL

ÖZET

Devletin Temel Amaç ve Görevlerine Dair Bir İnceleme: Yeni Bir Madde Teklifi

ARDAL, Tahir

Yüksek Lisans Tezi, Kamu Hukuku Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU

Aralık, 2024

İlk bölümünde devletin amacı nedir sorusuna dair tarihsel bir değerlendirme yapılmıştır. Bu tarihsel değerlendirme; “Antik Yunan ve Roma İmparatorluğu Anlayışında Devletin Amacı”, “Ortaçağ Avrupası’nda Devletin Amacı ve Modern Devletin Doğuşu”, “Türk- İslam Medeniyeti’nde Devletin Amacı ve Devlet Tefekkürü” isimli üç alt başlık ile yirmi bir farklı düşünür ve düşünceyi kapsamaktadır. İkinci bölümünde on dokuz farklı ülkenin anayasası incelenmiştir. Bu inceleme sadece lafzen ve anayasalarda geçen cümlelerden ibarettir. Üçüncü ve son kısımda ise *Türk Anayasa Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Devletin Amacı* aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Devletin Amaç ve Görevi, Anayasa, Dünya Anayasaları, Türk Anayasa Tarihi, Felsefe, Anayasa Teklifi, Siyaset Bilimi, Antik Yunan, Roma, Medeniyet, Türk - İslam Medeniyeti, Ortaçağ Avrupası, Devlet, Anayasa Hukuku, Genel Kamu Hukuku

ABSTRACT

Review on the Fundamental Purpose and Missions of the State: New Constitutional Article Offer

ARDAL, Tahir

Master's Thesis, Department of Public Law

Supervisor: Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU

December, 2024

In the first part, a historical evaluation was made regarding the question of what is the purpose of the State. This historical evaluation covers 21 different thinkers and thoughts with three subheadings: The Purpose of the State in the Ancient Greek and Roman Empire, The Purpose of the State in Medieval Europe and the Birth of the Modern State, The Purpose of the Commonwealth in Turkish - Islamic Civilization and Governance Thought. In the second part, the constitutions of 19 different countries were examined. This review consists only of the words and the sentences in these constitutions. In the third and last part, the purpose of the state in the history of the Turkish Constitution and the Constitutions of the Republic of Turkey is sought.

Keywords: Purpose and Duty of The State, Constitution, World Constitutions, Turkish Constitutional History, Philosophy, Constitutional Proposal, Policy Science, Ancient Greece, Roma, Turk - Islam Civilization, Middle Age of Europe, State, Constitutional Law, Public Law

KISALTMALAR

<i>age.</i>	Adı geçen eser
<i>agm.</i>	Adı geçen makale
<i>akt.</i>	Aktaran
<i>bkz.</i>	Bakınız
<i>ev.</i>	eviren
<i>haz.</i>	Hazırlayan
<i>ktp.</i>	Kütüphane
<i>mad.</i>	Madde
<i>nr.</i>	Numara
<i>s.</i>	Sayfa
<i>S.</i>	Sayı
<i>thk.</i>	Tahkik Eden
<i>tsh.</i>	Tashih Eden
<i>(t.y.)</i>	Tarih Yok
<i>vr.</i>	Varak
<i>yay.</i>	Yayınlayan
<i>(y.y.)</i>	Yayınevi Yok

KISALTMALAR	i
ÖNSÖZ	1
GİRİŞ	2
BİRİNCİ BÖLÜM: TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE DEVLETİN AMACINA DAİR DÜŞÜNÜRLERİN GÖRÜŞLERİ	4
I. ANTİK YUNAN VE ROMA ANLAYIŞINA GÖRE DEVLETİN AMACI	4
1.1 Site Devleti	4
1.2. Sofistler	8
1.3. Sokrates.....	9
1.4. Platon	10
1.5.Aristoteles	13
1.6. Polybius	14
1.7. Cicero	17
1.8. Eski Yunan Dünyasında Devlet Düşüncelerine Dair Mukayese ve Değerlendirme	18
II. ORTA ÇAĞ AVRUPA’SINDA DEVLETİN AMACI VE MODERN DEVLETİN DOĞUŞU	19
2.1. Ortaçağ Avrupası Sosyal Yapısı (5 YY. – 9. YY.).....	19
2.2. Aquinalı Thomas	21
2.3. Dante.....	22
2.4. Machiavelli	24
2.5. Jean Bodin	26
2.6. Thomas Hobbes	28
2.7. John Locke	30
2.8. Jean-Jacques Rousseau	32
2.9. Karl Marx	33
2.10. Orta Çağ Avrupası’nın Devlet Düşüncesine Etkileri ve Modern Devlet Eleştirileri	35
III. TÜRK - İSLAM MEDENİYETİNDE DEVLETİN AMACI VE DEVLET TEFEKKÜRÜ	38
3.1.Göçebe Toplumdan Devlete.....	38
3.2. Orhun Kitabeleri	40

3.3. Kutadgu Bilig / Yusuf Has Hacib	42
3.4. Farabi	45
3.5. İbn-i Haldun	47
3.6. İbn-i Sina	49
3.7. İbn-i Rüşd	50
3.8. Adalet Dairesi Teorisi	51
3.9. Türklerde İslam ile Tekellüm Eden Devlet Anlayışı	53
İKİNCİ BÖLÜM: FARKLI ÜLKE ANAYASALARINDA DEVLETİN AMACI	54
I. İLK ANAYASALLAŞMA HAREKETLERİ VE ANAYASANIN DOĞUŞU	54
II. FARKLI ÜLKE ANAYASALARINDA DEVLETİN AMACI	59
2.1. ABD Anayasası	59
2.2. Almanya Anayasası	60
2.3. Fransa Anayasası	61
2.4. İtalya Anayasası	61
2.5. Belçika Anayasası	62
2.6. Finlandiya Anayasası	62
2.7. Güney Afrika Cumhuriyeti Anayasası	62
2.8. Somali Federal Cumhuriyeti Anayasası	62
2.9. Kazakistan Anayasası	63
2.10. Türkmenistan Anayasası	63
2.11. Afganistan Anayasası	63
2.12. Rusya Anayasası	64
2.13. Çin Anayasası	65
2.14. Hindistan Anayasası	66
2.15. Endonezya Anayasası	66
2.16. İran Anayasası	66
2.17. Tunus Anayasası	67
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TÜRK ANAYASA TARİHİ VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASALARINDA DEVLETİN AMACI	67

I. OSMANLI – TÜRK ANAYASAL GELİŞİMİ	67
1.1. Kanûn-i Esâsi	69
II. TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASALARI	70
2.1. 1921 Anayasası (Teşkilât-ı Esâsiye)	70
2.2. 1924 Anayasası	71
2.3. 1961 Anayasası	72
2.4. 1982 Anayasası	73
III. ANAYASA MADDESİ ÖNERİSİ	75
SONUÇ.....	81
KAYNAKÇA.....	80

ÖNSÖZ

İnsanlar davranışlarda bulunmasıyla birlikte bir sistemin inşasına başlarlar. Yararlı olan davranışlar devam eder ve zararlı olan davranışlar son bulur. Bu davranış biçimleri birçok insanın karşılıklılık iletişimiyle devam eder ve tüm bunlar toplumsal hayatı doğurur. Bu birlikte yaşamı inceleyen bilim dalları ise “sosyal bilim” olarak adlandırılmaktadır. Bu sosyal bilimlerde insanlar arasındaki kuralları ve bu kuralların var olmasını inceleyen bilim ise hukuktur. Bu kuralların en gelişmiş hali ise devleti oluşturacaktır. Devlete dair üst normlarının belirli bir sistematikte yazılı hale gelmesiyle de Anayasalar oluşmuştur.

Yapılan bu çalışma özünde Türkiye’nin Anayasa araştırmasına bir katkı sağlamak amacıyla Türkiye’nin oluşumunu etkileyen başlıca iki kaynak olan Batı ve Doğu dünyasını inceleyen ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti kimliğine ait olan Türk, İslam ve Batı düşüncesi ile bu düşüncelerin etki ettiği anayasaları merkeze alan bir yapıdadır. Alınan düşünürlerin ve incelenen anayasaların tarihin başlıca aktörleri olmaları Türkiye’nin kökleri ile belirlenen yelpazenin küresel ölçekte olduğunu; Türkiye’nin tarihi, konumu ve varlığı ile tüm dünyanın felsefeleri ile etkileşim de olduğunu gösterir. En nihayetinde Anadolu’nun her bir ferdiyi temsil eden ve dünyaya adil bir nizam hitap edebilecek bir Türkiye’nin anayasasına katkı sağlaması temennisi ile.

Bu çalışmanın gerçekleşmesinde; ilgisi ve yönlendirmesi adına danışman hocama, üniversiteme ve her daim yaptığım her iş de desteklerini gördüğüm sevgili aileme teşekkür ediyorum.

Tahir ARDAL

Aralık, 2024

GİRİŞ

Bir sosyal bilim olan Hukuk, kavram itibariyle Arapçadan gelmektedir ve hak kelimesinin çoğuludur. Bu alanda mütehassıs olan veya olmaya gönül verenlerin temel konusunu da “Hak” kavramı teşkil etmektedir. Ele alınan bu kavram incelendiğinde başlıca özelliği olarak hayatın her yerinde var olduğu yer almaktadır. Bir kişinin yaptığı alışverişte doğan karşılıklı alacak hakkı ve karşı tarafa borçlu olduğu hakkı olan borç ödeme edimi borçlar hukukunun, bir kişinin yaptığı fiil neticesinde ihlal ettiği insan hakkı neticesinde gördüğü yaptırım ceza hukukunun, bir şirketin satın alma veya ticaret yapma yetkisine haiz olması için elde etmek istediği hak ehliyeti ticaret hukukunun, ülkelerin karşılıklı çıkarlarını korumak istediği menfaatleri uluslararası hukukun, devletin elde ettiği yetkilerden bu yetkilerin kısıtlanmasına dair hükümler idare hukukun ve örnek verilebilecek benzer tüm bu durumların hepsi “Hukuk” biliminin konusudur ve temel olan özne “Hak”tır. Tüm bu halleri düzenleyen ve esasta hakkı düzenleyen temel bilim dalı olan hukuk da bu sebeptendir ki “Hak” kavramının çoğulu anlamına gelmektedir.

Konusunu “Hak, usulünü “Düzen” teşkil eden bu anlayışta normlar arasında hiyerarşiyi belirlemek, korunması özenle istenen hakları ayrıca korumak, otoriteye verilen gücü sınırlamak adına oluşan hukuk dalı ise “Anayasa Hukuku”dur. İlk modern anlamda anayasanın 1787 ABD Anayasası olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte milattan önce yaşamış Aristoteles’in Yunan şehir devletleri olan sitelerin anayasalarını incelediği, birçok devletin otoritenin de değiştiremeyeceği üst normlar ortaya koyduğu, İslam Devletlerinde “Mevrid-i Nasta İçtihadı Meseğ Yoktur.” denilerek Ayet-i Kerime ve Hadis-i Şerifler ile oluşan naslar (kesin kurallar) ile ilgili ayrıca kural koyulamayacağı bilinmektedir. Örnek verilen anlayışların ortak noktası otoritenin üst norm olarak ifade edilecek kurallarla sınırlanmış olmasıdır. Belirtildiği üzere Anayasanın ve Anayasa Hukukunun üç temel hedefi bulunmaktadır; Normlar arası hiyerarşiyi oluşturmak, Temel hakları muhafaza etmek, Otoriteye verilen gücü sınırlamak.

Yapacağımız çalışma mevcut 1982 Anayasamızda Md.5’te düzenlenen “Devletin temel amaç ve görevleri” üzerine gerçekleşecek üç bölümden oluşacak bir irdeleme ve tüm incelemelerden sonra yapacağımız taslak anayasa madde teklifi üzerine gerçekleşecektir. Birinci bölüm devlet anlayışlarını anlamak ve farklı kültürlerin devletin amacına dair

görüşlerini sunmak adına “Tarihsel Süreç İçerisinde Devletin Amacına Dair Düşünürler” üst başlıklı ve “Antik Yunan ve Roma İmparatorluğu Anlayışında Devletin Amacı”, “Ortaçağ Avrupası’nda Devletin Amacı ve Modern Devletin Doğuşu”, “Türk- İslam Medeniyeti’nde Devletin Amacı ve Devlet Tefekkürü” alt başlıkları ile oluşacaktır. İkinci bölümde ilk yazılı anayasa olan “1787 ABD Anayasası” ile başlanarak seçtiğimiz dünyadaki farklı devletlerin mevcut ve şu anda yürürlükte olmayan anayasaları incelenecektir. Üçüncü bölüm ise anayasalar tarihimiz merkezinde devletin amacının ne olduğu ile ilgilidir. Türk Anayasalarında devletin amacı ilk yazılı anayasamız olan “Kanun-ı Esasi” ile başlanarak “1921 -1924 Anayasası, 1961 Anayasası, 1982 Anayasası” gerekçeli metinleri ile birlikte incelenerek devletin amacına dair bakış açıları anlaşılmalı çalışılacaktır.

Birinci bölümde Yunan düşüncesi, Batı Anlayışı ve Türk-İslam Telakkisi merkezli bir bilgilendirme yapmamızın sebebi Türkiye Cumhuriyeti’ni oluşturan tüm temel kültür normlarını tarihsel çerçevede ve özet olarak tanımış olmasıdır. Anayasanın temelinde olan kapsayıcılığın normların oluşum sürecinde de uygulanması gerekliliği adına bu şekilde bir konu tercih edilerek Türkiye Cumhuriyeti Devletini ve anayasalarını etkileyen kültürler incelenmiştir. Daha sonra dünyadaki diğer devletlerin anayasaların incelenmesi bu konuda farklı devletlerin nasıl bir yaklaşım geliştirdiğini anlamak adına tercih edilmiştir. Üçüncü bölüm 1876 Kanun-ı Esasi’den başlanarak tüm yazılı anayasalardan başlanarak yapılan incelemenin temel saiki ise tüm anayasa ve anayasa yapım tecrübemizin tezin konusunu oluşturan “Devletin Temel Amacı Nedir?” sorusuna yönelik yansımasından yararlanmaktır. Anayasa hukukunda en güncel eleştiri bir üst kural olan anayasalarımızın çok fazla değiştirilmesi olmaktadır. Her ne kadar bu durum hukukun güvenliği ve kuralların teamül oluşturması adına olumsuz bir durum olsa da zengin bir tecrübe birikiminden faydalanmak sonraya dair daha istikrarlı bir anlayış oluşturmaya yardım etmektedir. Tüm bu başlıkların her biri çok büyük bir araştırmaya ve tek başına geniş bir tez konusu oluşturabilecek potansiyele sahip olmasına rağmen her başlık altında sınırlı konu seçimi yapılması, inceleme yapılan ana konu olan “Devletin amacı nedir?” sorusuna bağlı kalınmaya çalışılması bir bütün oluşturmaya mümkün kılmaktadır. Son kısımda ise “Sonuç ve Teklif Edilen Anayasa Maddesi” alt başlığı bulunmaktadır. Bu başlıkta incelenen konulara dair genel bir değerlendirme yapılarak mevcut 1982 Anayasamızda Md. 5’te düzen “Devletin Temel Amaç ve Görevleri” başlıklı maddeye dair yeni bir öneri geliştirilmeye çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM:

TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE DEVLETİN AMACINA DAİR DÜŞÜNÜRLERİN GÖRÜŞLERİ

I. ANTİK YUNAN VE ROMA ANLAYIŞINA GÖRE DEVLETİN AMACI

1.1 Site Devleti

Eski Yunan fikir dünyası felsefeden, tarih bilimine ve daha birçok sosyal bilime etki eden bir düşünce ekosistemi oluşturmuştur. Bu çağın yansımaları sonrasında birçok devlete ve kültüre etki edecek ve günümüzde hala etkilerini sürdürecektir. Bu düşüncenin mekânsal merkezi politika kelimesine kaynaklık eden şehir devletleri olan “polis”lerdir (Akad, Dinçkol ve Bulut 2010: 7). Sosyal yapısı bakımından Aristoteles’in tanımıyla Polisler: *“Halkın büyük kütlelerinin ekincilik ve hayvancılıkla geçindiği yerler”* dir (Aristo, çev. 1944: 2). Siyasal bakımdan ise Polislerin yönetimi üç ayrı şekildedir; Krallık, Aristokrasi, Cumhuriyet. Mutlak yönetimin bir kişiye ait olması üzerinden var olan krallıklar ayrıca polis şehir devletlerinin de en yaygın yönetim biçimidir (Aristo, çev. 1931: 132). Aristokrasi ise yönetimin bir grup ayrıcalıklı azınlık üzerinden oluşmasıdır. Çoğu zaman zenginler üzerinden oluşan bu anlayış polis şehir devletlerinde de gözükmemektedir. Cumhuriyet ise yönetim doğrudan halk tarafından ve site vatandaşlarının etkisi ile gerçekleştirilmesidir. Her şehir devleti kendi kültürel özelliğine göre bu üç yönetiminden birini tatbik etmiştir. Polis şehirleri Sicilya’dan Anadolu’nun batı kıyılarına kadar yer alan sosyal ve siyasal bir bütünlük arz eden küçük devletler şeklinde ifade edilebilir. *“Eski Yunanlıların hususî ve umumî hayatları tamamen bu site çerçevesi içinde gelişerek inkişaf etmiştir”* (Okandan 1959: 193). Yunan düşüncesine mekânsal merkez teşkil eden polisler düşünürlerin için hem araştırma hem de teklif etmekte ele aldıkları başlıca sahalardır.

Eski Yunan düşünce ve düşünürlerini tanımlamaya başlamadan önce devlete dair kuram ve teorilerin genel bir tablosunu ele alıp yapacağımız çalışmanın üst bir tasnifini paylaşmak yararlı olacaktır. Devlete dair düşüncelere ait temel doktrin, devletin kökenine ve devletin yönetiminin yaklaşımına ait olmak üzere iki başlık da kuramlar barındırır.

Devletin kökenine dair düşünceler devletin nasıl var olduğunu, neden var olduğunu, sürekli bir konum oluşturmamasının altındaki saiki ve bu durumun iradi mi doğal mı olduğunu tartışan yaklaşımlardır. Bu yaklaşımlar Olgu Kuramları üst başlığında: Biyolojik Teori, Ekonomik Teori ve Toplumsal Teori; İrade Kuramları üst başlığında: Kuvvet - Mücadele Teorisi, Aile Teorisi, Toplumsal Anlaşma Teorisi şeklinde tasnif edilir (Özer & Kartal, 2023:166.). Devletin nasıl oluştuğunu anlamak devletin gerçekleştirmesi gereken asli görevini ortaya koymakta azami önem taşımaktadır. Hangi saik devletin oluşumuna sebebiyet veriyor ise bir bakımdan da o saik devletin sürekliliğine de sebep teşkil etmektedir. Bir üst organizma ve toplumun merkezinde bir otorite oluşturan devletin neden var olduğunu anlamak bu önemli konumun uygun şekilde yaşamasını sağlayacaktır.

Bu kuramlarda Tabii Kuramı (Olgu Kuramı), devletin oluşumunun insan veya insanların istek ve iradelerinin üzerinde olduğunu savunur. Tabii Kuramlardan biri olan biyolojik teorinin, bir başka ismi de organizmacı teoridir, esasında devletin yaşayan bir organizma gibi olduğu düşüncesi yatar. İbn-i Haldun'un düşüncelerinde de örnek olarak gösterildiği gibi "Devlet insan gibidir; doğar, büyür, yaşlanır ve ölür.". İnsan doğası ile devletin doğası paraleldir. Nasıl ki insan gelişiminde biyolojik evreleri yaşıyor ise devlet de insan ile aynı paralellik ve benzerlik de bu evreleri yaşar ve en nihayetinde ölür. Bu benzerlik sadece başlangıç ve sonu kapsayan bir benzerlik değildir. Bu teoriyi destekleyen düşünürlere göre; devlette insan gibi büyüme aşamalarını teker teker geçirir ve bu büyüme aşamalarında yine insanlar gibi ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaçlar onun büyümesine ve gelişmesine götürürken gelişmiş bir insan da yaşanan eksiklikler gibi zamanla da devlette bir tabii sürecin neticesinde eksiklikler oluşur ve artmaya başlar. Öyle ki bu düşünürlerin kimince bu evreler tüm devletlerde benzerlik gösterir ise de kimilerince çok daha kuvvetlidir ve bizatihi aynıdır (Şahin, 2016:14). Devletin üretime dair faaliyetleri ile insanın beslenmesi, devletin refahı ve sermayesi ile insan bedenindeki yağ, protein ve besin miktarı; ülkedeki lojistik ağ ile insan bedenindeki damarlar ve bu damarlarda tüm vücudu dolaşan kan, insanın mikrop ve virüsler ile mücadele mekanizmaları ile devletin asayışı temin yükümlülük ve faaliyetleri, devletin yönetimi ile insan beyni gibi onlarca benzetmenin insan ile devlet arasında bulunduğu kabul edilir (Özçelik, 1961:33).

Tabii kuramlardan olan Ekonomik teoride ise devlet ekonomik saik ve ilişkilerin bir neticesidir. En büyük düşünürleri Engels ve Marx'ın olduğu ekonomik teorinin özünde devletin ekonomik çıkarları muhafaza için var olduğu kabul edilir. Marksist teoride toplum “alt yapı sosyal kurumları” ve “üst yapı sosyal kurumları” ile oluşur. Alt yapı sosyal kurumları toplumu asıl etkileyen tek ölçüt olan üretim çeşitleridir. Üst yapı sosyal kurumları ise içinde ahlak, kamu yararı, özgürlük, etik gibi unsurlar barındıran diğer tüm yapılardır. Devlet de bu kurumların en büyük teşkilatını oluşturur. (Döveci, 2018:72) Üst yapının nasıl hareket edeceğini, ne yapacağını belirleyen ise alt yapıdır. Yaşanan tüm çatışmalar alt yapıyı ele geçirmek isteyen gruplar arasındaki çatışmalardan oluşur. Üst yapıyı oluşturanlar ise bu alt yapıyı ele geçirme savaşını kazanan sınıflardır. Devlet, üretim araçlarını korumakla görevli bir jandarmadan ibarettir (Döveci, 2018:73). Devletin ekonomik çıkar olgusu üzerine inşa edilen bu düşünce insanın tek içgüdüsünün, “ekonomi” başta olmak üzere, çıkar olduğu saiki üzerinden yanılmaktadır. İnsanlar üzerinden işleyen bir sistemin tek bir saik ile açıklanması ve bu saikin sadece menfaat kabul edilmesi gerçekliğe uymamakla birlikte Makyavel düşünceye benzer bir tabloya kişiyi götürür. Ancak insanlar düşük alt gruplarda olduğu halde tatminiyet ve memnuniyette farklı gelir grubunda olanlara nazaran çok daha kuvvetli olduğu çokça görülmüş olmakla beraber asıl arayış geniş toplumların yararının azami oluşması ile mümkün olacaktır. Toplumsal teori ise insanların toplumu oluşturması ile devletin var olacağıdır. Bir arada yaşayan insanlar gıda ve güvenlik gibi ihtiyaçları sağlayabilmenin içgüdüsel bir ihtiyacıdır. Bu sebeple devletin varlığı ortaya çıkar ve birey bazlı zarar kamu teşkilatı kurularak engellenir.

İrade kuramlarında bir tanesi olan Kuvvet- Mücadele teorisine göre devlet öncesi doğa durumunda kuvvetli olanlar zayıflar üzerinde hâkimiyet kurmuştur. Bu hâkimiyeti sürekli hale getirmeleri gerekir ve bu sürekliliği sağlayan sistemi oluşturan şey devlettir. Leon Duguit'e göre devlet düzeni, büyüyen toplumda ayrışan gruplar arasında güçlü grubun zayıf grup üzerinde hakimiyet kurması ile mümkün olmuştur. Aile teorisinde bu oluşumu en büyük ailenin diğer aile gruplarını kendine katması ve ailelerin birleşmesi oluştururken toplumsal anlaşma teorisinde ise insanlar kendi arasında anlaşarak bir üst otorite yani devleti oluşturur.

Devlet ile ilgili bir başka temel tartışma devlet - toplum ikileminde toplumun mu önleneceği, yoksa devletin mi önceleneceği sorusudur. Bir görüşe göre devletin özerkliği ve özel bir yapısı olduğu kabul edilse de bu toplumdan ayrı bir yapıdır. Bu ayrım da her daim toplum devletin önüne geçmelidir. Daha çok Anglosakson düşüncedeki hukukçularda kabul edilen bu görüş de devlet özerk olması ile etki edilebilir bir yapıdadır. Toplumsal

gruplar istek, ihtiyaç ve kuvvetlerine göre devlete etki edebilirler ve devletin politikalarını belirlerler. Özünde özerk bir yapının varlığını savunan bu düşünce de devletin özerk ve müstakil yapısı onun etki edilebilirliğini niteler (Jessop, 2016: 351). Bazı düşünürler bu etki ile devletin yönlendirildiğini vurgularken bir diğer destekleyen görüşler bu etki ile devletin yönlendirilmesinin değil, kısıtlanmasının gerçekleştiği üzerine durmaktadır. Etki edilebilir devlet düşüncesi ile zayıf bir yapı öngörülür. Özellikle günümüzde şirketlerin devletlere etki ettiği durumu bu düşünceye iyi bir örnektir. Toplum, devletin önünde kabul edildiğinden bu devletlerde bir devlet kırmızıçizgisi veya geleneksek yaklaşımı yoktur veya çok zayıftır. Bu düşüncenin en büyük eleştirisi toplumu öncelemesi ile özerk yapısından bahsedilen devletin etki edilebilir veya kısıtlanabilir oluşu ile güçlü toplumsal gruba karşı zayıf toplumsal grupları nasıl koruyacağı sorusudur. Özünde azınlık olan toplumun hâkimiyeti oluşacaktır ve bu durum toplumu önceleme olarak kabul edilemeyecektir.

Bir diğer düşünce ise “Devlet Kurumsalcı” olarak nitelendirilen devlet merkezli yaklaşımlardır. Bu düşünce okulu devlet toplum tercihinde devletin öncelenmesini savunmaktadır. Ülke içerisinde bulunan en önemli, büyük ve güçlü teşkilatı temsil eden devletin teşkilat yapısını kalkınmacı gayeler altında kullanabileceğini savunur. Daha vizyoner, genel ve gelecek dahilinde bir plan ve hareket sağlayacak olan devlet teşkilatı kamu yararını teminde baş aktördür. Kararı veren devlettir, uygulayan devlettir, değiştiren devlettir. Buradaki süreçte toplumdan devlete doğru değil, devletten topluma doğru bir nedensellik bulunur. Asıl olan bir kişi veya kişilerden (toplumdan) daha fazlasını düşünebilecek olan devlettir. Toplum merkezli yaklaşımları zayıf ve yetersiz olmakla eleştiren bu düşünce toplumu önceleyen anlayışı egemen sınıf ile devlet arasında çıkacak çatışmalarını önemsememekle suçlar.¹

Var olan bu iki düşünce kendi içerisinde haklılıklar barındırmak ile beraber ciddi eleştirilere de maruz kalmaktadır. İki düşünce okulu arasında uzlaştırmacı yaklaşımı belirleyen düşünürler de mevcuttur. Bu düşünürlere göre Emile Durkheim ve diğer işlevci düşünürler devlet ile toplumu birbirinden ayrı parçalar olarak görmez. Aksine devlet ile toplum iç içe geçmiş bir bütünün parçalarıdır (Giddens, 2012: 145). Buradaki uzlaşmayı sağlayacak şey zorunluluk altında birleşen tüm bu bileşenlerin bu zorunluluk sebebiyle uyum içinde çalışacağıdır. Diyalektik yaklaşım da ise bu uzlaşma çatışma ile sağlanacaktır. Bizim kültürümüz adına değerlendirildiğinde; Şeyh Edebali’nin Osman Gazi’ye öğüdü olarak rivayet edilen ve halk arasında yüz yıllardır yaşayan, bunun ile beraber “Galat-ı meşhur

¹ Daha fazlası için bkz. Karataş, A. (2018). Devlet Kuramları Üzerine Bir Değerlendirme. *Social Science Development Journal*, 3 (14), s. 631-643] (

fasih-i mehcordan evladır” kaidesince eleştirel düşünce de kullanımı kabul edilebilecek olan “İnsanı yaşat ki devlet yaşasın” anlayışı toplumun öncelendiği düşünce okuluna örnek iken bahsedilen ordu-millet anlayışı, “Devlet baba” gibi terimler ve milletimizce devlete atfedilen kutsaliyet devletin öncelendiği düşünce okuluna örnektir. Her iki düşüncenin de var olduğu gözüktüğünden bu iki tartışmaya bakarken uzlaşmacı bir karakter doğru olacaktır. Özellikle toplum içindeki fertlerin devleti öncelemesi, devlet teşkilatını yaşatanlar için toplumun öncelenmesi yapılması ihtiyaç olunan dengeyi sağlayacak ve gerekli konumu temin edecektir.

1.2. Sofistler

Eski Yunan düşüncesinin incelendiği bu dönemde devlete dair görüşlerin en bilinen isimleri Sokrates, Platon (Eflatun) ve Aristoteles’e ait olmakla birlikte öncülüğünü “Sofist” adı verilen şehirden şehire gezerek düşüncelerini yayan politikacıların yaptığı belirtilebilir. Şehirden şehire gezen Sofistler sabit bir okul kurmamış olup gezdikleri şehirlerde para karşılığında ders vererek fikirlerini geliştirmiş, verdikleri dersler ile fikirlerini yaymış ve geçimlerini bu şekilde sağlamış kişilerdir. Sosyal ve siyasal yapısı bu şekilde özetlenebilecek eski Yunan düşüncesinde ilk ele alınacak grup “Sofistler”dir. Devlet düşüncesi adına incelenebilir ilk fikirleri oluşturan sofistler şehirden şehire gezerken devlete dair düşüncelerini de yaymışlardır. M.Ö. V. Yüzyıl da var olan sofizm Yunan yarımadasında ortaya çıkan bir düşüncedir (Akad ve diğerleri, 2010: 13). Etimolojik olarak incelendiğinde bilgi anlamına gelen *sophos* (sophia) kelimesinden gelen sofist bilgin, bilge kişi anlamına gelir. Başlıca sofizm düşünürleri Protagoras, Gorgias, Hippias, Kallikles; Thrasymachus, Prodigious isimleridir (Del Vecchio, çev. 1952: 36). Farklı düşünürleri olmakla birlikte sofist düşünceyi tek bir bakış açısı ile ele almak mümkün değildir. Devlete dair başlıca yaklaşımları devletin insan ürünü olduğu, insanın kendi iradesi ile kendini geliştirebileceği, ferdiyetçi bir yaklaşımı benimsemiş oldukları şeklindedir. Sofizm düşünürlerinden kabul edilen Glaukon’a göre hukukun temel gayesi zayıf kuvvetliye karşı korumaktır. Bugün güçlü olan yarın zayıf olabilir ancak hukuk genel ve sürekli olduğu için zayıf olan güçlü olana karşı her zaman korunur. Buradan çıkarımla Glaukon’a göre bir insan ürünü olan devletin temel hedefinin zayıf güçlüye karşı korumak olduğu söylenebilir (Özkan [t.y.]: 177). Bir başka sofist düşünür olan Thrasymakhos ise devleti kuvvet üzerine temellendirmiştir. Yönetimde olanın kuvvet olduğu iddia eden Thrasymakhos insanlar arasında düzeni belirleyenin de güçlü olan olmak olduğunu iddia eder. Devleti de bu yaklaşımda ele alan düşünür devletin temel gayesinin ve ana yaklaşımının güçlü olanın haklarını tatbik etmek için kullanılan araç olduğunu belirtir. Fikirleri ile ilgili Sokrates ile

olan tartışmasında bir kesit şu şekildedir; “Yalnız kendi vatandaşları değil, eğriliği toptan işlediğini bitenlerin hepsi ona mes'ud, mutlu derler. Çünkü eğriliği ayıplayanlar eğrilik etmekten değil, ona uğramaktan korktukları için eğriliği ayıplarlar. Böylece, Sokrat, oldukça ileri giden bir eğrilik hür adama doğruluktan daha çok yakışır; o daha kuvvetli, daha efendicedir ve başlangıçta söylediğim gibi, doğruluk kuvvetlinin işine gelendir, eğrilik ise kendisine faydalı olan ve kendi işine gelendir” (Yürük [t.y.]: 863). Ele alınan kesitte de görüldüğü üzere Thrasymakhos’ın düşüncesi temel ölçüt güçlünün kazancı üzerindeki hâkimiyetidir. Her konuda tatbik ettiği bu düşüncesini devlete de tatbik etmiş ve devleti güçlünün bir aracı olarak görmüştür.

Yukarıda da belirtildiği ve gözüktüğü üzere ortak bir görüşte birleşmeyen sofistler öznel bir yaklaşımla konuları ele almıştır ve ferdiyetçi bir yaklaşımla konuları ele almıştır. Eski Yunan düşüncesi için kurucu unsur olarak yer alan sofistler her ne kadar büyük ve idealist Yunan Felsefesini vücuda getiren maya kabul edilse de zamanının öncü düşünürü Platon’un sofistler hakkındaki fikirleri şu şekildedir: “... bilgilerini toptan veya parça parça satmak için şehir şehir dolaşanlar, bunların ruh için faydalı veya zararlı olduğunu kendileri de bilmezler, ama gene de ileri sürdükleri her şeyi müşterilerine överler. Müşteri de ruh hekimliğini öğrenmemişse, onlardan fazla bir şey bilmez (Eflatun, 1943, 10; Verdross, 1948, s. 40)”. Sofistlere karşı eleştirel bir yaklaşım sergileyen Platon sofistlerin fikirlerini de zayıf bulmaktadır. Hocası kabul ettiği Sokrates de birçok kez sofistleri eleştirmiş, bazı konularda hem fikir olmuşsa da çoğu zaman fikirlerine dair eleştirilerini ifade etmiştir.

1.3. Sokrates

Sofistlerle birlikte Eski Yunan düşüncesinde öncü olan ve etkileri uzun süre devam etmiş olan Sokrates’in de devlete dair düşünceleri incelemeye konu olmalıdır. Mesleği heykeltıraş olan Sokrates M.Ö. 469-399 yılları arasında yaşamıştır. Yaşadığı devirde ve sonrasında birçok filozofa da ilham olan Sokrates en tanınmış Yunan düşünürlerinden biridir. Aynı zamanda talebesi olan Platon (Eflatun), üstadı Sokrates ile ilgili “Euthypron” eserinde “zamanın en adil kişisi” demiştir (Eflatun, 1943, 10; Verdross, 1948, s. 40). Yine Aristoteles’in eserlerinde de Sokrates’in görüşlerine dair yankılar bulunmaktadır. Sokrates’in Müdafaası da bu minvalde önemli bir kaynak olarak yer almaktadır. Gençlere eğitim vererek geçinen, devlet ve yönetimi ile ilgili düşünceleri ile hayatını devam ettiren, toplum için en yararlı yönetim anlayışını bulmak için çabalayan, yönetimi “...sadece iyi insanlarla dolu bir şehir kurulabilseydi, insanlar herhalde, şimdiki gibi idare etmek için değil, etmemek için uğraşırlardı. (Eflatun, 1946, 49)” şeklinde gören Sokrates Atina’da yönetimin değişmesi (Otuz Müstebidin Düşmesi Olayı) akıbetinde “Devletin tanrılarına

inanmamak, başka tanrılar kabul etmek ve gençliği bozmakla” itham edilmiş ve zehir içerek ölüm cezası çarptırılmıştır. Hakkında verilen cezayı öğrendikten sonra kaçma şansı olan Sokrates kötülük yapsa bile devletin buyruklarına koşulsuz boyun eğilmesi düşüncesindeydi (Ertop ve Yetkin, 1985, 135-7) ve bu hakkını kullanmadı. Esasında Sokrates’in bu yaklaşımın altında toplum yararı için düzenin her zaman muhafaza edilmesi gerekliliği yatmaktadır. Düzenin olmadığı bir yerde yönetim felsefesinin bir anlam ifade etmeyeceğine inanan Sokrates düşüncelerini hayatı uğruna yaşatan bir fikir adamı olarak var olmuştur.

Düşünce dünyasını doğruyu aramak ve devleti de bu doğru uğruna çabalamak üzerine konumlandırırmış ve düşüncelerini toplumun her kesimini kapsayan bir anlayışta oluşturmaya gayret etmiştir. Tek bildiğim şey hiçbir şey bilmediğimdir ifadesinde bulunmasına rağmen bilginin özneliliğini ön plana almış ancak gerçeği yorumlamayı da dışlamayarak kendini Sofist görüşten birçok yerde olduğu gibi burada da ayırmıştır. Bunu gerçekleştirirken de kendini eleştirdiği gibi muhataplarını da eleştirmekten geri durmamıştır. Devletin amacını doğruluk üzere inşa ettiği gibi bu konuda da birçok devlet yetkilisini eleştirmiştir. Öyle ki onu ölüme götüren idam kararının arkasında da düşüncelerini tartıştığı ve eleştirilerde bulunduğu kişiler olduğunu söylemektedir (Eflatun, 2008). Bu sebeplerle devleti yöneten kişilerin de felsefeye ilgilenmelerini şart koşmuştur. Yine aynı anlayışı gereği demokrasi Sokrates için ayakların baş olmasıdır. Doğru hareketin her şeyden üstün olduğunu ve bunun Tanrıya hizmet etmek olduğunu ifade eden görüşü ile birlikte doğruluğun ancak bunun için çabalayan devlet yetkilileri ile mümkün olacağını ifade eder. Kendini, ölümünden önce yaptığı savunmasında “...hem büyük hem cins ama büyüklüğünden dolayı biraz mahmuzlayarak dürtüklenmesi şart olan cins bir ata benzeyen devleti yerinden oynatmak için, Tanrısal heyetin kararıyla başınıza musallat olan benim gibi bir at sineğini kolayca bulamazsınız (Eflatun, 1958, 10).” şeklinde tanımlayan Sokrates, devleti eleştirileri ile doğrunun üstün olduğu bir anlayışa itmeye çalışmıştır. Bu doğrunun altında kanunun üstünlüğü, kendi çıkarlarını değil toplumun menfaatlerini esas alan anlayışı ve eğitimin önemi bulunmaktadır.

1.4. Platon

İncelenmesi gereken bir sonraki düşünür ise Sokrates’in öğrencisi olan ve devlete dair düşünceleri “Devlet” ve “Yasalar” gibi kitaplarla yazılı hale getiren Platon (Eflatun) ‘dur. M.Ö. 427’ye doğru Messina’lı meşhur bir ailede dünyaya gelmiş olan Atinalı Platon Herakleitos’un tilmizi Kratylos’un, Sokrates’in, Eukleides’in ve Pythagorasçılarının talebesidir. Fikirlerini anlatmak için kurduğu “Akademi”de M.Ö. 385’ten ölüm tarihi olan

M.Ö. 347'e kadar öğretilerini okutmuştur. Platon'un incelemesinde en kıymetli durum eserlerinin hemen hemen hepsine sahip olmamızdır (Weber, 1964,49). Zengin bir ailede dünyaya gelmesi ile siyasette etkin olmayı istemiş ve çeşitli görevler almayı talep etmiş ise de Hocası Sokrates'in siyaset sonucunda idam edilmesi ile devletten uzaklaşmış ve vaktinin tamamını eğitime ayırmıştır. Hocası Sokrates'ten farklı olarak devleti daha somut biçimde ele almıştır. Öyle ki "Devlet" eserinde de "Yasalar" eserinde de uygulanabilecek ve kurumları belirtilen bir devlet teşkilatı tezi öne sürmüştür. Bu devlet teşkilatında hocası ile aynı fikirde olarak felsefeye ve eğitime çok önem vermiş ve devletin düşünürler tarafından yönetilmesi gerektiğini belirtmiştir. Yine devletin temeli için de "Devlet" eserinde;

"Bence toplumu yapan, insanın tek başına, kendi kendine yetmemesi, başkalarını gerekmesidir... bir insan bir eksiği için, bir başkasına başvurur başka bir eksiği için de bir başkasına. Böylece birçok eksikler birçok insanların bir araya toplanmasına yol açar. Hepsi yardımlaşarak bir ortaklık içinde yaşarlar... Bu türlü yaşamaya toplum düzeni deriz." demektedir (Platon, 1995, 369).

Alıntılanan ifadeden de anlaşılacağı üzere Platon'a göre yardımlaşma neticesinde oluşan toplum düzeni, devlet doğal bir sürecin neticesidir. İleride de karşılaşılabilecek olan Toplum Sözleşmesi gibi düşüncelerle devletin oluşumunu iradeye ve insanların ürünü olmasına bağlayan görüşlerin aksine Platon devletin doğal bir ihtiyaç olarak terekkep ettiğini ifade etmektedir. Bu düşüncesi devletin oluşumunu bir zorunluluğa bağlaması açısından önemlidir. Aynı zamanda bu toplum düzeninin yardımlaşma neticesinde oluştuğuna bağlayan Platon'un devlet kavramının altında yatan temel saikin yardımlaşma gereği oluşmuş birlikteliğin düzenlenmesi olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Bu düzeni temin edecek devleti şekillendirirken ise toplumu üç gruba ayırmış ve bu gruplar üzerinden bir görevlendirme yapmıştır. Bu görevlendirme;

"1) Amele, tüccar ve çiftçiden mürekkep halk kütlesi, insan vücudunun alt kısmında meyiller ve iştihalar kuvvetine tekabül eder. Bu insanlar her gün yenilenen ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmaya mecburdurlar; bu kütle mensupları diğer iki kütleyle beslemekle mükelleftirler. Devletin ekonomik esasını teşkil eden bu sınıftır; hükümet bu sınıfı korumakla mükelleftir. Fakat bu sınıf mensupları Devlet idaresine iştirak edemezler. Bu sınıf mensupları aile kurmak ve mülkiyet hakkını haizdirler.

2) Muharipler ve koruyucular, insan vücudunun kalbi mesabesinde ve mertliğe tekabül etmektedirler. Bunların vazifesi üçüncü sınıfın direktifi altında devletin bekasını sağlamak, dıştan gelecek düşmana karşı müdafaayı, içeride de kanunların yürürlüğünü temin etmektir.

Bu sınıf mensupları arasında hodgâmlığa imkân derece-- sinde imkân vermemek için, kadınlar ve mallar müşterek olmalıdır. Bu sınıf mensupları aile kurmamalıdır, mülkiyet hakkına sahip olmamalıdır. Çünkü kadın, evlâd ve mal, bunların kendilerini memleket müdafaası uğrunda bütün için tehlikeye atmalarına mâni olabilir.

3) Filozof ve hekimlerin mensup oldukları sınıf akıl kuvvetine tekabül eder. Bunların vazifeleri kanunları koymak ve tatbiklerini sağlamaktır; fakat her şeyden evvel vatandaşların terbiyesi ile meşgul olmaktır. Bunlar sıraları gelince en yüksek memuriyet vazifelerini ifa ederler; boş zamanlarında da -boş zamana malik olmaları mutlaka lâzımdır- bilgi edinmekle, felsefî tefekkürle, idelerin, özel olarak hayır idesinin temaşası ile meşgul olmalıdırlar. (akt. Tikveş, 2011, 185-6)”

Platon bu değerlendirmesini izah ederken de bir hikâyeye başvurur. Yaptığı bu tasnifi ayırmak için anlattığı hikâyede insanların topraktan geldiğini ve yaratılışında kimilerinin gümüş, kimilerinin altın, kimilerinin ise bakır olduğunu belirtir. Yaratılışında bakır olanlar tüccar, çiftçi ve amele grubunu teşkil etmekle birlikte temel vazifeleri toplumun ihtiyaçlarını karşılamaktır. Geçim, inşa vb. hareketleri gerçekleştiren bu grup için özel bir eğitim öngörülmemiş ve aile kurması için serbestiyet tanınmıştır. İkinci grup olan gümüş sınıfı ise askerler ile oluşmaktadır. Bu grubun temel gayesi güvenliği sağlamak ve devletim devamını güvence altına almak olmalıdır. Bu gayeye bağlılığının ihmal edilmemesi adına Platon bu gruptaki kişiler için aile kurmayı ve mülkiyet edinmeyi yasaklamıştır. Öyle ki bu grup için kadınlar müşterektir ve güvenliği temin için yapmaları gerekenden geri durmamaları adına özel mülkiyete sahip olmalarına izin verilmemektedir. Yine bu grup güvenlik vazifesini düzgün şekilde yapabilmesi için küçüklüğünden bu yana askeri eğitim almalıdırlar denerek bu gruba eğitim verilmesi gerektiğini de belirtmiştir. Son grup ise özünde altın bulunduğunu belirttiği filozof ve düşünürlerden oluşan kısımdır. Bu kısım devleti yönetecek olan gruptur ve en ideal yasaları oluşturmakla vazifedardırlar. Bu kesimin eğitim alması son derece önemlidir ve düşüncelerini geliştirmek ile meşgul olmalıdırlar. Devletin yönetimini de üstlenen bu grup boş vakitlerini felsefe ve kendini geliştirmek ile geçirmelidir. Yine bu grubunda özel mülkiyet edinmesine ve aile kurmasına izin verilmemiştir. Burada temel gaye özünde altın bulunan bu grubun toplumun yararının ötesinde bireysel yararını ön plana almamasıdır. Platon, bu teşekkülü gerçekleştirmek için de tüm çocukların doğduklarında devletin hâkimiyetinde bulunmasını ve bunların devlet tarafından ayrılması gerektiğini belirtir. Oluşturduğu bu görev paylaşımı ile Platon’un oluşturmak istediği temel hedef en ideal yönetimi oluşturmaktır. Yine Platon’a göre devlet,

insanların gereksinimlerini karşılamak için bir araya gelmesiyle oluşur. Oluşan bu devlet en iyi yönetimi ise ideal yasalara ulaşmak ile gerçekleştirecektir.

1.5.Aristoteles

Dönemine ve sonrasına etki uyandırmış bir başka Yunan düşünürü ise Aristoteles'tir. Bir hekimin oğlu olarak Milattan önce 385 yılında Stageira'da doğan Aristoteles de zengin bir ailede dünyaya geldiğinden eğitim alma imkânı geniş olmuş, Platon'dan da felsefe dersleri almıştır (Tikveş, 2011, 192). 158 farklı devletin anayasasını incelemiş olması dönem düşünürlerinin yanında araştırmalarında deney ve gözlemi de esas tuttuğunu göstermektedir. Makedonya'da Büyük İskender'in hocalığını yapmak ile de uygulamayı değerlendirmek adına büyük bir tecrübe edinmiştir. İskender'in ölümü ile birlikte Sokrates'e benzer bir kader yaşamış ve eski Yunan yönetimince Makedonya'nın taraftarlığı ve ateizm suçlamasıyla idam ile yargılanmıştır. "Atina'da ikinci bir ayıp yaşanmasın" diyerek yargılamadan ve hükümden kaçan Aristoteles Euboi adasında Khalkis'e çekilmiş ve 322 yılında Khalkis'te ölmüştür. Fikirlerini topladığı "Politika" adlı eserinde devletin bozulma sebeplerini ve yozlaşmış hükümetlerin ıslahı için neler yapılabileceğine dair fikirlerini kaleme almıştır (Tikveş, 2011, 166). Devlet hakkındaki görüşlerini derlediği bu eserinde devleti şu şekilde tanımlar;

"Kendi gözlemlerimiz bize her devletin iyi bir amaçla kurulmuş bir topluluk olduğunu gösterir. İyi diyorum, çünkü bütün insanlar yaşamlarında iyi saydıkları şeyi elde etmeye çalışırlar. Öyleyse bütün toplulukların en üstünü ve hepsini kapsayanı da, 'en yüksek iyi'yi amaç edinecektir. Bu bizim devlet dediğimiz topluluktur ve o topluluk türüne de siyasal diyoruz " (Aristo, 2000, 4).

Aristoteles'in insanı siyasal bir hayvan olarak tanımlayan (Aristo, 2000, 9) düşüncesiyle paralel olan bu tanımı devleti insana benzer ve doğal bir yapı da gördüğünü de göstermektedir. İnsanın gayesini "iyi" olarak nitelendirip insanların oluşturduğu en üstün topluluk olan devletin de bu anlayışta "en iyiyi" hedef tutacağını belirtir. Bu siyasal yapının oluşumunda ise bir gereklilikten öte doğal bir birliktelik olduğunu esas tutar. Devletin oluşumunu doğal saiklere bağlaması Sokrates ile aynı fikirde olduğunu gösterir ve sofistlerden farklı olarak, devlet adını alan bu siyasal toplumun insanların ihtiyaçları için bir arada olmaya gerek duymadığında bile toplum olarak yaşamak arzusu içerisinde olduğunu belirtir. Yine de ortak yararı temin etmek bu birlikteliği sağlayan temel etkidir çünkü bu birliktelik neticesinde oluşmuş siyasi yapının üstün yararı sağlaması her bir ferdi

de etkileyecektir. İyi yaşamak ise bireyin, toplumun ve devletin de temel saiki olacaktır (Aristo, 2000, 79).

1.6. Polybius

Yunan düşüncesinden belirlediğimiz başlıca düşünce ekolleri Sofistler, Sokrates, Platon, Aristo'dan sonra Roma Devleti'nin düşünce altyapısını oluşturan Cicero ve Polybius'tan da bahsetmek gerekmektedir. Her iki düşünürün ayrıca önemli kabul edilmesi Yunan düşüncesinin Roma pratiğindeki karşılığını göstermesidir. Aynı ayrı ele alacağımız düşünürler bir şehir devleti olan Roma'nın geniş topraklara yayılması ve Akdeniz'i egemenliği altına alan bir imparatorluğa dönüşmesinde yaşanan, yönetim sorunu üzerine pratik çözümler üreten anlayışta olmuşlardır. Özellikle Roma Devletinin genişlemesi ve egemenliği altındaki insan sayısının artması yönetimin de kendini geliştirmesini gerekli kılmalıydı. Cumhuriyet, Oligarşi ve Monarşiyi ayrı ayrı dönemlerde farklı şekillerde temsil eden Roma Devleti geçmişten aldığı birikim ile de "Karma Anayasa" şeklinde tabir edebileceğimiz bir anlayışı benimsemiştir. Dönemine göre sistemi ve güçlü olan zümresi değişse de Roma Devletinde monarşi, iki Konsül tarafından temsil ediliyordu. Konsüller ordulara komuta etme yetkisine sahipti ve Senato ile Halk Meclisine de başkanlık etti. Senato, aristokrasinin rolünü doldurdu. Bu, ömür boyu üye olan eski yargıçlardan oluşan bir danışma kurulu idi. Teorik olarak Senato sadece bir danışma organıydı, ancak pratikte yetkisi çeşitli kamu politikası konularını kapsıyordu. Yurt içinde, Senato yargılamaya başkanlık etti, vergi gelirleri üzerinde düzenleme yetkisine sahipti ve siyasi tartışmalar için ana arenayı sağladı. Dış politika konularında, Senato savaş ilan etmekten ve yabancı büyükelçilerle müzakere etmekten sorumluydu. Son olarak, demokrasi; yasa çıkarma, yargıçları seçme ve hatta dış politika anlaşmalarını onaylama veya reddetme tek gücüne sahip olan Halk Meclisi tarafından temsil ediliyordu (Atkins, 2018, 24). Tunçay'ın (1985) aktardığına göre Polybius, Roma'nın bu yönetimini şu şekilde tarif etmektedir;

"Roma anayasasına gelince, bu anayasanın her biri egemen güçler olarak ortaya çıkan üç unsur vardır. Bu unsurların devlet mekanizması içindeki göreceli yerleri eşitliğe ve dengeye öylesine önem ve titizlik verilerek saptanmıştı ki, hiç kimse, Romalı bir yurttaş bile, bu anayasanın bütün olarak bir aristokrasi mi, yoksa bir demokrasi mi yahut bir despotluk mu olduğunu kesinlikle söyleyemezdi. Buna fazlaca şaşmamak gerekir. Gözlemlerimiz bütün Konsüllerin üzerinde yoğunlaştırırsak anayasanın despot yönünün ağır bastığını kolaylıkla söyleyebiliriz; Senatonun durumunu incelersek temel niteliğin aristokratik olduğunu görürüz: yok, sorunu halka tanınan yetkiler ve halkın elindeki iktidar açısından

değerlendirirsek, Roma anayasasında demokrasi unsurunun fazlasıyla ağır bastığı görülür.” (s.243).

Her ne kadar üç ayrı yönetim şekli de Roma’da bulunsa da genel yönetimin bir Monarşi mi, Oligarşi mi yoksa Demokrasi mi olduğu belirtilemeyecektir. Tüm bu üçlü sistem temeline inerek incelendiğinde “Anacyclosis” kuramına bir tepki olarak karma yönetim sistemi anlayışının benimsendiği kabul edilmelidir. Anacyclosis kuramı Aristoteles geleneğini takiben Polybius’un geliştirdiği siyasal yönetimlerin döngüsüdür. Bu döngüye göre monarşi, tiranlığa; aristokrasi, oligarşiye; demokrasi, demagojiye her siyasal yönetim bozularak bir diğerine dönüşmektedir. Romalı düşünürlerce tatbik edilen karma yönetim sistemi anlayışı da bu bozulmayı engellemeye yönelik ortaya konmuştur. Buradaki ayrım modern devletin bir kavramı olan “Kuvvetler Ayrılığı” olarak görülmemelidir. Kuvvetler ayrılığı yasama yürütme ve yargı erklerini birbirinden ayırtıran ve devletin işlevleri üzerinden sınıflandırılan bir ayrımdır. Karma Anayasa ise yönetim şekillerinin getirdiği bozulmayı engellemek adına yapılan bir yetki paylaşımıdır. Bugün Amerika başkanlık sistemi de Roma’da geliştirilen bu anlayış üzerine kurgulanmıştır. Tüm bu pratik karşılıklarından dolayı Polybius ve Ciceron’ un üzerinde ayrıca durulmalıdır. Geliştirilen düşünce sisteminin pratik karşılaşmasını oluşturmak tüm devlet teorilerinin de bir beklentisidir.

Bu genel bilgilendirme ile birlikte;

Polybius, MÖ 208 civarında, Yunanistan’ın Mora Yarımadası’nda bulunan bir bölge olan Arcadia’da doğdu. Babası Lycortas, bir politikacıydı ve toplu eylem yoluyla yerel bağımsızlığı korumayı amaçlayan Yunan şehir devletleri arasında federalist bir örgüt olan Achaeen liginin sadık bir müttefikiydi. Polybius, babasının izinden giderek Achaeen birliğinde devlet adamı ve süvari komutanı oldu. Siyasi kariyerinin odak noktası, güçlü Roma hegemonyasıyla işbirliği yaparak ligin bağımsızlığını korumaktı (Meany, 2018).

Achaeen ligi başlangıçta Makedonya krallığına karşı Roma ile aynı hizadaydı. Lig, Makedonya ile ittifak fikrini düşünmeye başladığında, Romalılar, Yunan sadakatini sağlamak için bir dizi rehineyi ele geçirerek hızlı bir şekilde tepki gösterdi. Bu rehineler, hiç gelmeyen bir duruşma için Roma’da tutuldu. Sonunda eve dönmelerine izin verildi, ancak on yedi yıl esaret altında kaldıktan sonra.

Polybius, yakalanan ve Roma’ya nakledilen rehineler arasındaydı. Bununla birlikte, Yunanlı arkadaşlarının aksine, Polybius neyse ki ev sahibi Aemilius Paulus tarafından iyi muamele gördü. Çift, mücadele sırasında tanışmış ve iyi arkadaş olmuştu. Sonuç olarak

Polybius, Roma'dayken Aemilius tarafından ağırlandı ve iki oğluna ders verdi. Aemilius ile olan dostluğu sayesinde Polybius, sefil yaşam koşullarından kaçınmakla kalmadı, aynı zamanda Roma toplumunun seçkinlerine de erişim sağladı. Bu temas ile birlikte Polybius, Anayasa kavramı üzerine çalışmalarını yoğunlaştırabilecek ve en ideal Roma Anayasasını ortaya koymaya çalışacaktır.

Anayasaya ve yönetime dair düşüncelerinin öncesinde Polybius'un insan ve devlet hakkındaki görüşlerinin ele alınması gerekir. Polybius'a göre insan rasyonel ve çıkarıcıdır (Straumann, 2016, 154). İnsanı devletin oluşumuna götürecek süreç de rasyonel ve çıkarıcı olmasından kaynaklanmaktadır. Polybius'a göre birlikte yaşama geliştikçe insanların bir toplum olarak yaşama kuralları da oluşmaya başladı. Birliktelik ile beraber "bir insan diğerinin haksızlığa uğradığını gördüğünde" bu haksızlık onun dünyasının da bir parçası olacaktır. "Doğal olarak bu tür davranışlardan rahatsız olacaklar ve incinecekler, haksızlığa uğrayan komşularının kızgınlığını paylaşacaklar ve kendilerini aynı durumda hayal edecekler.". Çıkarıcı ve rasyonelliğin karşılığı olacak empati ve ahlaki düşünce ile de adalet ve nizam ihtiyacını gördüler. Bu gereklilik ile beraber "Gaddarlık ve güç akla teslim oldu" (Edward, 1923, 6.6) ve toplum, devleti oluşturarak nizamı inşa etmiş oldu. Polybius'un bu düşüncesi devletin temelinde kuvvet olduğu fikri (Akad, Dinçkol ve Bulut, 2016, 38) ile de paraleldir. Polybius'a göre devletin temel gayesinin kuvveti korumak olduğu da gözükmemektedir. Burada gözükten tablo devletin insanların doğal yapısı gereği oluştuğu ve oluşumu belirleyen kuvvet olduğudur. Ancak bu kuvvetin nasıl yönetileceği sorusu da Polybius'un çalışmalarında önemli bir yer tutmaktadır. "Evrensel Tarih" eserinde incelediği Roma Anayasa düzeninde teker teker yukarıda bahsettiğimiz yönetim biçimlerini belirtir ve bu yönetim biçimlerinin, "siyasal yönetim döngüsü" doktrini ile belirtildiği gibi, zamanla bozulacağını kabul eder. Bu bozulmayı engellemek için de karma anayasa anlayışına başvurur. Polybius, bu düşüncesini belirtirken "karma anayasa" kavramından uzak durarak "kompozisyon", "düzenleme" ve "denge" ifadelerine yer verir. Kullandığı kavramda farklılık göstermesi "karma anayasa" düşüncesinin tüm yönetim sistemlerini bir arada görmesine getirdiği eleştiriden kaynaklanır. Polybius'a göre yönetim sistemlerinin birlikte kullanılacak olması onları bütün yapmaz, aksine bu yönetim sistemleri birbirinden farklıdır ve her biri ayrı bir parçadır. Bir arada kullanma düşüncesindeki temel saikte farklı hususiyetlerinin birbirini dengeleyecek olmasıdır. İdeal siyasi düzeni, bir pastanın içindeki malzemelerin tek bir homojen varlık halinde karıştırılması gibi karıştırılmamıştır. Aksine; her parça ayrı ve farklıdır ve farklı bir role sahiptir (Straumann, 2016, 156-8). Bu güçler

ayrılığı kavramı, Polybius'un neredeyse tüm dünya üzerinde hâkimiyet sahibi olarak tanımladığı Roma'nın başarısının anahtarıdır (Edwards, 1923, 6.2).

1.7. Cicero

Bir başka “Karma Anayasa” ve Roma düşünürü ise Marcus Tullius Cicero’dur. M.Ö. 106 – M.Ö. 7 yılları arasında yaşayan Roma’da yaşayan düşünür iyi bir hukuk eğitimi almış ve edebiyat, felsefe ile ilgilenmiştir. Düşüncelerini M.Ö. 55 ile M.Ö. 51 yılları arasında kaleme aldığı “De Re Publica” ve “De Legibus” metinlerinde ifade edilmiştir (Marquez, 2011, 397). Diğer yunan düşünürleri gibi Cicero da toplumlar için ortak yararı ve istikrarı sağlamanın olağanüstü önemli bir görev olduğuna inanıyordu. Ortak yarar kavramı Aristoteles’in "en iyiye ulaşmak" anlayışı ile paralel olduğu kabul edilebilir olmakla birlikte istikrarı dış güvenlik ve devletin tiranlaşmasını engellemek fikri üzerine kurduğu belirtilmelidir. Bu anlayışta Ciceron için devletin var olmasında temel gayenin ortak yarar, istikrar, güvenlik, kuvveti muhafaza ile roma özelinde para, ordu ve işgalleri güçlendirmek olduğu söylenebilir. Bunu sağlayabilmenin yolunun da Polybius gibi “Karma Anayasa” düşüncesinde olduğuna inanmaktaydı. Nihayetinde Cicero, erdemli bir yönetici sınıfı olmayan anayasal düzenlemelerin toplum için sonsuz yaşamın garantisi olmadığına inanıyordu ve Roma'nın artık böyle bir sınıfı olmadığına kesinlikle farkındaydı.

Yönetimleri iyi ve kötü olarak düşünür iyi yönetimleri krallık, aristokrasi, demokrasi olarak belirtir. Ancak her yönetim bir müddet sonra yozlaşacağından en doğru tercih bu yönetimlerin iyi taraflarının alındığı bir karma yönetim olacaktır. Polybios’un karma yönetiminden denge noktasında en büyük farkı kralın yetkilerini arttırmasıdır. Bu düşüncesini;

“Devlette üstün ve kral niteliğinde bir otoritenin bulunmasını, bazı yetkilerin seçkinlerin elinde olmasını ve bazı işlerin halkın yargısına ve istencelerine bırakılmasını uygun buluyorum. (Ağaoğulları ve Köker, 1991, 38)” diyerek ifade etmiştir. Bugün Amerika’da hedeflenen düşünce de yurttaşları potansiyel bir tiraniye karşı koruma ve gücün dağılımı ile kamusal gücü elinde bulunduran organların kararlarının toplumun güveni için adil olmasını sağlama amacı taşımaktadır (Campell, 2004,1). Amerika, Anayasal düşüncelerin ideal devleti oluşturmadaki pratik karşılığını gösterme ve anlayışı devam ettirme çabası adına iyi bir örnek olarak durmaktadır.

1.8. Eski Yunan Dünyasında Devlet Düşüncelerine Dair Mukayese ve Değerlendirme

Cicero ile bitirdiğimiz “Eski Yunan Düşüncesinde Devletin Amacı”na dair genel bir bakış atmamız gerekir ise;

Sofistiler bu düşünce anlayışının başlangıcını yapmıştır. Bilgiye karşı yaklaşımlarının gerçek bilgi olmadığı şeklide olmasına ve ontolojik açıdan varlığa yönelik şüphecî yaklaşmış olmalarına rağmen eleştirel yaklaşım ve yorum kabiliyetleri diğer düşüncelerin de beslenebileceği bir yol açmıştır. Sokrates ve diğer ilk Yunan düşünürleri de birçok fikrini ifade ederken sofistleri eleştirerek yola çıkmıştır. Her ne kadar sofistiler daha bireyci bir yaklaşım ile devlet ve olguları incelemiş ise de Sokrates, Platon ve Aristo’da gözüken ortak yarar ve toplum yararının ön plana alınmasıdır. Burada biraz zorlama ile şu şekilde bir gelişimden bahsedilebilir; sofistiler bireyi merkeze koymuş, bir bireyin mutluluğu için ne gerektiğini anlamaya çalışmışlardır. Daha sonraki dönem düşünürleri ise bu birey algısı topluma çekmiştir. Buna örnek olarak Aristoteles’in “insan iyiyi ister, o zaman devlet de en iyiyi isteyecektir” düşüncesi verilebilir. Yine sofistiler devlete dair somut düşünceler ortaya koymaktan kaçınmış olsa da Sokrates’in yaptığı görevlendirilecek kişilerin nitelikleri, Platon’un “Devlet” ve “Yasalar” kitaplarında bulunan doğrudan bir devlet şeması tasavvuru, Aristoteles’in fikirlerini ortaya koyarken ve geliştirirken anayasaları incelemesi ile Büyük İskender’e danışmanlık yapması zamanla düşünürlerin pratik çözüm üretme arzusu geliştirmelerini gösteriyor. Yine Cicero ve Polybius da Roma’yı merkeze alarak fikir üretmiştir. Oluşan bu durum da Sokrates ve Platon için gözüken en büyük eksiklik kendilerini toplumdan ayrı görmüş olmalarıdır. Var olan toplum onların düşünce dünyasında bir parça değil, idealleşmesi gereken kalabalıktır. Cicero ve Polybios’un ise zaten güçlü olan Roma’da, Roma için fikirlerini ortaya koyarken temel saikleri güçlü Roma’yı korumak olmuştur. Temel sorunu tiranlaşmayı engellemek ve güvenliği temin etmek olarak görmeleri gerçeklik ile bağlarının bir başka tezahürüdür. Ayrıca Eski Yunan düşüncesinde yönetim şekillerinin üzerinde de fazlasıyla düşünce ortaya konmuştur. Sokrates için yönetim filozoflara özgü üstün bir iştir. Platon ise yine devletin merkezine düşünce adamları olan filozofları koymakla birlikte asker ve halk tanımı yaparak daha geniş bir toplum şeması çizmiştir. Aristoteles ise yönetimde günümüzde var olan devletin erkleri ve kuvvetler ayrımı gibi ayırım yapmamış olsa da fonksiyonel bir fark ile yasama, yürütme ve yargı ayrımı yapmıştır. Ayrıca yönetimleri iyi olanlar; Monarşi, Aristokrasi, Cumhuriyet ve yozlaşmış olanları; Tiran, Oligarşi, Demokrasi şeklinde tasniflemiştir. Bu ayrımı daha sonra Polybius ve Cicero karma sistemli anayasa düşünceleri üzerinden geliştireceklerdir.

Tüm bunlar Eski Yunan düşüncesinin devleti insan için en iyiyi oluşturması, bir başka deyişle insanların menfaatleri adına azami hareket edecek bir yapıda bulunması adına gerekli görmüşlerdir.

II. ORTA ÇAĞ AVRUPA’SINDA DEVLETİN AMACI VE MODERN DEVLETİN DOĞUŞU

2.1. Ortaçağ Avrupası Sosyal Yapısı (5 YY. – 9. YY.)

Ortaçağ Avrupası; yaklaşımları, içinde doğurduğu fikirleri, düşünürleri ile modern devletin oluşumunda geçiş aşaması kabul edilmelidir. Kimi yazarlarca karanlık çağ olarak da adlandırılan orta çağ Avrupası her anlamda zayıf bir yönetimin, üç yüz yıl savaşları gibi savaşların, kilise-krallık mücadelelerinin ve ortaya çıkarak gittikçe kuvvetlenen orta sınıfın (burjuva) Avrupa dünyasında var olduğu dönemdir. Bu dönemde gelişen değişimler günümüzde var olan modern devlet düşüncesinin zeminini de hazırlayacaktır. Halk ve devlet üzerinde görünen tüm bu karmaşa düşünürleri devleti konumlandırmada da bir çözüm bulmaya itmektedir. Burada gerçekleşen arayışın altında düşünürlerin içinde yaşadıkları dünyada gözlemlediği karmaşalar temel çıkış noktası olarak yatmaktadır. Aquinalı Thomas’ın da, Machievelli’nin de, Hobbes’un da ve dönemdaş diğer Avrupalı fikir adamlarının da temel gayesi devlet otoritesini temin etmek ve bu otoriteyi uygun şekilde vazifelendirmek olmaktadır. Bu görevlendirme de halk için dirliği temin edecek yaklaşım birincil ihtiyaç olduğu için düşünürlerce monarşik bir anlayışın daha çok kabul gördüğü belirtilebilir. Bu dönemin toplumunu anlamlandırmak, yönetimin ve sosyal yapının bölünmüşlüğü nitelendirmek adına özellikle “feodalite” kavramının üzerinde durulması gerekir. Feodalite, V. ile IX. yüzyıl arasını kapsayan Ortaçağ Avrupası’nda şahsına münhasır bir sosyolojik olgu ve değerler ölçeği var olan bir üretim tarzına bağlı tarihsel sistemdir (Ülgen, 2010, 1). Etimolojik olarak incelendiğinde; Fransızca *feodal* “vassallık ilişkisine dayalı siyasi veya hukuki düzen” kelimesinden gelmektedir. Bu kelime Geç Latince *feudum* veya *feodum* “Ortaçağ hukukunda belli yükümlülükler karşılığında tasarruf edilen mülk biçimi” sözcüğünden +al° ekiyle türetilmiştir. Bu sözcük Germence bir sözcükten alıntıdır.² Feodalite, iki taraf olan kral (lord) ve vassallar arasındaki ilişkiden terettüp etmiş ve karşılıklı hak ve borç ilişkisine dayanan tarihsel bir yönetim sistemidir. Lorda ait toprağın işlenmesi adına verildiği kimseye vassal denir. Her ne kadar bu yönetim şeklini Osmanlı’da 19. yüzyıldan itibaren var olacak, yıllık vergi verilmesi karşılığında devlet arazisinin kullanımının devredilmesi anlamına gelen iltizam usulüne benzetebilecektir

² Nişanyan Sözlük, [feodal - Nişanyan Sözlük \(nisanyansozluk.com\)](https://www.nisanyansozluk.com) E.T. 10.03.2023

olsak da feodalite’ de devlet otoritesinin çok zayıf olması ikisinin mukayesesini mümkün kılamamaktadır.

March Bloch’un (1995, s. 364), da dediği gibi, feodalite, devletin derin bir şekilde güçsüzleştiği ve özellikle de bireyleri koruma konusunda tamamen yetersiz kaldığı bir dönemde ortaya çıkmıştır (Bloch, 1995). Feodalitenin Avrupa’ya özgü kabul edilmesinin arkasındaki düşünce o zamanın Avrupası’nın hal ve şartlarına özgü yaklaşımı ile alakadar kabul edilmelidir (Kılıçbay, 2005, 71). Modern Devlet anlayışının tarihsel kökenini ve gelişimini araştıran tarihçi Poggi’ye göre Avrupa’yı Ortaçağ’da feodal bir yönetime götüren 3 önemli gelişme bulunmaktadır;

1. Batı Roma imparatorluğunun hem merkezileşmiş bir hükümet sistemi olarak hem de belediyeler çevresinde toplanmış bir yönetim sistemi olarak yıkılması.
2. “Völkerwanderungen” diye anılan kabile topluluklarının kitlesel olarak yer değiştirmeleri.
3. Batı Avrupa’da yaşayan insanlar ve bunlarla diğer yörelerin insanları arasındaki iletişim ve ticaret yollarının Akdeniz’den sapması.

Bu üç gelişmenin de etkisi ile Avrupa’da oluşan yeni tarihsel yönetim sistemi olan Feodalite; Yunan-Roma geçmişinden, Cermen kabilelerinin geleneksel ilişkilerinden ve Hristiyan dünya görüşünden gelen öğelerin kendine özgü tarihsel bir sistemi ifade eder (Poggi, 1978). Hukuki düzen olarak incelendiğinde bu sistemin başlıca aktörleri olan kral, lord ve vassalların birbirleri üzerinde hak ve ödevleri vardır. En temelde; Lord, vassalın güvenliğini sağlayacak, toprağını işlemesi ve ürününü toplaması adına gereklilikleri temin edecek, vassallar arasındaki tüm hukuki ihtilaflarda hakem rolü oynayacaktır. Aynı zamanda erken yaşlarda vefat eden bir vassalın çocuk ve eşi de miras haklarının mahfuz edilmesi de dâhil olmak üzere lordun gözetiminde korunacaktır. Vassal ise lorda yılın belirli zamanlarında askerlik yapmak ve vergi vermek ile yükümlüdür (Sander, 2009). Karşılıklı hak ve ödevlerin bulunması Orta Çağ Avrupa’sında nakıs da olsa bir hukuk düzeninin var olduğunu gösterir. Bu hukuk düzeni teamüller üzerinden yerleştiğinden herhangi bir kodifiye mümkün olmadı. Vassallar, halk ve lordlar kendi aralarında yıllardan beri süregelen anlayışları ile düzenlerini yürütmekte idiler. Bu düzen de her ne kadar her zaman bir kral bulunmuş ise de kralın konumu son derece etkisiz olmuştur. Sabine ve Thorson’un (2018) da ifade ettiği gibi kral; teoride güçsüz, pratikte ise iki defa etkisizdir. Kralın egemenliği, bir taraftan ekonomik anlamda güçlü olan lordlar, diğer yandan ilahi bir otoriteyi temsil eden papalık ve kilise ile sınırlandırılmaktadır.

Dönemin sosyal yapısı gereği güçlü bir iradenin var olmaması, iktidarın merkezden çok yerelde olmasını ve siyasal bir parçalanmanın oluşmasına sebebiyet verdi. Bu dönem içinde doğan ve devlete dair çalışma yapan düşünürlerde de birlik doğal bir hedef oldu. Bu hedefe ulaşmak için aşağıda inceleyeceğimiz üzere tüm düşünürlerde egemenliğin üstünlüğü vurgulanmıştır. Bu yaklaşım orta çağ Avrupa düşünürlerinde egemenliğin sağlanması için birçok şeyden vazgeçebilen bir anlayış harekete geçirir. Sonrasında güçlenen vassallar ile oluşacak burjuva egemenliğin güçlenmesini sağlayacak gerçekliği oluştururlar. Aslında burjuvanın en başta kralı güçlendirmesindeki saiki kendi ticaretinin gelişmesidir. Birlik ve düzenin kuvvetlenmesi ticareti ve ekonomik güçlerinin artmasını sağladı. Ekonomik güçlerinin artması ile de güçlenen kral lordları ve kiliseyi zayıflatmayı başarabilmiştir. Sonrasında kralın otoritesinin üzerlerinde baskı oluşturduğunu gören burjuva, kralın egemenliğini sınırlayacak anlayışları da esas tutar. Bu vesileyle de parçalanmış halde iken birleşen siyasi iktidar tekrardan parçalanmaya, modern devletin doğuşuna gidecektir. John LOCKE ve devamında gelen düşünürlerce de artık kralın egemenliği de sınırlıdır. Esas maksat en temelde bulunan doğal hakları korumaktır.

2.2. Aquinalı Thomas

1224 yılında Napoli çevresinde Aquino'da bulunan Roccasecca şatosunda doğan Thomas Aquinas, Thomas Benedict tarikatına katılarak ilk eğitimini alır. Sonrasında birçok Avrupa şehrinde teoloji üzerine birikimini geliştirmesini sağlayacak eğitim alan Thomas ünlü teologlardan Albert Magnus'tan aldığı eğitim ile Aristo'nun düşüncelerini de tanımış olur. Aslında bir din adamı olan A. Thomas'ın düşüncelerini anlamak; devlete yüklediği ortak yararı sağlamak, adaleti temin etmek görevlendirmesini anlayabilmek adına önemlidir. Kilisenin güçlü olduğu bir dönemde yaşamış olmasına rağmen zamanının yenilikçi düşüncelerini ifade etmiş, kilise otoritesini siyasi egemenliğin bir parçası olarak görmemiştir. Bunu;

“Doğal bir varlık olarak insanın özsel niteliğinin ürünü olan ‘dünyevi devlet’ ne kökeni, ne de işleyiş tarzı bakımından kilise otoritesiyle herhangi bir biçimde ilişkilidir. Doğal bir ürün (insan doğasının zorunlu ve nihai sonucu) olarak (devlet), kendi doğal özünde içkin olarak var olan amaçların peşinden koşar ve bu amaç da üyelerinin iyiliği, refahıdır.”

şeklindeki ifadesinde açık bir şekilde belirtir. Devleti, kilise otoritesinden tamamen ayrı tutması zamanının çok ötesinde bir laik anlayışı da öngördüğünü gösterir. Ayrıca Aquinalı Thomas direnme hakkını da meşru görmektedir ve eğer ki kral hukuka, yasalara aykırı davranır ise vatandaşların krala direnme hakkı olduğu belirtir. Ancak bu direnme hakkı nispidir ve kesinlikle bozgunculuğa sebebiyet verecek şekilde uygulanamaz. Direnme

başarısız olursa halk isyan etmemelidir ve kralın düzelmesi için iktidarın kaynağı olan Tanrıya dua etmelidir. Devletin oluşumunda ve devlet sistemini öngörmeye ise Aristocu bir düşünceyi benimsediği görülmektedir. Devletin oluşumunu insanların aileyi, ailenin örgütlü toplumu, örgütlü toplumun devleti oluşturması çemberi üzerinden açıklar ve devlet sistemi için de Aristo'nun üçlü demokrasi, oligarşi, monarşi ayrımını yaparak karma yönetimin olması gerektiğini belirtir. Burada en önemli husus; belirtilen çember ile oluşmuş ve dengelenmesi gereken devletin temel amacı ortak yararı sağlamaktır. Thomas, hukuk düzenini de devlet düzenini de bir şey için öngörür; ortak yarar. Ortak yarardan kastı devletin çalışmalarında tüm vatandaşların yararlanacağı bir düzeni kurmasını sağlamaktır ve bunun ancak adaleti temin ile olabileceğini belirtir (Akad, Dinçkol ve Bulut, 2016, 53). Bunu açmamız gerekir ise;

Aquinas; Tanrının kâinata sürdürdüğü tüm aktif rolünü, yazarlığını, tecellilerini bir yasa olarak tanımlar. Vakaların büyük çoğunluğunda, Tanrı tebaasını ebedi kanunla yönetir ve bu kanuna karşı gelinme ihtimali yoktur (Koritansky, t.y). Doğanın devam etmesi için gereken yasalar Tanrısal yasaları, Kâinatın devam etmesi sağlayan tanrının koyduğu yasaların insan aklına olan yansımaları da doğal yasaları oluşturur. Bunların membaı, kaynağı Tanrıdır ancak bu yasalar ancak akıl ile ulaşılabilir ve düzenlenebilir. Bu yasanın uygulanmasında alınacak ölçüt ise bahsettiğimiz ortak yarar olacaktır. Kendi ifadesi ile

“Hukuk; toplumu önemseyen biri tarafından ortak yarar için yapılan ve ilan edilen bir nizamnamedir (Aquinas, 1981, 90.4)”.

Yapılan tanımda da belirttiği üzere hukuk da esas maksat ortak yarardır. Ortak yararı temin için hazırlanan ve yaptırım müeyyidesine sahip olacak bir şekilde halka ilan edilen yasalar gerekli hukuku oluşturmaktadır. Yasa koyucu ne kadar ortak yararı ile birlikte olursa o kadar da hem tanrıya yaklaşacaktır hem de doğal yasalara ulaşacaktır. Bu ise ancak adalet ile mümkün olabilir. Thomas, adalete giden yolu ise adil düzen sağlayacak olan devlet ile öngörür. Devleti adil bir düzene sokacak olan yasalardır. Yasalarsa Anayasa bağlıdır. Anayasa ve uygulamaya koyacağı yasalar ile birlikte devlet adil düzeni sağlayacak ve toplum bu düzen ile beraber de ortak yarara ulaşacaktır. Belirtildiği gibi de devlet bunu gerçekleştirirken karma yönetim anlayışı ile hareket edecektir.

2.3. Dante

Gerçek ismi Duarante olan ve mahlas olarak kullandığı ismi ile tanınmış İtalyan düşünür Dante, 1265 – 1321 yılları arasında İtalya’da yaşamıştır. Hukukçu bir ailenin oğlu olması ile de iyi bir eğitim alma imkânına sahip olmuştur. Aynı zamanda politika ile de uzun yıllar

ilgilenmiş, bu sebeple sürgün ve hapis hayatı da yaşamıştır (Crozat, 1971, 571; Ağaoğulları ve Köker, 2009, 29). Aynı dönem düşünürlerinde olduğu gibi Dante'nin de içinde yaşadığı İtalya'nın parçalanmış yapısı düşüncelerini etkilemiştir. Devlete dair fikirlerini esas olarak gördüğümüz yer "La Monarchia" (Monarşi) adlı eseridir. Düşüncelerinde egemenliği güçlendirmek, iktidarı temin etmek, birliği sağlamak gözüken başlıca hedeflerdir. Buna giden yolu ise hem devlet düzeni hem de devletin ortaya koyması gerektiği anlayışı bakımından ayrı ayrı incelemiş ve çözüm önerisi sunmuştur. Üzerindeki etki bakımından düşüncelerinde Aristo'nun, Aristoteles'in ve Cicero'nun tezlerinden etkilenmiş olduğu gözükür. Özellikle Aristo'nun devletin gereksinimlerden doğmuş olması ve insanın hedefinin mutluluğa ulaşmak olduğu düşünceleri ile karma yönetim sistemini en doğru sistem olarak görmesi düşünceleri Dante'nin fikirleri üzerinde olacaktır. Ayrıca Dante, bir Roma İmparatorluğu sevdalısı olarak fazlasıyla Roma'yı incelemiş ve Orta Çağ Avrupa'sına neredeyse kutsal gördüğü Roma'yı önermiştir. Onun için Roma, bir devletten fazlası olarak ulaşılması gereken nihai hedef olacaktır. Monarşi merkezli düşüncesinin altında da İtalya'da birliği sağlamak hedefi ile birlikte Roma ile özdeşlik etkisi de vardır. Dante'ye göre; Roma, tüm yapılması gerekenleri yapmış bir devlet olarak herkes için bir örnektir.

Fikirlerini teker teker açmamız gerekir ise; Dante'ye göre egemenlik mutlak yetkilere haiz krala aittir. "Bütün evler en yaşlı olan tarafından yönetilir. (akt. Rendell, 1978, 195)" Nasıl ki aile de bir baba bulunur ve evin idaresini o gerçekleştirir; devlette de bir kişi bulunmalıdır ve bu kişi tüm yetkiye haiz olarak kural koyucu ve düzenleyici olmalıdır. Egemenliğin bir mutlak krala verilmesi aslında birlik ihtiyaç ve hedefinin de tezahürüdür. Dante'de bu birlik hedefi çok daha geniş bir anlayış ile de vardır. Ona göre aslında devlet dediğimiz şey tüm dünyayı kapsayan bir ülke, insanların hepsinin yer aldığı bir millet, imparatorluktan ibaret bir yönetimdir. Burada kendine destek olarak gördüğü düşünce Aristo'nun insan mutluluk için yaşar düşüncesidir. Üstün yararı sağlamak da devletin temel vazifesidir. Bu vazife ise tüm insanlık adına ortak olduğu için tüm dünyayı kapsayan bir devlet en üstün ortak yararı verecektir. Aquinalı Thomas'ın "Tanrı mutlak vahdeti temsil ettiğine göre, insanlar da ne kadar birleşirse o derece Tanrı'ya yaklaşıyor (Akbay, 1948, 143)" söylemini de kendini destekler atıf yapar. Birlik Tanrıya ait olduğu için ne kadar bire gidilirse o kadar Tanrıya yaklaşılabilecektir. İtalya'nın parçalanmış siyasi yapısına karşı gördüğü en büyük ihtiyaç olan devletin birliği, hem akıl hem de din açısından bir gerekliliktir. Her ne kadar fikirlerinde ve tüm yaklaşımlarında dini bir dayanak göstermiş olsa da kilise ile kralı ayırırken son derece açık ve katı bir tutum vardır. Kilise yokken de kral vardı. Bu sebeptendir ki kral, kiliseden

tamamen ayrı ve bağımsızdır. İktidarın kaynağı tanrıdır. Dünyevi iktidar olan kral da bu kuvvetini Tanrıdan alır. Ruhani bir iktidar olan papa da bu kuvvetini tanrıdan alır. Ancak bu iki makam kendi hiyerarşisinde en üstte yer alıyor olsalar bile tamamen ayırırlar (Rendell, 1978, 181; Akbay, 1948, 148). Ayrım konusunda sert bir tavır takınsa da Dante, kralın papaya; papanın da krala saygı gösterme yükümlüğü bulunduğunu belirtmeyi de ihmal etmez. Papanın manevi otoritesi kralın her zaman önemsemesi gereken ulvi bir makamdır. Her iki iktidar sahibi de tanrıya eşit şekilde boyun eğler. Maksat tabi ki İtalya'nın barışıdır.

Esasında çatışma egemenliğin kaynağında yatmaktadır. Papa yanlılarınca egemenlik tanrıya aittir ve bu egemenlik temsilcisi olan papa ile imparatorlara verilebilir. Bir imparatorun meşruluk kazanması için papanın onayına ihtiyacı vardır. Bu çatışma oluşturan durumu engellemek adına da, Thomas'ta da Dante'de de gördüğümüz, laik tepkinin temelinde ruhani bir otorite olan papalığın devlete müdahaleleri ve müdahaleler neticesinde daha çok bozulan birlik vardır. Her iki düşünür de egemenleri birbirinden ayırarak topluma düzen inşa etmek hedefi güderler. Bu egemenler arası ayrım seküler reaksiyon olarak adlandırılmaktadır. Seküler düşünce de dünyevi iktidar ile kilisenin ayrılması kara parçasının okyanustan ayrılması gibi kabul edilir (Durbay, t.y). Bu ayrım gerçekleşmesi ile de hayal edilen imparatorluk doğacaktır.

2.4. Machiavelli

Machiavelli, getireceği pragmatist bakış açısı ile modern devletin temelini atacak ve Avrupa devlet anlayışının Yunan, Roma vb. etkisini azaltacaktır. Burada etkiden kasıt, Machiavelli ile devam eden süreç de ruhani iktidar anlayışı gün be gün yok olacaktır. Bu anlayış ile beraber bugün modern devlet diye bahsettiğimiz anlayış var olmaya ve devlet bir hale, zamanın getirdiği bir ihtiyaca reaksiyon olarak konumlanmaya başlar. İlk başta bu ihtiyaç korku ve barış arayışı iken daha sonrasında iyiden iyiye ekonomik ölçütlerin bir parçası olacaktır.

İtalya'da doğan Machiavelli 1469 ile 1527 yılları arasında İtalya'da yaşadı. Machiavelli de, Dante'de olduğu gibi İtalya'nın parçalanmışlığından etkilendi. 16. Yy.'ın başlarında parçalanmış bir İtalya'nın bulunması, İtalya'ya karşı sık sık Alman ve Fransız saldırılarının gerçekleşmesi düşünür de ideal olan devlete dair bir arayış oluşturur ve devlete dair fikirlerini kaleme aldığı "Prens" ve "Konuşmalar" adlı eserlerini yazar. Doğup büyüdüğü İtalya'da uzun yıllar devlet görevinde de bulunması fikirlerinin uygulamaya en yakın şekilde oluşmasını da sağlamıştır. Kırk yaşında iken İtalya'da iktidarın değişmesi ile

Machiavelli sürgüne gönderildi ve gönderildiği yerde devlete dair fikirlerini kaleme aldı (Tannenbaum & Schultz, 2005, 146). Düşünceleri ise sadece kamu hukuku çerçevesinde kalmayıp siyasetten felsefeye birçok sosyal bilime katkı sağlamış ve yüzyıllarca pek çok kez tartışılmıştır. Özellikle Makyavel anlayışa temel olacak “amaca giden her yol mübahtır (Akad, 2012)” kanısı devlete dair yaklaşımda açıkça gözükmektedir. Machiavelli’ye göre barış ve güvenliği oluşturmaya çalışırken başarıya gidecek her türlü yol kabul edilmelidir. Kimileri Machiavelli’yi "Gücün sınırlarını ve kullanımlarını anlayan kristal berraklığında bir realist." şeklinde tanımlarken, kimileri için de Makyavel anlayış kişinin vahşileşmesi demektir.

Machiavelli’nin devlete dair düşüncelerini anlamak ve bunun ile devlete yüklediği temel fonksiyonu belirlemek adına “Prens” ve “Konuşmalar” eserlerini ayrı ayrı değerlendirmek gerekir. Prens’te mutlak monarşik bir anlayışın kabul edildiği gözüktür. Aslında Machiavelli’nin burada mutlak bir monarşiyi kabulü güvenliği sağlamak için bir araçtan ibarettir. Hatta Machiavelli bu mutlak monarşiye giden yolu da fazlasıyla geniş tutar. Kilisenin egemen prene müdahalesine karşıdır. Din, insanlar arasında düzeni sağladığı için iyidir. Yasalara uyulmalıdır ancak yasalar prens için geçerli değildir. O iktidarını herhangi bir sınırlama olmaksızın kullanabilecektir. Öyle ki tüm çabası güvenliği ve birliği sağlamaktır. Kendi ifadesi ile;

“Ülkenin güvenliği, verilmesi gereken bir karara bağlı olduğunda adalet veya adaletsizlik, insanlık veya zalimlik, zafer yahut utanç konusunda düşünmeye gerek yoktur. Tüm düşünceler bir kenara atılmalı ve tek bir soru sorulmalıdır: Ülkenin varlığı ve özgürlüğü hangi yolla kurtarılabilir? Fransızlar bu düsturu hem sözleriyle hem de eylemleriyle uygulayarak kralları, majestelerini ve Fransa’nın yüceliğini korur, kralları hakkında onur kırıcı herhangi bir şey duymak sabırlarını taşırır. Çünkü krallarının iyi veya kötü talih getiren hiçbir kararı yüzünden utanca düşmeyeceğini söylerler - galip veya mağlup olması sadece kralı ilgilendirir (Machiavelli, 2011, 494).”

Özgürlük bir prenslik için varlık şartıdır. Onu sağlamak en üstün yararı sağlayacağı için de o yol uğruna her şey meşrudur. Prens söz konusu olduğunda son derece üstün bir iktidar sunan Machiavelli bu düzenin hep devam etmesini ise kabul etmez. Ona göre prens en başta güvenliği ve iktidarı sağlamak için vardır. Bir kez güvenlik ve iktidar sağlandığında ise artık mutlak yetkili bir iktidar olmayacak, üstünlük yasalara ve yönetime geçecektir. Bu düşüncesini ise;

“çünkü eski prensin torunları onun mirasçıları değildir ve miras yoluyla yönetmezler; yeni prens yasal seçmenler tarafından seçilir. (Machiavelli, 1989)”

şeklinde gerekçelendirir. Ancak iktidarın paylaşılmasına ilişkin anlayışı her zaman sabit kalacaktır. Ona göre ister monarşi olsun ister cumhuriyet olsun iktidar tek bir elde bulunmalıdır (Özkan, 2019, 17). Bu düşünce ile birlikte de, hükümdarın kişiliğinden bağımsız soyut bir devlet anlayışıyla karşılaşılır. İyi bir yönetici, bu anlamda, kendi yaşadığı dönemde devletin refahını en üst düzeye taşıyan değil; kendisinden sonra da devletin selameti için kurumsallaşmayı sağlayan kişidir (Machiavelli, 2015: 110).

“Söylevler” eseri ile birlikte de Machavelli’nin mutlak monarşiden uzaklaştığını, güçlerin dengelenmesi gibi saiklerle devlete yaklaştığını görüyoruz.

“Aynı anayasada kralı, soyluları ve halkın gücünü birleştirirseniz, her biri yekdiğerini denetleyeceğinden” (Machiavelli, 1968, 146)

diyerek Aristo’dan beri süregelen güçler dengesi anlayışını kabul ettiği gözükmemektedir. “Söylevler” (Konuşmalar) eseri Machiavelli’nin güvene ulaşan devlet için öngördüğü ve asıl ideal gördüğü yönetim biçiminin Cumhuriyet olduğunu göstermektedir. Artık gücü elde eden Prens, kendini de tabi kılacağı yasalara başvurmalıdır. Düşünür, “siyasal yönetim döngüsü”ne karşı güçler dengesini kabul ederek mukabele etmiştir.

2.5. Jean Bodin

Jean Bodin, diğer Orta Çağ Avrupa düşünürlerinde benzer şekilde olduğu gibi tecrübeleri ve şahit olduğu olayların etkisinde düşüncelerini şekillendirmiştir. 1530 yılında, Fransa’nın Angers şehrinde yedi çocuklu burjuva bir aile de dünyaya gelen Bodin ilk eğitimini bir papazın yanında almıştır (Dunning, 1896, 84). Daha sonrasında İbranice ve Yunanca öğrenir ve hukuk eğitimini nihayete erdirerek öğretim görevliliği, sonrasında avukat olarak çalışmaya başlar. Aldığı bu eğitimler Bodin’in düşünceleri kuvvetlendirmiş ve hukuk, tarih, iktisat gibi birçok farklı konuda eserler vermesini sağlamıştır. Bu birikim ile de çeşitli kamu görevleri almış olan Bodin, uygulamayı bizzat tecrübe etmiştir. Düşünür çeşitli görevlerinden sonra Fransa’da Katolikler ile Protestanlar arasındaki ihtilaf da monarşiyi destekleyen Dük Alechon’un danışmanlığı üstlenmiş ve kralın destekçisi olan dükün yanında monarşiye olan destek düşüncesini geliştirmiştir (Ağaoğullar ve Köker, 2009, 10, 12; Beaulac, 2003, 8, 102).

Bodin’in yaşadığı dönem, tarihçi Halil İnalcık’ın (2012) “Osmanlı Devleti’nin dünya gücü oluşu (1526-1596)” şeklinde tanımladığı döneme denk gelmiştir (s.40). Monarşi düşüncesini izah ederken düşünürün Osmanlı’ya ayrı bir önemi ve hayranlığı bulunmaktadır. Bodin’e göre gerçek kral kuvvetini kendinde toplayan, herhangi bir şekilde zorunlu müdahaleye açık olmayan, kralın onuruna veya canına kimsenin kast edemediği,

orduları yönetme gücüne haiz bir kişidir (Tooley, 1955, 27). Yazar da düşüncelerin birçoğunu desteklemek isterken Osmanlı padişahlarını örnek gösterir ve onların nasıl güçlü bir monarşi inşa ettiklerinden ve kuvvetlerinin etkisinde kıyasla söz eder.

Biz, Bodin'in devlete dair düşüncelerini asıl olarak 1576'da yayınladığı "Devletin Altı Kitabı" adlı eserinden öğreneceğiz. Bu kitapta düşünür kuvvetli bir monarşi temellendirmesi yapmıştır. Bodin'e göre Kral barış ve düzenin gerçekleşmesi için en önemli kurumdur ve tüm siyasi, dini, mezhebin tartışma ve farklılıkların üzerinde krallık ulusal birliğin temsilcisidir (Akad, Dinçkol ve Bulut, 206, 98). Var olan gerekçelendirmeler uzun bir dönem monarşiyi destekleyen düşünürlerce entelektüel bir taban teşkil edecektir (Halter, 1955, 8). Bodin, bu çalışmasına o zamana kadar batılı düşünürlerce doğrudan kaleme alınmamış bir soru ile başlar; "Devlet nedir?". Bu soru ile birlikte düşünür devletin amacının ne olduğunu ve bu amacın gerçekleşmesi için nasıl bir yol izlenmesi gerektiği sorularına da cevap aramıştır (Ekiz, 2020, 646). Bodin'e göre: "*Devlet, birçok aile ile onların ortaklaşa sahip olduklarının egemen güçle adil şekilde (hakkaniyete uygun olarak) yönetilmesidir.*"(Budin, 1993, 57)³. Bir tanım yapma ihtiyacını ise düşünür her konunun nihai amacının, ona ulaşım araçlarının yararlı şekilde incelemeden anlaşılmalıdır ve tanım bu amacın ne olduğuna işaret eder diyerek gerekçelendirir (Budin, 1993). Yaptığı tanım da adalet vurgusu doğal hukuk ile bağlantılıdır. Adil şekilde yönetim tanrının doğa da gerçekleştiği yönetimdir ve ne kadar buna ulaşılır ise o kadar Tanrıya yaklaşılmış olacaktır. Bodin'in bu yaklaşımı ve devletin ailelerin birleşiminden tereküp eder anlayışı bir başka monarşi düşünürü olan Thomas Aquinas ile de benzetmektedir. Her iki düşünür de mutlak egemenliği arzu etmektedir ve devletin yönetim tarzını teolojik olarak da gerekçelendirir. Ancak düşünürler Hristiyanlığın doğrudan yönetim öngörmemesi sebebiyle mutlak iktidarı devrettiği krallara geniş bir serbestiyet ile yaklaşmaktadırlar. Ayrıca Bodin'in devlet düşüncesi tartışmalarına en büyük katkılarından biri kamu hukuku terminolojisine "Egemenlik" kavramını kazandırmış olmasıdır (Ergül, 2016, 306). Nasıl ki gemiyi gemi yapan ağaçları (ağaçlardan yapılan güvertesini, omurgasını, başını, kılıcını) kaldırdığınızda nasıl artık bir geminin var olduğu kabul edilemeyecek ise, devletten de egemenliği çıkarırsanız geriye hiçbir şey kalmayacaktır. Egemenlik, bir devlet için işte bu gemi için ağaçların önemi kadar önemlidir, der (Saygılı, 2014, 186).

³ Tanımın Fransızcası: " République est un droit gouvernement de plusieurs ménages, et de ce qui leur est commun, avec puissance souveraine" (akt.)Ekiz, S. (2020). Jean Bodin'in Siyaset Felsefesinde Devlet Ve Egemenlik. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22, s. 636.

Bodin’ın Mutlak egemenlik tanımı güç, yetki ve zaman bakımından sınırsız, “her şeye kadir” bir anlayışı yansıtır (Şentop, 2004, 29). Yazarın bu mutlak egemen bir kral anlayışı tiranlık ile karıştırılmamalıdır der ve nasıl hak ederek kazanılmış bir savaşta mağlup eden, kaybedenlerin malları üzerinde hak sahibi oluyor ise kralın da bu yetkilere haiz olması meşru kabul edilmelidir diyerek gerekçelendirmeye çalışır. Ancak bu yetki adil olmayan bir şekilde elde edilip haksız bir yönetim uygulamayı kapsamaz. Bu şekilde bir yönetim tiranlık olacak ve meşru olmayacaktır. Bu egemenliği devrettiği kralın temsil ettiği devletin ise çeşitli vazifeleri vardır. Bodin’e göre devlet, doğru bir yönetim sergilemek istiyor ise yurttaşların “mutluluğunu” temin etmenin ötesinde ve çok daha önemli amaçları gerçekleştirmelidir (Koç, 2019, 336). Devletin yegâne amacının maddi gereksinimleri karşılamak olduğu eksiktir ve nakıs bir görevlendirme olacaktır. Devlet asli olarak dinde, adalette, cesarette, onurda ve erdemde gelişim ve terakkiyi sağlamalıdır. Bunu gerçekleştirmenin tek yolu da “en yüce olana” göre hareket etmek ile mümkündür. Ancak bu yönde bir gaye ile hareket ederek maddi gereksinimleri ihmal eden devlet tefekkür için yemekten, içmekten, uyumaktan vazgeçen bir kişinin yaşayacağı kadar uzun bir ömür yaşayacaktır. Burada düşünürün devlete yüklenen amaçları ifade ederken “bir kavram” kullanmaktan kaçınan bir anlayışı tercih etmiş olduğunu görebiliriz. Devleti asıl vazife ile görevlendirirken bir yandan da tali vazifeler öngörerek görevlendirmeyi ikiye ayırmayı da ihmal etmemiştir (Ağaoğulları ve Köker, 2009, 19).

2.6. Thomas Hobbes

Devletin oluşumunu doğal bir anlayış ile açıklamayarak toplumsal sözleşme kuramını ortaya koyacak olan Hobbes 1588’de dünyaya gelmiş İngiliz düşünürdür. Dünyaya geldiği zaman da İngiltere, İspanyol donanmasının saldırısı altındadır ve Thomas, devam edecek olan hayatında da hep kaos ile yüzleşmek zorunluluğunda kalacaktır. Korkunun hayatındaki yerini otobiyografisinde “korku ve ben ikiz kardeşiz” ifadesi ile belirtir (Malcolm, 1996, 15). Babasının rahip olması nedeniyle dini bir eğitim alacak iken bir tacir olan amcasının himayesinde Oxford’a gitmiş ve felsefe ile ilgili bilgi birikimine sahip olmuştur. Daha sonrasında bir Kont’un yanında öğretmenlik yapacak olması da Hobbes’un burjuva, kilise ve devlet gibi Ortaçağ Avrupa toplumunun temel öznelerini tanımasını sağlayacaktır. Hobbes, içinde yaşayarak gözlemlediği İngiltere’nin parlamenter sistemi ve iç savaş ile elde ettiği bu birikimi devlet düşüncesi oluşturarak tamamlayacaktır. Hobbes’ta toplumun yaşadığı kaosu ve kargaşanın bitmesi arzusu ön plandadır (Malcolm, 2002, 20; Gürleyük, 2010, 10).

Hobbes, devletin oluşumunu bir doğa durumu ve bunun neticesinde oluşmuş toplumsal sözleşmesi ile açıklar. Devlet öncesi doğa durumunda insanlar birbiri ile savaş halindedir. Bu savaşın temel saiki birden çok kişinin aynı şeyi elde etme arzusudur. Bu şey özü itibari ile paylaşılamayan bir özelliği olduğundan birden çok talibinin olması kaosa sebebiyet verir ve o şeyi elde etmek için çıkan çatışma toplumun düzenini, huzurunu, refahını ve mutluluğunu yok eder (Hobbes, 2007,7). Bu durum da doğal bir sonuç olarak üst bir otoriteye ihtiyacı oluşturur. Hobbes’a göre bu durumu düzeltmenin tek yolu tüm insanları korku altında bırakacak bir genel güç olacaktır. Eğer ki bu güç olmaz ise çatışma hep var olacak ve toplum sükûnete eremeyecektir (Hobbes, 2001,94). İşte bu durumda yaşayan insanlar bir araya gelir ve aralarında bir sözleşme yaparlar. Genel bir güç oluşması için herkes üst bir egemeni kabul edecek, onun egemenliği altında yaşayacaktır. Bu egemenin ismi devlettir. Toplumsal sözleşme ile doğa halindeki insanların yönetim haklarını devrettiği bir üst egemen oluşturan anlaşma gerçekleşmiştir (Cevizci, 2012, 424). Kaosun olduğu durumda herkes birbirine düşman olacağından kişinin tek güvencesi kendi kuvveti olduğu bir durumda ne olacak ise bu durumda da o gerçekleşecektir. Düzenin, üst bir egemen olan devletin olmadığı durumda; çalışmaya, ekip biçmeye, ticarete, hatta sanata, yazıya ve topluma yer yoktur. Daha da kötüsü bu halde sürekli bir çatışma durumu olacağından her zaman ölüm korkusu ve tehlikesi bulunacaktır. Ve insan hayatı yalnız, yoksul, kötü ve vahşi sürer.

Karşılaşılabilecek bir başka neticede yapılan hiçbir şeyin adaletle aykırı olmayacağıdır. Üst bir otoritenin olmadığı yerde kural koyucu bulunmayacaktır. Kural koyucunun olmadığı yerde yasa yoktur. Yasanın olmadığı yerde de kural tesisi mümkün olmadığından adalet var olamayacaktır (Hobbes, 2001, 94-96). Toplumsal sözleşme ile bireylerin devrettiği yönetim yetkisini kullanan devletin koyduğu kurallara uymak sözleşmeye uymak demek de olacağından bireylerin sözleşmelerini yerine getirmesi adaleti temin ile eşdeğer olacaktır (Strauss, 2000, 283). Bu yaklaşımı ile Hobbes, devleti doğal veya tanrısal bir lütuf olmaktan çıkarmış ve onu yapay bir hale büründürmüştür. Toplumsal sözleşme teorisi ile devlet, insanların kendi tercihi ile oluşturduğu bir üst yapıdan ibarettir (Saygılı, 2010, 81). Hobbes’a göre bu üst yapıya üye olmak ise birçok ayrıcalığa haiz olmak demektir; dış düşmanlara karşı korunmak, barışın sağlandığı güvenli bir ortam, mülk edinebilmek, yasal özgürlüğe sahip olmak diye sıralanabilir (Hobbes, 2014, 174). Düşünür Leviathan adlı eserinde açık şekilde devletin amacı hakkındaki fikrini söylemektedir. Hobbes’a göre “devletin amacı, bireysel güvenliktir.” (Hobbes, 2001, 133).

2.7. John Locke

Avrupa'daki akıl çağının kurucusu kabul edilen ve liberalizmin devlet düşüncesine uygulanmasına ana rol oynayan John Locke 18. yy. Avrupa düşünürlerindendir (Eroğlu, 2010, 2). İngiliz düşünür getireceği mülkiyet, düşünce özgürlüğü gibi hakların devlet eliyle korunmasını öngören anlayışı ile Avrupa'da bireyin devletten daha fazla soyutlandığı bir anlayışın savunucusudur. Düşünürce, insanın doğası gereği sahip olduğu bazı hakları vardır ve devlet bunlara dokunamamakla birlikte korumak ile de görevlidir. Yayınlayacağı düşünceleri ile batı dünyasında Fransız İhtilali, Amerikan Devrimi gibi liberal düşünceyi devlette hâkim kılan köşe taşlarına da ilham olacaktır (Sigmund, 2005, XII). Oxford Christ Church'da gördüğü 15 yıllık eğitim ile de Locke, felsefe alanında kendini geliştirme imkânı bulmuştur ve *“Hükümete İlişkin İki İnceleme”* ile *“Doğa Yasası'na İlişkin Denemeler”* adlı eserlerinde düşüncelerini yazıya dökmüştür (Dunn, 2008, 21-22). Devlete dair düşüncelerinde de Locke, Hobbes gibi devletin oluşumunu açıklamak için bir hikâyeye, varsayıma başvurur (Russell, 1948, 647).

Locke'a göre devlet öncesi toplumda barış, karşılıklı yardımlaşma, eşitlik ve özgürlük vardı. İnsanlar kendi elinde bulundurdıklarını kullanır ve diğer insanların elinde olanlara karşı karşılıklı olarak müdahalede bulunmaz idi. Kişilerin tam bir serbestiyet içerisinde ancak aklın sınırlamasına tabi olarak yaşadıkları bir düzen devam edegelmektedir. Tanrının insanlara verdiği hakları insanlar saygı, güven, eşitlik ve özgürlük içerisinde aklın sınırlamasına bağlı olarak karşılıklı hak ve ödevlerle düzen içinde korumak ve kullanmakta olduğu bu hal tam bir düzen halidir (Bakırcı, 2004, 15). Tanrının verdiği bu doğa durumunda herkesin sahip olduğu hakları ihlal edenlere karşı cezalandırma ve doğa kanununu koruma hakkı vardır. Ancak bu cezalandırma ve koruma hakkı nispidir (Akarsu, 1967). Hakkı ihlal edilen kişi bu hakkını tekrar yerine koymak için orantılı hareket etmeli ve ölç alma, kendinin veya yakınlarının lehine hareket edip hak ihlaline girme gibi sonuçlardan kaçınmalıdır. Bu durumda her ne kadar insan özgür, barış içerisinde, karşılıklı yardım ve dayanışma ile hareket ediyor olsa da ihlalin neticesinde gelecek yaptırıma karşı öngörülemezlik bir üst egemenin varlığına yönelik talebi de beraberinde getirir. İşte devleti oluşturacak olan da bu “ihkâk-ı hak”ın getirdiği kaosa karşı düzeni temin gerekliliği olacaktır (Gülsoy, 2000, 278). Locke'un bu varsayımsal düşüncesinde kurguladığı mantıksal ilerleme onun devlet düşüncesinde getireceği sınırlara ve devleti konumlandıracağı yere de dayanak oluşturacaktır.

Bir üst egemenin olmadığı yerde küçük bir hak ihlalinde bile gelecek olan orantısızlık misilleme ile büyüyecek ve tüm toplum tehlike altında kalacak olduğunda dolayı insanlar

birbiri ile anlaşmaya ve üst bir egemen inşa etmeye gereksinimin duyar. Tabi oluşacak bu üst egemen de başta belirtilen doğa durumunu aykırı olmayacaktır. Tanrının insanlara verdiği hakların dışında olmasının aksine bu hakları korumak ile de görevli olacaktır. Bu üst egemenden en büyük beklenti ihkâk-ı hak oluşturan herkesin kendi hakkına karşı yapılan ihlali kendi düzeltmeye çalışması ile oluşacak kaos ortamını engellemesidir (Locke, 2012, 19). Bu yaklaşımı devlete yüklenmiş olan adaleti temin fonksiyonu ile de birleştirmek mümkündür. Locke'un düşüncesi göre insanlar işte bu sebeplerden bir üst egemen oluşturma ihtiyacı hissetmektedir. Peki, bu üst egemen nasıl oluşacaktır? İşte burada Locke'da Hobbes'ta olduğu gibi bir toplum mutabakatı öngörerek varsayımını nihayete erdirir. Toplum sözleşmesi tezi insanların siyasal bir toplum oluşturmak için aralarında anlaşmaları üzerine kuruludur. Aralarında yaptıkları bu sözleşme ile insanlar üst bir siyasi iktidar olan devlete, ihtiyacı olan egemenlik güçlerini devretmektedirler.

Bu sözleşme de taraflar devlet ve insanlar, gerekli olan ise insanların özgür iradeleri ile bu yönde beyan vermeleridir. İnsanların mutlak özgürlüğünü terk ederek kendisini üst egemene bağlı kılmaya gereksinim duyması ise doğa durumundaki insanın bu özgürlük ve haklara sahip olmasına rağmen bu hakkın kullanılmasının öngörülebilirliğinin mümkün olmamasıdır. Sahip olduğu hakkı kullanırken de herhangi bir ihlale maruz kalacak iken de herhangi bir güvence söz konusu değildir. Burada insanın var olması itibariyle elde ettiği hakkı olan "Mülkiyet Hakkı" çatışmalara en çok sebep olan haktır. En nihayetinde, doğa durumundaki insanların mal, hak ve özgürlüklerinin kullanılması, korunması, öngörülebilmesi ve adaletin tüm toplum için uygulanabilmesi devletin kuruluş nedeni ve amacıdır (Locke, 2012, 81). Bu sözleşme ile insanların herhangi bir hakkından vazgeçmediğini vurgulamak gerekir. Aksine, bu sözleşme bir korumadır. Bireylerin devlete karşı bir yükümlülüğü olsa da, bu yükümlülüğe karşın devletin de tüm sözleşme tarafı insanların doğa durumu itibariyle sahip oldukları hak ve özgürlükleri koruma yükümlülüğü olacaktır. Locke'un toplumsal sözleşmesi anlayışı özünde iki tarafa da edim ve hak yükleyen bir toplumsal mutabakattan ibarettir (Hakyemez, 2003, 204).

Locke, bu dengelemeyi şu şekilde ifade eder: *"Her insan kendi varlığını korumak ve mevcut konumunu isteyerek terk etmemekle yükümlü olduğundan, benzer neden dolayısıyla, kendi varlığını korumayı tehlikeye atmıyorsa, yapabildiği kadar, insanoğlunun geriye kalanının varlığını korumak zorundadır ve amaç, bir suçluya adaleti uygulamak değilse, insan başkasının yaşamına son veremez ya da yaşamını kötüleştiremez ya da başka birinin yaşamının korunmasına, özgürlüğüne, sağlığına, organlarına ya da mallarına yönelemez."*

Bu denge de asıl olan insanın doğa itibariyle haiz olduğu haklarının muhafazasıdır.

Ayrıca düşünür “Mülkiyet Hakkı”, “Düşünme ve İfade Özgürlüğü” gibi modern devlete ait birçok kavrama öncülük edecek olmasıyla beraber demokratik yönetim anlayışlarına da kaynak teşkil etmiştir.

2.8. Jean-Jacques Rousseau

18. yy.’da günümüzde İsviçre’nin bir kenti olan Cenevre’de dünyaya gelen Jean-Jacques Rousseau güçler birliğini öngörerek bugün İsviçre’de, bizde ise 1921 Anayasasında öngörülen meclis hükümeti sistemini geliştirmiştir (Copleston, 1991, 4). Büyüdüğü şehir olan Cenevre’nin kültür seviyesi yüksek olması ve doğrudan demokrasi ile yönetilmesinin de etkisinde kalan Rousseau (Erdinç, 1974, 299), mevcut uygarlığa yaptığı eleştiriler ile Fransız İhtilaline ve Fransız İnsan Hakları Bildirgesine örnek olacak olmakla beraber getireceği mülkiyet yapısındaki eşitsizliğe dair eleştirileri ile de işçi hareketlerine ön ayak olacaktır (Akan, 2016, 118). Getirdiği devlet teorisi gelişmenin yozlaşma, mülkiyetin haksızlık ve egemenliğin kargaşa üzerine kurulu olduğu anlayışına dayanır. Ona göre devlet, insanın yozlaşmasının neticesidir. Devlet olmadan önce insan “*Meşe ağacının altında karnını doyuran, ağacın dibini kendine yatak olarak seçen, rastladığı ilk ırmakta susuzluğunu gideren mutlu insan*”dır (Akad, Dinçkol & Bulut, 2006; Akın, 1962, 119). Bu zaman diliminde insan her bakımdan eşit ve hürdür. Her türlü baskıdan uzak, her şey üzerinde sınırsız hakkının olduğu dünya cenneti bir “Altın Çağ”dır. “Altın Çağ”ın insanı kendini geliştirerek tarım yapmaya ve taş işlemeye başlayınca doğru-yanlış, iyi-kötü ve özel mülkiyet kavramları ortaya çıkacaktır ve tam bir mükemmeliyet çağı devlet öncesi insan “Altın Çağ”ı nihayete erecek, kargaşanın, kaosun, düzensizliğin, çatışmanın ve anarşinin olduğu bir toplum hayatı (medeni toplum) başlayacaktır (Erdinç, 1974, 304). Rousseau bu toplumu: “*İnsanlar özgür doğar ancak her yerde zincire vurulmuştur.*” şeklinde tanımlar (Doğan, 2022, 15).

Rousseau için eşitsizliğe doğru olan bu geçisin temel saiki “işbölümü” ve “mülkiyet”tir. İş bölümü ihtiyacı ve üretim neticesinde oluşan mülkiyet hakkı ile efendi köle ayrışması oluşan bir sivil toplum zorunlu olarak meydana gelmiştir. Ancak bu toplum yozlaşmanın resmileştirilmesinden ibarettir. Bu eşitsizliğin oluşumunu Rousseau: “*bir toprak parçasının etrafını çitle çevirip ‘bu bana aittir’ diyebilen, buna inanacak kadar saf insanlar bulabilen ilk insan, uygar toplumun gerçek kurucusu olmuştur*” şeklinde tanımlar (Gözler, 2007, 39). Oluşan bu toplum gücünü tüm bireylerin bir araya gelerek ortak ve en büyük kuvveti oluşturmalarından alır. Her bir birey belirli hak ve egemenliğinden feragat eder ve sahibi olduğu hak ve hürriyetleri muhafaza eder. Aslında bu üst egemene uymak, egemenliğini kabul etmek o egemenliğin bir parçası olan kendi hürriyetini kabul etmek de olduğundan

ortak kuvvet olan devleti kabul etmek kendi hürriyetini de kabul etmektir. Herkes yine kendisine itaat edeceğinden tüm bireyler eskiden ne kadar özgür ise şimdi de o kadar özgür olacaktır (Okandan, 1955, 110). “*Herkes her şeyini verdiği için aslında hiç kimse bir diğerine göre hiçbir şey vermemiş*”tir (Özer, 2005, 39). İnsanlar vücudun parçası gibi bir bütünün parçası olduğu sürece üyelerinden herhangi biri tüm vücuda zarar vermeden herhangi bir bireye zarar veremeyecektir. İşte bu yüzden devletin insanlara herhangi bir güvenlik vaat etmesine gerek yoktur. Vücudun bir parçasının tüm vücuda zarar vermesi mümkün değildir (Rousseau, 1993a, 150). Burada en başında yapılan mutabakatın tarafları ise zenginlerdir. Ancak zenginler bu sözleşme ihtiyacını menfaatlerini korumak, meşrulaştırmak ve herkesi kendine köle yapmak için bir araç olarak kullanacaktır. Yararlanma bakımından kendi lehlerinde ağırlık gösteren doğal haklara saygı duyulduğu müddetçe tercih edilecek yönetim şeklinin de bir önemi yoktur. Asıl olan üretim ve gelişme ile gelen toplumun, her ne kadar yozlaşma, eşitsizlik ve adaletsizlik oluştursa korunması olacaktır (Hakyemez, 2006, 61).

Toplum sözleşme ile kendilerini topluma bağlayan insanlar için artık menfaat tektir. Tüm bireyler kendilerini baştanbaşa topluluğa bağlar; bu sebeple de tüm bireylerin topluma zarar vermesi kendi zararına, topluma yarar sağlama kendi yararınadır. Burada tanıımı yaptığımız toplum sözleşmesi Hobbes’ta da, Locke’ta da var olan ve Rousseau’da da karşımıza çıkan toplum sözleşmesi teorisi, sözleşmenin temelini oluşturan karşılık hak ve yükümlülükleri ortak bir çıkar oluşturmada kullanır. Siyasal hayatın ilkesi egemen otoritedir. Yasama gücü devletin kalbidir; yürütme gücü, bölümlerine hareket veren beyindir. Beyin felç olabilir ve yine de birey yaşayabilir. Bir adam akıl zayıflığına maruz kalabilir ve yaşayabilir. Ancak kalp işlevini durdurduğunda, hayvan ölür. Yasama ise bireylerin iradelerinin toplandığı erk olduğu için aynı zamanda da egemenliğin yegâne temsilcisidir. İşte bu sebepten egemenlik yetkisi de yasama da toplanmalı, ülke en uygun şekilde güçler birliği ile yönetilmelidir (Rousseau, 1993a, XI). Güçler birliği ise genel isteğin yansıması olan kanunlarla kendini gösterdiğinden yasama erki hâkimiyetinde, tüm devlet ve vatandaşların tabi olduğu anayasanın varlığında, bir kimsenin diğerine karşı tüm ilişkileri düzenlenir. Bir şeyin adil olup olmayacağını belirleyecek olan ise genel isteğin kurallarına uygun olup olmamasıdır. Bu genel isteği ise yasama gücü belirler.

2.9. Karl Marx

“...devlet makinesi, yönetim aygıtı ve organı, her zamankilerdir: sürekli ordu, polis, pratik olarak görevden alınamaz, ayrıcalıklı, halkın üstüne konmuş memurlar topluluğu (Lenin, V.I. 2010, 45)

19. yy. Alman düşünürü Karl MARX sosyalizm, daha sonrasındaki tatbikatı ile komünizmin kurucu fikir babası kabul edilir. Komünizm düşüncesi özünde devlete karşı bir düşünce gibi gözükse de, devlet insanın üretim sınıfı karşısında özgürleşmesini engelleyen prangalardan biridir, kendisi de çok kuvvetli bir devlet düşüncesi öngörür. Öyle ki komünizmin öngördüğü devlet her şeye mutlak şekilde dâhil olan, insana doğası itibarı ile dahi verilmiş olan haklar üzerinde de tasarrufu olan, bireyleri ve toplumu arzu ettiği şekilde yönetme, yöneltme ve değerlendirme hakkına sahip olan bir devlettir. Bu devlet sınıflar arasında ezilmiş olan proletarya sınıfının hâkim olmasını sağlayacak düzeni oluşturmak yegâne vazifesi altında çalışır. Özgürlük için her ne kadar tüm üretim araçları merkezli olan otoritelerden kurtulmak gerekirse de devlet bu tam özgürlük halini sağlayana kadar kalacaktır.

Marx’a göre devlet içinde çalışan üst düzey yetkililer – teknokratlar “kamu yararını” temsil etmelerinin aksine belirli bir sınıfın temsilcisi olarak o sınıfın hak ve menfaatlerini korumak adına sivil toplumu sömüren bir yapının parçalarıdır (Jessop, 1990, 26). Bu yapıya karşı öngördüğü ise mutlak yetkili bir proletarya diktatörlüğüdür. Diğer sınıfların hak, menfaatlerini ve emeğini yok sayan ve herkese eşit yaklaşımı merkeze koyarak bireyi toplum için eriten, insanlara hak olarak değil ödevler yönünden bakan bir devlet anlayışı bu durumda geçerli olacaktır. Burada her hal ve şart için Aristoteles’in denkleştirici değil, dağıtıcı adalet anlayışı kabul edilmiştir. Buradaki tutarsızlıkta da öngörülebildiği gibi Marx bir yandan çok güçlü bir devlet yapısı öngördüğü halde diğer yandan devleti bir baskı aracı kabul etmesi “tek ve tutarlı bir siyaset ve/ya da devlet teorisi geliştirmede” yaygın kabulünü oluşturur (Carnoy, 2013, 69).

Devletin toplum üzerinde kamu yararını sağlayacak ve ortak iyiyi oluşturacak üst bir kurum olduğu fikrini reddetmek ile beraber üretim merkezli ve sınıfsal ayrımı meşrulaştıran bir kavramsallaşmadan ibaret olması düşüncesi ise Marx için ve Marksizm için ağırlık olarak geçerli görüştür (Yalman, 2014, 79). Marksizm için devlet bir sınıfın başka bir sınıf tarafından ezilmesini sağlayan bir mekanizmadan ibarettir. Bu gerçekliğin ötesinde devletin bir monarşi tarafından, bir teknokrat grup tarafından veya bir cumhuriyet tarafından yönetilmesi önemli değildir. Asıl olan bu sınıfsal sistemin var olması veya engellenebilecek olmasıdır (Marx, 2016, 266-7). Aslında bu durum batı dünyası için ve Avrupa için devletin ne derece sebep sonuç parçası olduğunun ve metalaştığının bir göstergesi olduğu da açıktır. Marx’a göre devlet, egemen sınıfı ve küçük bir azınlığın çıkarlarını korumayı hedeflemektedir (Eroğlu, 1974, 113). Konumuz adına irdelendiğinde Marx’ın devletin amacını bir sınıf konumlandırmasını korumak olarak gördüğü söylenebilir. Engels’in de

daha sonradan tekrarlayacağı Marx'ın görüşünce devlet her ne kadar en başında toplum çıkarlarını korumak için bir gereklilik üzerine kurulmuş olsa da zaman içerisinde toplumla bağını koparmış ve kendi çıkarlarını koruyan bir yapıya bürünmüştür.

Burada gözüken devlet mantığı devletin kapsayıcılığından, sosyal yüzünden, hayatın her anında güvenliği, sağlığı, eğitimi, ulaşımı, refahı ve üretimi geliştirmekle insanların daha konforlu, huzurlu ve tüm vatandaşlarının yararına işler yapmasını sağlayan birey ve kamu üzerine kurulu maslahatlardan uzak bir anlayışı temsil etmektedir.

2.10. Orta Çağ Avrupası'nın Devlet Düşüncesine Etkileri ve Modern Devlet Eleştirileri

Avrupa kıtası yaşadığı fikri atılımlar ve siyasi hâkimiyeti ile tüm dünyada değişimlere sebep, ön ayak ve yönlendirici olmuştur. Hem iki dünya savaşını bünyesinde yaşaması hem de siyasi ve ekonomik hâkimiyeti ile sadece kendi coğrafyasında değil tüm coğrafyalarda fikirsel etkileri bulunan bir anlayış ve güce sahip olmuştur, olmaktadır. Küreselleşme ile devlete dair düşünceleri çok daha büyük bir alana çok daha etkileyici şekilde iletme imkânı da bulan, Amerika'nın kuruluş belgelerini de etkileyen ve bugün "Batı Dünyası" nitelemesi ile görebileceğimiz bir anlayışa bürünen Avrupa günümüzde bu etkisi hala ve kuvvetli bir şekilde sürdürme imkânına sahiptir. Bu kıtada oluşan devlet düşüncesini tanımlamak ise devlet teşkilatının nerede kurulduğunu, nasıl gözüktüğünü, nereye doğru evrildiğini görmek ile mümkün olacaktır. Avrupa Kıtasındaki ilk devlet teşkilatı denince de akla gelmesi gereken sosyal özne *Feodalite*dir. Feodalite sistemi, bir devlet teşkilatına göre çok basit olan, bir lord ve bir kral arasındaki mukabele ile iki tarafının hal ve çıkarlarına göre oluşmuş, coğrafi halin ve yaşanan zayıf yönetim boşluğunun zorunlu bir neticesidir. Bu şekilde bir yönetim sisteminin 13. yy Avrupası'nda hâkim olması sosyal yapıda güçlü bir beraberliğin olmadığı ve birliği temin etmeyi saplayacak bir üst egemenin gözükmeyeceğinin de bir delilidir. Mevcut sistemde Kral'ın sahip olabileceği ulusal egemenlik yetkisi feodal yönetimlerce parçalanmıştır. Parçalanmış bir yönetim ve egemenlik yetkisi ise ulusal bir barış ortamından uzak ve savaşların çok olduğu bir coğrafya doğurmaktadır. Ticaretin gelişemediği, insanların can ve mal güvenliğinin zayıf olduğu, hukukun üstünlüğü gibi bireylerin tali olarak talep edebileceği kavramların oluşmadığı ve olgunlaşmadığı bu hal o zamanın düşünürlerince de çıkış yolu aranacak bir sorun olarak kalacaktır.

Thomas Aquinas, Dante gibi ilk düşünürlere baktığımızda ilahi bir iktidar anlayışının kuvvetli olduğunu görüyoruz. Aynı zamanda dini bir eğitim de olmuş olan bu düşünürler

her ne kadar kilise eğitiminden geçmiş olsa da papa egemenliğinin kralı ne denli zayıflattığını ve feodal lordlara karşı güçlü bir egemen temsilci kralın varlığına ihtiyaç duyulduğunu desteklemişlerdir. Bu ortaçağ Avrupası zaman dilimi olarak kısıtlarsak ilk düşünürler ilahi bir yetki ile donatılmış kralın dahi bir takım sınırlamalara tabi olması gerektiğini belirtecektir. Ancak kralın temsil ettiği bu egemenlik tanrının bir lütfü olduğundan ona karşı gelmek bir nevi tanrıya karşı gelmektir. Buradaki kısıtlama daha çok ilahi ve naziktir. Aquinalı Thomas'ın kral zalim olduğunda krala karşı direnme yetkisi vermesi ancak düzen bozulacak ise itaat edilmesi gerektiği buna iyi bir örnektir. Bu düşünürlerce devletin temsilcisi olan kralın egemenliği kutsallığını korumaktadır. Devletin oluşumunu da bir ihtiyaç ve fitri bir arzuya bağlayan bu düşünürler devletin doğal süreç içerisinde tekemmül ettiğini belirtirler.

Thomas için bu süreç aile, toplum, devlet şeklinde olmuş iken Dante bu egemenlik arzusu Roma örneği üzerinde anlatır. Her ikisi için de devlet doğanın bir parçası, tanrının iradesinin bir yansıması, insanlığın ihtiyacıdır. İktidarı temin eden Tanrı olduğu için de bireylerin krala uymalı, kral ise yönetimini tanrının buyruğuna uygun yapmalıdır. Hristiyan düşünce de bir devlet öngörüsü ve nizam öngörülmediği için de kral için bu buyruğa uyma tanrının iradesinin bir yansıması olan doğanın kurallara uymadır. Devletin ve egemenliğin temsilcisi olan kral ne kadar doğadaki nizama uygun hareket edecek ise o kadar tanrıya da yakın olacaktır. Papalık kurumu ise bu durumda manevi iktidarı temsil edecek, Tanrının dünyevi iktidarını temsil eden kral tarafından papaya saygı duyulacak ise de tam olarak uyulmayacaktır. Papa uhrevi, kral dünyevi iktidardır. Bahsedilen parçalanmışlığa karşı düşünürlerin bir nevi tepkisi olan bu anlayış devlet düşüncesini krala bağlayan şekli ile gelişime açık kılmak gibi bir atılıma sebep olmuştur. Artık Avrupa da egemen ilahi veya parçalanmış değil bir kralın temsil ettiği güç olarak var olur. Artık kral, kraldır. Bu durum birliği ve gelişimi de beraberinde getirecektir.

Machiavelli ise bu tabloyu çok farklı bir yere taşıyacaktır. Machiavelli, amaca giden her yol mübahtır kralını koyacak ve kralın (kendi tanımlamasında prensin) gücü elde etmek için her şeyi yapabileceği belirtecektir. Burada aranan önceki düşünürlerden farklı değildir; barışın ve düzenin olduğu ulusal bir egemenlik. Ancak Machiavelli ortaçağ Avrupa devlet düşüncesine yapaylığı getirecek isim olmuştur. Kral, egemenliğini her yola başvurarak tesis edebilir ve bunun için istediği her şeyi yapabilir bir yetkidedir. Asıl olan bu kaos ortamından kurtulmak ve düzeni temin etmektir. Egemenliğin temsilcisi olan kral (prens) 'in bunu gerçekleştirmek hem görevi hem de yetkisidir. Burada din dahi bu amaca hizmet eder bir saik niteliğindedir. İnsanları itaate yönlendireceğinden dinin varlığı iyidir. Machiavelli, bu

düşüncelerini anlatırken devletin nasıl oluştuğu tartışması girmeye dahi gereksinim duymamıştır. Bu aranan güçlü yönetim oluştuğunda ise egemenlik yetkisi artık devletin temsilcisi olan krala (prens) değil yasalara ait olacaktır. Bu ikinci aşamada gelen öngörüsü devletin sınırlanması ve hukukun üstünlüğü düşüncesi için son derece önemli bir atılımdır. İleride bu yasaların egemenliği anlayışı ger ne kadar yine önemli olacak ise de Machiavelli de gözüken doğruluk da değildir. Avrupa için ileride yayılacak olan hukukun üstünlüğünde hukukun inşası belirli bir kesimin hukuku için bir araç olarak da görülebilecektir. En nihayetinde Machiavelli için önemli olan güçlü bir ulusal egemenliği tesistir. Bodin ise bu güçlü egemenlik düşüncesini bir başka yerden öngörecektir. Onun için devletin temsilcisi olan Kral mutlak yetkilidir. Öyle ki bu kral dokunulmaz, sorgulanamaz, korunur ve arzuları emir niteliğindedir. Burada Bodin'in kutsallaştırarak örnek aldığı ve örnek gösterdiği devlet ise Osmanlı'dır. Osmanlı Padişahlarının mutlak yetkili yönetimi Bodin'in aradığı mutlak egemen kral anlayışına bir örnek olarak sunulur. Her ne kadar Osmanlı yönetiminde mutlak yetkili gözüken padişahı sınırlayan büyük bir İslam Fıkhi olur ise de Bodin bir Avrupalı düşünür olarak tahayyül ettiği örneği padişahlar üzerinden göstermekten imtina etmez. Onun için kral mutlak yetki ve güç sahibi kudrette olmalıdır.

Machiavelli ile başlayan devletin oluşumunu belirli bir saike bağlama yaklaşımı toplumsal sözleşme kuramcıları ile kasti bir hareket haline bürünmüştür. Toplumsal sözleşme kuramcılarına göre devlet insanların kendi aralarında belirli hakları korumak adına yaptıkları ve egemenlik yetkisi bir üst egemen olan devlete devrettikleri bir anlayış üzerine kuruludur. Sözleşme mantığının temelinde olan iki taraflılık, karşılıklı hak ve edim yükleme, tarafların birbirine uygun iradesi gibi şartlar toplumsal sözleşme kuramını incelemekte de kullanılmalıdır. Toplumsal sözleşme birden çok taraf ile oluşur. Bu taraflar egemen olan devlet ve bu egemenliğe uyacak olan bireylerdir. Devletin bazı doğal hakları korumak, düzeni sağlamak gibi ödevleri, bireylerin ise egemenin otoritesine uymak gibi bir ödevi vardır. Bu karşılıklı ödevler her iki tarafa da ödevin yerine getirilmesini talep etme hakkı verir. Bu oluşumun gerçekleşmesi ise karşılıklı mutabakatın varlığını gösterir. Toplumsal sözleşme kuramı ile devlet karşılıklı iradeye, bir anlaşmaya indirgenmiştir. Bu yaklaşımın devlet düşüncesi en büyük etkisi devleti yapay bir hale (state) dönüştürmesi oldu.

Toplumsal sözleşme anlayışında devlet belli saik veya saikler için var olduğundan yapay bir varlıktır. Locke için devlet mülkiyeti korumak, Hobbes için barışı sağlamak, Rousseau için ulusal iradeyi sağlamaktır. Bu düşüncenin en büyük açmazı “belirtilen görevini yerine getiren devletin ne olacağı?” sorusudur. Görev tanımlaması üzerinden yapay bir anlaşmaya

dayanan devlet koruması gereken konumu hariç nerededir? Bu yaklaşım gelişerek liberal düşüncenin devlet anlayışı olan müdahale de bulunmayan devlet en iyi devlettir yaklaşımını doğurmuştur. Bu yapaylaşmanın ise insanlar, toplum ve kamu üzerinde göreceğimiz en büyük zararı devletin belirli çıkar gruplarının hegemonyasına girebilecek olmasıdır. Eski Yunan düşüncesindeki veya ilk Ortaçağ Avrupa'sındaki kutsal devlet anlayışı yok olmuştur ve artık devlet dokunulabilir bir haldedir. Gelinin nokta da devletin kutsallığının kaybı ona yüklenen vazifelerin de önemsizleşmesini ve devletin toplumdan ayrı bir hal almasını getirir ve getirmiştir. Ondandır ki bu ilerleyen sürece bir tepki olarak Marx devletin varlığını toplumun bir kesiminin çıkarlarını korumaktan ibaret görerek eleştirmiştir. Ona göre devlet burjuva denilen mülkiyet sahiplerinin meşrulaştırılmasından ibarettir. Tüm kurum ve kuruluşları ile bu hegemonyayı korur. Ancak buradaki tezatlık Marx'ın da bir hegemonya öngörmesidir. Eleştirdiği çıkar ayrımcılığını Proletarya diyerek tarif ettiği işçi sınıfına devreder. Yeni egemen ise onun düşüncesinde proletarya olacaktır. Ancak bu durum bu sefer de toplumun diğer kesimlerinin mağdur olmasına, belirli bir mülkiyeti hak etmiş kişilerin hak kaybına uğramasına, söylemlerinin aksine emeğin yok sayılmasına sebebiyet verir. Proletaryanın hakimiyeti tacir ve köylü sınıfının sömürülmesine yol açacaktır.

Sonuç olarak Ortaçağ Avrupa'sı devlet düşüncesi her ne kadar birçok kavram ile süslenmiş olsa özünde zamanla zayıflamıştır. Bu sebep ile de zaman zaman Avrupa'da aşırı sağcı diye tanımlanan aşırı devletçi tepkiler çıkmaktadır. Toplumla bütünleşemeyen bir devlet modeli çıkaracağı çatışmalar ile varlığını devam ettirebilecektir. Bu tepkilere karşı ise sosyal devlet vb. anlayışlar ise hala günümüzde de olduğu gibi gelişmektedirler.

III. TÜRK - İSLAM MEDENİYETİNDE DEVLETİN AMACI VE DEVLET TEFEKKÜRÜ

3.1.Göçebe Toplumdan Devlete

Türkiye Cumhuriyeti, Türklerin kurduğu on yedinci devlet kabul edilmektedir ⁴. Tarihsel süreç içerisinde her daim teşkilatlanma ve devlet kurma anlayışında olan bu kültür, devlete dair incelemede araştırmacılarına geniş bir yelpaze sunmaktadır. Özellikle eski devletlerde devlet, devletin temsilcisi olan hükümdar ile özdeşleşmiştir. Düzeni sağlaması gereken, adaleti temin etmesi gereken, halkın refahını gözetmesi ve benzeri devlete yüklenen vazifeleri hayata geçirmesi gereken devletin temsilcisi olan hükümdardır. Bu sebeptendir ki

⁴ <https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanligi/resmi-simgeler/fors/>, E.T. 10.11.2024

yapılan inceleme de devletin ve devletin temsilcisi olan hükümdarın görevlerini birlikte düşünmek gerektir. İlerletilen araştırma da bu gereklilik çerçevesinde gerçekleşmiştir.

İncelemeye ilk Türk devletleri ile başlanacağından göçebe anlayışın ele alınarak göçebe anlayıştan yerleşik hayata geçişi de öngörmek gerekmektedir. Her ne kadar mevcut kültür gereği göçebe bir hayat yaşarken dahi bir devlet varlığı bulunmuş, “Töre” üzerinden toplumsal kurallar mevcut kılınmışsa da yerleşik hayatın eksikliği halinde gelişmiş bir toplumsal hayat ve kurallar beklemek mümkün değildir. Devletin aynı zamanda bir bürokrasi ve düzenli geçim kaynakları temini yerleşik hayatta ancak uygun şekilde mümkün olmuştur. Göçebe toplumun devlet teşekkülüne örnek olan İrtiş Nehri ile Altay Dağları’nın kuzeyinde bulunan Göktürkler altıncı yüzyılın ilk yarısında, göçebe bir toplum olarak teşekkül etmişlerdir (Taşağıl, 1995: 14). Çin Kaynaklarına göre Orhun ve Selenga kıyılarında göçebe bir hayata sahiptiler (Ligeti, 1998: 200).

Göçebe kavramını ele alırsak; göçebe, mekâna ve zamana bağlı kalmaksızın doğanın kendilerine yaşama imkânı verdiği mekânlara doğru mevsimlik ya da sürekli olarak hareket etme halidir⁵. Toplumsal bir yaşama biçimi ifade etmesiyle esasında sosyolojik bir kavramdır. Az gelişmiş bir sistemi zorunlu kılan bu hal toplumsal yapıyı da kendi üzerine şekillendirmektedir. Arkeolojik çalışmalar insanların ilk toplumsal yapılarında hem tarım ile hem de hayvancılık ile uğraştıklarını belirtmiş, sonrasında bir ihtisaslaşma oluşarak tarımla uğraşanların sulu tarıma geçtikleri, hayvancılıkla uğraşanların ise bozkır ikliminde ve uygun topraklarda göçer-konar bir yaşam tarzını kabul ettikleri görülmektedir (Taşağıl, 1995, 14; Grousset, 1999, 11 vd.; Roux, 2001: 30,37; Barthold, 2004, 13-14). Göktürk devletini yıkarak 744 yılında kendi bağımsızlığını ilan eden Uygurlar ile ise ilk yerleşik hayata geçen Türk devleti olarak “Uygur Kağanlığı” var olacaktır (Genç, 2002, 33). Tarım ve ticareti güçlenen Uygurların zamanla temel geçim kaynağı da bunlar olmuştur. Turfan ve Karaşar şehri yakınlarda faaliyetlerinde yoğunlaşma olması ile de tarım üretimlerini güçlendirmişlerdir. Kalan kısmı ise Kansu bölgesine yerleşerek ipek yolu üzerindeki ticarete dâhil olmuşlardır (Gül, 2004, 61-62). Ekonomik yoğunluk ve uygun yerleşim yeri ile fiziki elverişliliği sağlayan Uygurlar bu sürecin tekamülüyle bulundukları bölge de yerleşik hayata geçişi de gerçekleştirmişlerdir (Kalaycı, 2020). Bu değişimi gerçekleştirmenin arkasındaki niyetin önemine İbn-i Haldun’un yorumu; göçebelikten yerleşikliğe geçiş için, o an içinde bulunduğu bölgenin coğrafi, iklimsel ve iktisadi şartlarının elverişli olması kadar yerleşik hale gelmeye istekli oluşun da önemli bir yeri

⁵ Etimoloji Türkçe Sözlük. “Göçebe” [Göçebe Kelime Kökeni, Kelimesinin Anlamı - Etimoloji \(etimoloji.turkce.com\)](http://etimoloji.turkce.com)E.T. 13.07.2021

olduğu şeklindedir (İbn-i Haldun 2004: 106). Kabul edilen bu yaşam tarzları ve yaşanan toplumsal hayat da beraberinde bir kural, bu kurallar da belirli bir uygulayıcı, bu uygulayıcılar da belirli bir sistem inşa edecektir. Her halde bu niteliklere sahip bir bölge olan ve Büyük Selçuklu Devletinin merkezi durumunda olan Horasan'da da Selçukluların göçebeler üzerinde etkisini ve koruyucu tavrı görülmektedir. Henüz Büyük Selçuklu Devleti kurulmamış iken Tuğrul Bey'in ayyarlarının Nişabur halkına kötü muamelede bulunması üzerine şehre hâkimiyeti sağlaması ile bu duruma son verip yerleşik halkın güvenlik ve huzurunu sağlamıştır (İbnü'l-Esir 1991: 369). Yine Muhammed Alp Arslan da hükümdar olduğunda yerleşik halktan yılda ancak iki kez asli vergi (haraç-ı asli) almak ile yetinecektir (İbnü'l-Adim 1982: 22). Yaşanan değişimin arkasındaki temel saiklere bakıldığında geçim imkânları ile elverişli toprak esas olmakla birlikte davranış biçimleri ve hareket niyetinin de hayati bir damarı temsil ettiği görülür. Aynı zaman Eski Türk Devletlerinde toprağın ayrı bir kutsiyeti olduğu da görülecektir. Tonyukuk, Kültigin ve Bilge Kağan Yazıtlarında geçen “*ıduk yür sub*” ifadesine bakıldığında “*ıduk*”un mukaddes anlamına geldiği, toprak için kullanılan bu ifadenin manasının ise “mukaddes yer ve su” anlamına geldiği görülür. Böylece devletin kurulduğu toprağa karşı bir kutsiyetin verildiği de görülür (Yusuf Has Hacib, 1974, 380; Yıldız Altın, 2018, 11). Yine “*altun kepestin, tikenlik uva vahşi*”, günümüz ifadesi ile “Altın kafesten, dikenli yuva daha iyi” veya “*İçken suyunni aççık deme, yatkan yerinni kattik deme*”, günümüz ifadesi ile “İçtiğin suya acı deme, yattığın yere sert deme” atasözleri (Yusuf Has Hacib, 1974, 70; Doğan 2009: 102) ile Tatarlar arasındaki bir efsaneye göre; Hun Devletinin kurucusunun Mete Han'dan at ve kadını istendiğinde verdiği ancak kuru bir toprak parçası istendiğinde savaşı göze aldığı hikâyesi (Yusuf Has Hacib, 1974, b.2711) eski Türk toplumlarında da devletin üzerine kurulduğu olduğu toprağa ayrı bir önem verildiğini göstermektedir. Gelişimin hukuk ile ilişkisi göçebe hayatın yerleşik hayata geçmesinde de gözükmekte olup son tercihi kültürün belirlediği açıktır. Bundan sonraki tüm süreçlerde de göçebe halinde varlığını idame ettiren Türk toplumları var olacak olsa da devlet teşkilatı yerleşik düzen ve bir şehirleşme kavramı üzere ilerleyecektir.

3.2. Orhun Kitabeleri

Orhun Kitabeleri, kurdukları siyasi birliklere ilk kez Türk adını veren ve bilinen en eski yazılı kaynakları bize ulaştıran Göktürkler tarafından yazılmış olup temel olarak; devlet, yönetim, mevcut zamanın güncel siyaseti gibi konuları içermektedir. Siyasi bir belge kabul edilebilecek olan kitabeler, içerisinde kültüre dair bilgiler içermekle beraber Çinlilere karşı uyarılar gibi o zamanın güncel toplumsal olaylarını da ihtiva eder. Göktürk yazıtları, II.

Göktürk Kağanlığına ait olup 1889 yılında bugün ki Moğolistan'da, Baykal Gölünün güneyinde, Orhun Nehri vadisinde, Koo Çaydam gölü yakınlarda bulunmuştur. İlk yazılıp dikilmiş olan Tonyukuk Yazıtı 731 yılında yazılmış; sonrasında 732 yılında Kül Tigin Yazıtı, 735 yılında Bilge Kağan yazıtı aynı alana yerleştirilmiş olup Bilge Kağan Yazıtı ile Kül Tigin Yazıtı arasındaki mesafe yaklaşık üç yüz elli kilometredir (Yusuf Has Hacib, 1974, b.453). Özellikle Orhun Kitabelerinde, Kül Tigin Yazıtının Güney Yüzünde geçen;

“Babamızın, amcamızın kazandığı halkın adı sanı yok olmasın diye Türk halkı için gece uyumadım, gündüz oturmadım; kardeşim Kül Tigin ile iki şad ile ölesiye yitesiyeye çalıştım, çabaladım. Halkı besleyip doyurayım diye kuzeyde Oğuz halkına doğru, doğuda Kıtay, Tatahı halklarına doğru güneyde de Çin'e doğru 12 sefer ettim, savaştım. Ondan sonra Tanrı öyle buyurduğu için, bahtım, talihim olduğu için, ölecek halkı diriltip doyurdum. Çıplak halkı giyimli kıldım, fakir halkı zengin kıldım, az halkı çok kıldım, güçlü devleti olandan, güçlü hakani olandan daha iyi kıldım (Hunkan, 1947, 74-79, Ergin, 2011)” ifadesi, devletin amacına dair kıymetli yargılar vermektedir. Bu ifade de göz önüne alınması gereken ilk ifade “Halkın adı sanı yok olmasın diye...” ifadesidir. Görülmektedir ki devletin ve devletin temsilci olan hükümdarın ilk ulaşması gereken hedeflerden biri halkın varlığını muhafaza etmek, bağımsızlığı sağlamaktır. Diğer Türk devletlerinde de birçok kez karşılaşılan “bağımsızlık” öznesi devletin ve devletin temsilci olan hükümdarın başarması gereken hedeflerden biridir. Devletin temsilci olan hükümdarın, bağımsızlığı temin için gece, gündüz ölesiye çabalamak gibi bir yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu hedefin yanında üzerinde durulması gereken diğer bir başka ifade de “Halkı besleyip doyurayım diye...” ifadesi ile “Çıplak halkı giyimli kıldım, fakir halkı zengin kıldım, az halkı çok kıldım...” ifadeleridir. Bu ifadelerde de gözükmektedir ki devletin ve devletin temsilci olan hükümdarın ulaştığı için övünç sebebi kabul ettiği bir başka fiili çıplak halkı giyimli kılması, fakir halkı zengin kılması, daha geniş bir tabirle halkın refahını yükseltmeyi başarmasıdır. Buradan da gözükmektedir ki devletin temsilci olan hükümdarın ulaşması gereken hedeflerden biri de halkın refahı yükseltmektir. Burada karşımıza çıkan devlete veya devletin temsilci olan hükümdara yüklenen halkın refahını yükseltmek vazifesi diğer inceleyeceğimiz Türk – İslam devletlerinde de karşımıza çıkacaktır. Bu durum aynı zamanda Batı Kültürü ile Türk – İslam kültüründeki devletin ulaşması gereken hedefler arasındaki farkı da bir miktar ortaya koymakta ve mukayeseye imkân tanımaktadır. İleride gözükeceği üzere batı kültüründe devlet daha çok düzenleyici bir üst organizma iken Türk – İslam medeniyetinde devletin daha sübjektif vazifeleri de mevcuttur. Orhun Kitabelerinde göz önüne alınması gereken diğer ifadeler ise; Orhun Kitabelerinde Bilge Kağan Yazıtları

Doğu Yüzünde; “İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini, töresini tutu vermiş, düzene soku vermiş (Yıldız, 2010, 41)” ve “Buyruku bilgili imiş tabî, Cesur imiş tabî. Beyleri de milleti de doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş tabî. İli tutup töreyi düzenlemiş” ifadeleri ile Bilge Kağan Yazıtının Kuzey Yüzünde; “Baba kağan, amcam kağan oturduğunda dört taraftaki milleti nasıl düzene sokmuş... Tanrı buyurduğu için kendim oturduğumda dört taraftaki milleti düzene soktum ve tertitledim.” ifadesidir. Bu üç ifade de gözükmektedir ki devletin ve devletin temsilci olan hükümdarın bir başka övünç kaynağı düzeni temin etmektir. Bu ifadeler de geçte “töre” kavramı anlam itibariyle “yasa, örf, kanun, nizam” (Farabi, 2012, 13) demektir. Burada gözükmektedir ki Orhun Kitabelerinde devleti ve devletin temsilcisi olan hükümdarı başarılı kılan bir başka kavram da hukuku güçlendirmek, düzeni temin etmektir. Burada kabul edilen töre kavramı daha çok aykırılıkları önlemek ve düzeni sağlamaya yönelik çabayı göstermektedir. Orhun Kitabeleri İncelemesi neticesinde karşımıza çıkan; bağımsızlık, halkın refahı ve düzeni temin etmek vazifeleri devletin temsilcisi olan hükümdara yüklenen temel vazifelerdir (Bartholo, 2004).

3.3. Kutadgu Bilig / Yusuf Has Hacib

1069-1070 yıllarında, Doğu Karahanlılar bölgesinde, Karahanlılar’ın başşehri Kaşgar’da Yusuf Has Hacib tarafından yazılmış olan Kutadgu Bilig; Türk edebiyatı, Türk dili ve Türk kültürünün en önde gelen eseridir (Şener, 2022). Kutadgu Bilig siyasetname türünün en önemli örneği, edebi eserlerin ve Türk devlet düşüncesinin kilit taşlarından biri olmasının yanında Türk tarihinin de en önemli dönüm noktalarından birinde var olmuştur. Karahanlılar; 766 yılında kurulmuş, 840 senesinde varlığını güçlendirmiş, 921 tarihinde Satuk Buğra Han’ın tahta çıkması ile İslamiyet’i kabul eden ilk Türk Devleti olmuştur (Hunkan, 1947, 411). Karahanlıların tarihine bakıldığında bu devletin kurucularının soyunun Efrasiyap (Alp Er Tunga)’a gittiği tespit edilmiştir. Bu sebeple Karahanlılar Devletinin ismini Türk Hakanlığı ismi ile de kabul eden tarihçiler bulunmaktadır. Karahanlılar, sadece Uygurların değil aynı zamanda sahip oldukları bölgeler itibariyle Gök-Türk ve Turgışların de devamı durumunda bulunmaktadır (Türksever & Çiçek, 2018, 23-24). Yusuf Has Hacib’in yaşadığı zaman dilimine baktığımızda, düşünürün Doğu Karahanlı devletinin başında bulunan hükümdarlardan Hasan b. Arslan (ö. 1103) ve babası Buğra Tigin Süleyman Arslan (ö. 1058) dönemlerinde yaşadığı görülecektir (Gül, 2004). Yusuf Has Hacib, tarihi Türk başkent ve şehirlerinden olan ve ismini Orhun’daki Uygur Kağanlığı’nın başkenti Karabalgasun’dan alan Balasagun’da, zamanının önde gelen ailelerinin birinde dünyaya gelmiştir. Yaşadığı dönemde ve toplumda sevilen, saygı

duyulan ve sözüne itibar edilen düşünür, dinin emirlerine bağlı kalmayı sıklıkla öğütlemiş ve kendi de bu kaidelere uygun bir hayat yaşamıştır. Kutadgu Bilig’i ellili yaşlarında ve 18 ay gibi eserin etkisi düşünüldüğünde kısa bir zamanda yazmıştır. Yaptığı tespit, değerlendirme ve çözümler ile düşünürün yaşadığı devirdeki insanları tanıdığı, olaylara hâkim olduğu ve sorunlar ile çözümler de mevcut sosyolojik yapıyı göz ardı etmeyip İslami değerleri merkeze koyarak fikirlerini sunduğu görülür. Bunun yanında sadece kendi yaşadığı toplumu değil, çevresinde yaşayan milletleri ve Budizm başta olmak üzere farklı inançlara sahip insanların kendi içerisinde yaşadığı sorunları da bilmekten uzak değildir (Yıldız, 2010, 39). Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig eserinin yaşadığı toplumu tahlili ve tüm bu özellikleri ile devlet ve devletin amacına dair çok kıymetli yargılar içerdiği kabul edilmelidir. Kutadgu Bilig eseri incelendiğinde; Kut ve Bilig kelimelerinden oluştuğu görülür. Bilig, bilmek fiilinin isim halini teşkil edip bilmek anlamına gelmekte olup Reşat Genç’e göre kut; *“baht, iyi talih, uğurluluk ve saâdet manalarından başka asıl siyasi hâkimiyet kudreti yani devleti idare kudret ve salahiyeti anlamında görmek”* demektir (akt. Yavuz, 2007, 138). Bu tanımlama ele alındığında Kutadgu Bilig, Hükmetme Bilgisi şeklinde tercüme edilebilir. Kutadgu Bilig eserinde devletin amacına dair görüşler Devletin Hükümdarı Kün-Toğdı ile Vezir Öğdülmiş’in konuşmaları sırasında ortaya çıkmaktadır. Bu minvalde devletin temsilci olan hükümdarın görevinin üç temel başlığa ayrıldığından bahsedebiliriz; Halkın refah düzeyini yükseltmek, Adaleti tesis etmek, Ülkenin iç ve dış güvenliğini tesis etmek (Altıntaş, 2022, 78). Bu ayrım Yusuf Has Hacib tarafından halkın hükümdar üzerindeki hakları şeklinde ifade edilmiştir. Bu haklar; gümüşün ayarının korunması, ikincisi halkın adil kanunlarla yönetilmesi, üçüncüsü ise yolların emin tutulması; haydut ve eşkıyalardan korunmasıdır. Yine bir başka ayrımında da hükümdarın halk üzerinde hakları olduğunu belirterek bu hakları; hükümdarın emirlerine uyulması ve emirlere hürmet edilmesi, devlete ödemesi gereken vergilerin tam ve zamanında ödenmesi, hükümdarın dostlarına dost olup düşmanlarına da düşman olunması ile üçlü bir şekilde tasniflemiştir. Özellikle vezir Öğdülmiş’in nasihatleri ile ortaya çıkan bu durumun halkın refah düzeyini yükseltmek adına örnekleri; *“Kuldan fakir adını kaldıramazsa o nasıl bey olur”* ifadesi, *“Memlekette bir kimse bir gece aç kalırsa, onu sana Tanrı soracaktır; gözünü aç”* ifadesi ve Hükümdar Kün-Toğdı ile Vezir Öğdülmiş’in aralarında konuşmalarında Öğdülmiş’in halkın beyler üzerinde üç hakkı olduğunu ifade ettiği hakların ilkinin paranın değerinin korunması olduğunu belirtmesidir (Meriç, 1975, 29; Yavuz, 2007) *“Kuldan fakir adını kaldırmazsa o nasıl bey olur”* ifadesi ile gözükmektedir ki halkın refahını gözetip gözetmek ve bunda başarılı olup olamamak bir meşruiyet tespitidir. Eğer ki bey halkının refahı için mücadele etmezse ve halkı fakirlik için de bir yaşantı da bulunursa o kişinin

beyliği de sorgulanmalıdır. Ki bilinir ki hükümdar otoritesi Türk tarihinde her zaman tartışmaya açılabilmesi en güç konu olmuştur. Bir başka ifade de “*Memlekette bir kimse bir gece aç kalırsa, onu sana Tanrı soracaktır; gözünü aç*” ifadesidir. Devlet ve devletin temsilcisi olan Hükümdar, halkı zengin kılmak noktasında sadece bir tercih de bulunuyor değildir. Eğer ki halkın refahına dair vazifesini layığıyla yerine getiremez ise Tanrı ona bunun hesabını soracaktır. Diğer ikisini ayrıca irdeleyeceğimiz bu üç temel haktan biri olarak paranın değerinin korunmasının kabul edilmesi, refah açısından ne derece önem atfedildiğinin de göstergesidir. Buradaki hitap devletin temsilci olan hükümdaradır. İkinci olarak ise Yusuf Has Hacib’e göre devletin temel amaçlarından bir başkası Adaleti tesis etmektir. Buna yönelik ifadeleri alıntılar ile örneklendirmemiz gerekirse; “*Beylik kanun ile ayakta durur.*” (akt. Bulut, 2020, 58) ifadesi, “*ister oğlum, ister yakınım ve hısımım olsun; ister yolcu, geçici, ister misafir olsun; kanun karşısında benim için bunların hepsi birdir; hüküm verirken, hiçbirini beni farklı bulmaz*” (İbni Sina, 2011, 373) ifadesi, “*eğer ülke tutulursa kılıç ile tutulur, eğer ülkeye hükmetmek icap ederse kalem ile edilir*” (Fârâbî, 2020, s. 61; 2012, 37) ifadesi ve “*Beylik ve ululuk çok iyi bir şeydir, fakat daha iyi olanı kanundur*” (Uludağ, 2014, 7) ifadeleridir. Adalet, sadece burada değil tüm dünya da ihtiyaç duyulan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Öncesinde belirttiğimiz üzere Aquinalı Thomas’ta ortak yararı temin için “Adalet” kavramına gidecektir. Burada bakıldığında Yusuf Has Hacib, “*Beylik, Kanun ile ayakta durur.*” ifadesi ile beyliğin ayakta durmasını kanuna bağlamıştır. Devlet, adaleti ve kanunları ile var olduğu sürece var olabilecektir. Aksi takdirde Devlet (Beylik) varlığını idame edemeyecek ve ayakta duramayacaktır (Bağdatlı, 2007, 116). Adaletin, devletin merkezine koyulması yine Türk Devletleri kültürüne İslam ile kuvvetlenerek dâhil olan anlayışlardan biridir (Yavuz, 2007, 143). “*...insanlar arasında hükmettiğinizde adaletle hükmetmenizi emrediyor. Bununla Allah, size ne güzel öğüt veriyor! Doğrusu Allah, iştir, görendir.*” (Nisa, 4/58), “*Şüphesiz Allah, adaleti, ihsanı, yakınlara vermeyi emreder...*”, “*Ey iman edenler, adil şahitler olarak, Allah için, hakkı ayakta tutun. Bir topluluğa olan kininiz, sizi adaletten alıkoymasın. Adalet yapın. O, takvaya daha yakındır. Allah’tan korkup-sakının. Şüphesiz Allah, yapmakta olduklarınızdan haberi olandır.*” (Maide, 5/8) ayet-i kerimeleri adaleti merkeze koyan devlet anlayışının kaynağının birçok örneğinden birkaçıdır. Bu çerçevede Kutadgu Bilig de devlete dair geçen bir başka ifade de yukarıda belirtilen “*ister oğlum, ister yakınım ve hısımım olsun; ister yolcu, geçici, ister misafir olsun; kanun karşısında benim için bunların hepsi birdir; hüküm verirken, hiçbirini beni farklı bulmaz*” ve “*eğer ülke tutulursa kılıç ile tutulur, eğer ülkeye hükmetmek icap ederse kalem ile edilir.*” ifadeleridir. Adalet, devlet ve devletin temsilci olan hükümdar için bir vazife olmakla beraber devletin sürekliliğini

sağlayan yegâne unsurdur. Son olarak Kutadgu Bilig çerçevesinde ele alacağımız üçüncü kavram devletin temsilci olan hükümdara düşen “Ülkenin İç ve Dış Güvenliğini Tesis Etmek vazifesidir. Bu vazife Ögdülmüş’ün halkın, beyler üzerinde var olduğunu ifade ettiği üç haktan sonuncusudur. Güvenliği temin etmek altın ve gümüşü sağlamanın kapısını açacaktır. Güvenliği temin eden kuvvetlerin varlığı ve tebaiyeti devletin temsilcisi olan hükümdarın ve tüm halkın müreffeh bir yaşama sahip olması için zaruridir. Nasıl ki kuş, kanatsız uçamaz ise hükümdar da asker olmadan kudret ve kuvvet sahip olamayacaktır. Kutadgu Bilig’de geçen ifade ile: “*Eğer memleket tutulursa kılıç ile tutulur; memlekette hükmetmek gerekirse kalem ile edilir.*” En başında hükümdarın ve devletin tutunabilmesi, varlığını koruyabilmesi için güvenliği temin edecek kollukların; liyakatli, düzenli ve kuvvetli olması gerekmektedir. Yine bu güvenliği devam etmesi için de ilim, hikmet ve adaleti temin edecek yönetime ihtiyaç duyulur. Devletin temsilcisi olan hükümdar her ikisini de temin ettiği takdirde geleceğinden ve mevcut durumundan endişe etmeyecek, halk sürur ve huzur içerisinde yaşayabilecektir (Dursun, 1998, 37). Tüm bu değerlendirmeleri ile düşünürün devletin görevine dair nitelemeleri; gümüşün ayarının korunması üzerinden halkın refahı, adil kanunları temin ile adaletle hükmetme, İç ve dış güvenliği sağlamak, devletin nizam ve intizamına uyulmasını düzenlemek, vergilerin tam ve zamanında alınmasını gerçekleştirmek ve birliği temin etmek üzerine şekillenmektedir.

3.4. Farabi

Farabi (Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Avazalag) 870 yılında, Türkistan’da Farab Yakınında, Vasic köyünde doğmuş ve Şam’da vefat etmiştir (Doğan, 2009). Düşünce yapısı doğu - batı sentezinde hususi bir yer etmektedir. Öyle ki bulunduğu zaman ve sonrasında da felsefe kaynaklı düşünceleri İslam Âlimlerince aşırı bulunmuş ve bir ekol olarak birçok tartışmanın da konusu olmuştur. Anlayışının özünde Yunanistan’dan gelen felsefe ile İslam düşüncesini bir üst anlayışta birleştirmek hedefi bulunur. Öyle ki öncelikle Aristoteles ve Platon’u inceleyen düşünür bu iki Eski Yunan düşünürünün farklı fikirlerini ortak bir payda da buluşturmaya çalışır, sonrasında edindiği tüm düşünce ve birikimlerini İslam düşüncesi altında yoğurmaya çalışır. Bu sebeptendir ki devlet düşüncesinde de çizdiği şema, Platon’un ütöpik ve ideal devlet tasvirlerine benzer bir usulde oluşur. Düşünüre göre felsefe hakikate giden yol da iyi bir yardımcıdır. Hakikat olan da İslam olduğu için felsefe ve din aynı istikamettedir ve aralarında birbirlerinin aksine değil, birbirlerini destekler nitelikte kuvvetli bir bağ vardır. Bu bağ sebebiyle de felsefe bilgisini edinmek kişinin daha iyi dinini anlamasını sağlayacak ve verdiği hükümlerde ve anlayışta doğruluk artacaktır (Türksever ve Çiçek, 2018). Farabi’nin devlet anlayışı devleti

temsil eden hükümdarın özellikleri ve iyi bir devletin var olabilmesi için gereken somut şartlar şeklinde iki ayrı yol da şekillenmektedir. Farabi'ye göre bir hükümdarın hem doğuştan hem iradi birtakım melekelerle sahip olması gerekir. Hükümdar; doğuştan tam bir vücut da doğmalı, kavrayışı güçlü olmalı, iyi bir hafızaya sahip olmalı, olayların farkını olabilmesi için zeki ve uyanık olmalı, içkiye ve kadınlara karşı zaafı olmamalı, her daim dürüst olup yalandan nefret etmeli, paraya ve mülk edinmeye karşı düşkünlüğü olmamalı, adaletli olmalı, azimli, irade sahibi ve sıcakkanlı olmalı ve iyi bir hatip olmalıdır (Uyanık, 2022). Ayrıca iradi olarak da bir hükümdar; mutluluğa eristirecek olan dini bilgiyi felsefe yardımı ile edinmeli ve bu bilgiyi insanlara da geçirebilmelidir. Burada devletin temsilci olan hükümdara yüklenen temel misyon bir eğitim faaliyetidir. Önder kişinin asıl maksadı, insanların hedefi olan mutluluğa ulaşmayı temin etmek olacaktır. Bu mutluluk ise İslam'a uygun bir yaşam benimsemek ve bunu benimseyecek entelektüel birikime haiz olmak ile mümkündür (Gülbüz, 2016, 72). Bunu topluma geçirmek ve bu bilince herkesin ulaşmasını beklemek gerçekçi olmayacağından Farabi'ye göre hükümdar, İslam'dan beslenerek "mille" adı verilen ilahi yasaları oluşturur. Düşünür'e göre erdemli bir şehrin oluşabilmesi için erdemli yasalar var olmalıdır. Yasayı merkeze alan bu yaklaşımı Farabi'nin bir hukuk devleti öngörüsünde hareket ettiğini de göstermektedir. Bu hukuk devletinde ise erdemi sağlayacak yegâne unsur "Adalet" olacaktır (Kömbe, 2014, 5; Şengül, 2022, 83). Bu adaleti de ancak kaynağını dinden alan bir hukuk devleti kurabilecektir. Eski Yunan düşüncesi her ne kadar kuvvetli olsa da vahyedilmiş olan hukuk ilahi temelli olduğundan ve hem dünya hem ahireti kapsayacağından daha üstündür. Dini düşüncesinin temelinde ise içinde bir döngü barındıran "Sudur" düşüncesi vardır (Şengül, 2022, 79-93). Bu döngü de maddenin oluşumu, gelişimi ve devam etmesi için rol biçtiği "Faal Akı" karşılayan ise Farabi'nin düşüncesinde Allah'ın en büyük melekelerinden Cebrail'dir. Bu yaklaşım düşünürün Eski Yunan düşüncesi etkisinde kalarak "Tevhid" merkezli İslam akaidinden de uzaklaştırmış ve bu sebeple birçok tartışmada da tenkit edilmiştir. Ne şekilde olursa olsun bir kentim erdemli kent olabilmesi için sadece iyi bir yönetici de yetmeyecektir. Aynı zamanda bir kent erdemli kent olabilmesi için o kentin yeterince kalabalık olması ve gelişmiş olması da zaruridir. Düşünür, erdemli şehir de her bir insan kendi istidadına göre bir sanat veya meslek ile meşgul olacağından şehirdeki her bir ferdin toplumu besleyeceğini belirtir. Bu şekilde her bir fert bir bütünü oluşturur ve erdemli şehir gerçekleşir. Farabi'nin belirli sübjektif şartlarının yanında devlete eğitim ve gelişim için ciddi bir yükümlülük yüklemesi, devletin amacına dair düşüncesinin de özüdür (Uyanık, 2022, 18).

3.5. İbn-i Haldun

İbn-i Haldun (Ebu Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Haldun el-Mâlikî, el-Hadramî) 1 Ramazan 732 (Miladi: 27 Mayıs 1332) tarihinde Tunus'ta doğup 25 Ramazan 808 (Miladi: 15 Mart 1406) tarihinde Kahire'de vefat etmiştir. Düşünür, doğdu yer itibarıyla “Tunusî” mahlası ile de anılmaktadır (Uludağ, 2014, 15). Birçok alanda eğitim alan İbn-i Haldun'un Kur'an-ı Kerim'i ezberlediği; Kıraat, tefsir, hadis, fıkıh gibi dini ilimleri tahsil ettiği; belagat, nahiv, sarf, lügat ve benzeri eğitimleri alarak lisaniyat üzerine kuvvetli bir birikime sahip olduğu ve matematik, mantık, felsefe gibi alanlarda da çalışmalarda bulunduğu bilinmektedir. Genç yaşlarda karşılaştığı Veba ve Merinîlerin Tunus'u işgali hadiseleri İbn-i Haldun'un düşünce dünyasını fazlasıyla etkilemiştir. Yaşadığı Veba hadisesi onun tahsiline ara vermesini sağlamış, Merinîlerin işgali ise fiili devlet görevi almasına yönelmesini sağlamıştır. Müellifin kaleme aldığı eserleri; *Lübâbu'l- Muhassal fî Usûli'd-Dîn, et-Ta'rîf bi İbn-i Haldun Mü'ellifi'l-Kitâb* ve *Rihletühû Garben ve Sarken, Sifâu's-Sâil li Tehzibi'l-Mesâil, Kitâbü'l İber ve Divânü'l-Mübtedâ ve'l-Haber fî Eyyâmi'l- Arab ve'l-Acem ve'l-Berber* (ve *Men Âsarahüm min Zevi's-Sultânî'l-Ekber*) ve *el-Mukaddime* şeklindedir.

İbn-i Haldun'a göre; devlet, toplum hayatının en gelişmiş halidir. Devlet'in kuruluşuna dair düşüncesini ise insanların fitratı, doğası gereği bir arada yaşama zorunluluğu olması ve ihtiyaçların karşılanmasına dayandırmaktadır. İnsanlar bir arada yaşamanın yararlarını elde etmek ve yaşamı idame ettirmek için gereken ihtiyaçları karşılamak amacıyla bir arada yaşayarak “Ümran”ı oluşturur (Hassan, 1977, 149). Bu Ümran adı verilen gelişmiş toplum bir devlet varlığı ile vardır. Yine düşünürü göre de ümrânı oluşturan da devleti oluşturacak da temel bağ asabiyettir. Asabiyet sözcüğünün kelime anlamı “aşiret dayanışması, hamiyet, fanatizm”dir ve Arapça aralarında kan bağı bulunan akraba topluluğu demek olan “aşaba” (عصبة) kelimesinden türemiştir⁶. Toplumun birlikte yaşaması için en güçlü ba”lar birliktelik duygusu, vatanseverlik, ortak ihtiyaçların karşılanması, ülke bilinci, çıkar ortaklığı gibi kavramlarla açıklansa da İbn-i Haldun'a göre bu bağı sağlayan en tabi ve en temel unsur asabiyettir. İnsanların bir arada yaşama arzusu asabiyetten başlayarak gelişmiş ve cemiyet ile nizamın terakkisi ile devlet tekâmül etmiştir. Ancak İbn-i Haldun'a göre kuruluşunda asabiyet bir zorunluluk idiyse de devlet, asabiyetin çok daha ötesindedir. Devletin tekâmül etmesi ile artık asabiyet bağının sunduğu toplumsal bağın güçlendirmesi zorundallığına ihtiyaç kalmamış ve hukuki nizam asabi duygulara ihtiyaç kalmaksızın

⁶ “Asabiyet” Kelime Anlamı için bkz.: <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/asabiyet>, E.T. 01.07.2023

devam edegelmiştir (İbni Haldun, 1968). Aslında düşünürün burada yaptığı ayrım devlet ile toplumu ayıran ve modern düşüncede de oturtulması istenen bir ayrımdır. Oluşmuş bir devlet yapılanması insanların şahsi düşünce, duygu ve saiklerin ötesinde bir üst yapıdır. Yine düşünüre göre bu yapının varlık sebebi Allah'ın insanlar ile toplumun tekâmül etmesine ve yeryüzünü bayındır ederek dünya üzerinde tecelli eden sıfatlarının gözükmesine devleti vesile kılmasıdır. Asabiyet hissiyatında devlete giden süreç akrabalık bağı olanlar arasında bir üstünlük oluşması ile başlar. Üstün soy diğerlerinin üzerinde cesaret, kuvvet, çalışkanlık ve feraset ile hâkimiyet kurar. Bu hâkimiyet, ilk zamanlarda hâkimiyet sağlayan soy ile diğerleri arasında keskin bir ayrımdır. Zamanla ise toplumun yaşantısı gelişecektir ve bu asabiyetin unutulmuş olacak ve bir anlamı kalmayacaktır. Artık toplum, yaşantısı ile örf ve âdeti oluşturur; devlet çok daha gelişmiş bir hale bürünerek asabiyet duygusuna gerek kalmayan bir dayanışma oluşur. Süreç günümüzde ayrımı yapılan *De Facto* (fiili yönetim) ile *De Jure*'ye (hukuki yönetim) giden sosyolojik değerlendirme ile de paralel bir süreçtir. Düşünüre göre bu süreç de itici güç ve devletin gerekliliğini ortaya koyan iki ihtiyaç gıdayı temin ve güvenliği temindir. İbn-i Haldun'a göre her şeyden önce hayatın idamesini sağlamak için gerekli şartları oluşturmak gereklidir. İnsanların tabiatı gereği toplum hayatında her daim bir diğerinin hayatına dair müdahalesi vardır. Bu müdahalelerde çoğu zaman birbirlerine karşı mütecaviz bir vaziyette olurlar ve herkesin kendini güvende hissetme ihtiyacı vardır. İbn-i Haldun bu hale dair düşüncelerini şu sözlerle belirtir:

“Bil ki, müteaddit defalar şunu belirtmiştik: Beşer için içtima (cemiyyet hayatı) zaruridir. Üzerinde konuştuğumuz ümranın (medeniyetin, [civilisation]) manası da budur. Yine demiştik ki, içtimai hayatta halkın, kendisine müracaat edecekleri bir yasaklayıcıya (vâzi) ve hâkime mutlaka ihtiyaçları vardır (akt. Uludağ, 2014, 349-350)”.

Yine bunun ile birlikte bahsedildiği gibi hayatı idame ettirmek için gerekli şeyleri temin her şeyden önce gelmektedir. “Geçinmeyi diğerlerinden önce anmamıza gelince, geçinme tabii bir zaruret ve ihtiyaç olduğu içindir... Zaruri olan şey kemal nesneden önce gelir. Zaruri ihtiyaç olan gıdayı temini sağlamak bir kişinin başarabileceği bir şey olmadığından insanlar bir araya gelmelidir ve yardımlaşarak ihtiyaçlarını karşılayabilir, ihtiyacından fazlasını da üretmeye muktedir olabilirler (Yetim, 1994).

Oluşan bu devletin vazifeleri ise; toplumu korumak, insanların çıkarlarını gözetmek, geçimlerini ve refahını arttırmaktır. İslami düşünceye paralel olarak İbn-i Haldun'da devlete yüklenen görevleri geniş tutmaktadır. Devletin koruması ve geliştirmesi gereken tüm hususları yazar şeriatın koruması gerektiği 5 kavram ile açıklar; din, nefis ve şahıs,

akıl, nesil, mal ve servet. Bunların hepsini de devlet adaleti temin ederek gerçekleştirecektir. Devlet ve Adalet İbn-i Haldun'un düşüncesinde iç içe geçmiş iki kavramdan ibarettir (Hassan, 1977).

3.6. İbn-i Sina

Asıl adı Ebu Ali Hüseyin olan İbn-i Sina 980 yılında Buhara yakınlarındaki Efşene kasabasında doğmuş, 57 yaşında Hamedan'da vefat etmiştir. Yaşadığı dönem de "Şeyh-el-Reis" olarak bilinir. Öğrencileri tarafından "Reis", Batı dünyasında ise "Avicenna" ismi ile anılmıştır (Bulut, 2020, 56). Yaşadığı dönem siyasi açıdan sıkıntılarla dolu bir dönemdir. Abbasilerin 9. yüzyıldan itibaren zayıflaması ile Abbasi halifesinin de etkisi azalmıştır. Halifenin gücü, artarak devam eden bu zayıflama ve 945 yılında Büveyhiler'in Bağdat'ı işgal etmeleri ile büsbütün nihayete erdi (Yıldız, 1988, 35). Siyasetin mevcut ihtilafı dönemin hukuki tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Zayıflayan halifenin konumu, halife haricindeki diğer tüm yönetimlerin meşruiyeti, yani siyasi birimlerin hukuki ve merkezi konumlandırması gibi birçok mesele kamu hukuku açısından cevaplanmayı beklemekteydi. Bu siyasi tablo özünde bir hekim olan İbn-i Sina'nın pek çok devlet görevi almasına ve bu tartışmalara dair düşüncelerini geliştirmesine yol açmıştır. Birçok mekân değişikliği yapan düşünür 32 yaşındayken Büveyhi Hükümdarını ağır bir hastalıktan kurtarması ile vezirlik görevini aldı.

İbn-i Sina'nın devlete dair düşüncesi Platon, Farabi'de olduğu gibi devletin varlığının doğal bir gereklilik ile var olduğu şeklindedir. Bunun altındaki saik de ihtiyaçların beraber yaşamayı zorunlu kılması olacaktır. *"Birisi diğeri için buğday üretir, öteki beriki için ekmek yapar, birisi diğeri için diker, öteki beriki için iğne üretir. Böylece bir araya geldiklerinde işleri yeterli hale gelir."* İnsanlar arasındaki ihtiyaç onları bir arada yaşamasına itmektedir. Bu temel ile birlikte düşünürün göre; her varlığın bir sonu vardır ve her bir varlık zorunlu olarak Allah'a bağlıdır. Bu varlıklar arasında en gelişmiş ve en önemli olanı olan insanların da nasıl davranacağı ve hayatını nasıl süreceklerini belirtmek bu varoluşun bir gerekliliğidir. Bu gerekliliği ise Tanrı insanların en kâimleri ile karşılayacaktır. Bunlar ise peygamberlerdir. Allah-u Teâlâ peygamberler vesilesi ile ve en son peygamber ile insanları vahiy indirmiş ve insanların; siyaset, aile hayatları ve ahlaklarına dair kaideler koymuştur. Halifeler ise bu yasaların koyucusu değil, koruyucusu ve uygulayıcısıdır. Bu durum da asıl olanın ilahi kanunlardır ve diğer tüm kişilerin bu kanunları uygulayıcısıdır. İbn-i Sina'nın düşünceleri itibariyle Farabi'ye yakın olduğu görülür ancak mevcut düşüncelerini İslami düşünce kelamcıları ile mütefekkirleriyle beraber bulundurabilmesi ve sistemin tutarlı olması onun Farabi'nin çok daha ötesinde bir konumda olmasına sebebiyet verir (Çağrı, 2019).

1988, 341). İlahi kanunlar ile teşekkül eden ahlak, siyaset ve ev yönetimi kaideleri ilahi aklın bir ürünü olarak ve mükemmelen insanlara iletilmiştir. İnsanlar ise kendi cüz-i iradesi ve aklı ile bu kaideleri öğrenmeli, anlamalı ve tatbik etmelidir. İnsanların tüm ihtiyaçlarını karşılayacak olan bu yasalar olmak ile beraber aynı zamanda insanlara erdemli bir hayat öngörerek somut kaideler yanında ahlaki bir gelişimi de sağlar. Bu kaideler uymak insanlara hem dünyada, hem ahirette mutluluğu temin edecek yegâne kaidelerdir. Düşünür, bu durumu aynı zamanda bir üstünlük olarak da görür. Rosenthal'ın ifadesiyle: “Şeriatın alanı ahireti de içerirken, Eflatun'un Namos'u içermez.”. Devlet tüm bu düşünceler arasında yasayı ve kaideleri tatbik de baş uygulayıcıdır. Düşünüre göre toplumsal hayatı koyduğu kurallar ile düzenleyen üst organizmanın temel amacı da hem dünyada hem ahirette ebedi mutluluğu temin edecek kaidelerin en doğru şekilde uygulanmasını sağlamaktan ibarettir.

3.7. İbn-i Rüşd

Dedesı ve Babasının Endülüs baş kadılığında bulunduğu hukukçu ve seçkin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen İbn-i Rüşd, İspanya'nın Kurtuba şehrinde doğdu. Hem ailesinin katkısı hem kendi yatkınlığı ile hukuk, astronomi, tıp, felsefe ve din alanların iyi bir eğitim alma fırsatı bulan düşünür tüm bu birikimi ile de çağdaşları ve sonrasında da anılan bir düşünür olarak anılmaya devam etmektedir. İbn-i Rüşd'e göre bir devletin ideal yönetimi gerçekleştirmesi ancak hükümdarın kuvvetli bir felsefe eğitimi alması ile mümkündür. Felsefe, doğru ile yanlış ayırmayı sağlar ve siyasi iktidarın kaynağını teşkil eder. Platon ve Aristoteles'ten etkilendiğı gözükten yazarın ideal bir devlet için hükümdarda olması gerektiğini belirttiğı başlıca özellikleri şu şekilde belirtmiştir;

Doğanın anlamını anlayabilmeli ve onun asıl anlamının dışında kalanları ayırt edebilmelidir. Hükümdar, kâinatı anlayacak, insanları da bu mutlak anlamda yönlendirecektir.

Kuvvetli bir hafızaya sahip olmalıdır. Yaşadığı olaylara hatırlamalı, aldığı dersleri unutmamalı ve tecrübeleri ile öğrendiğı tüm tecrübelerden her daim faydalanmalıdır.

İlim öğrenmeyi sevmelidir. İlim, hükümdarın vereceğı kararlarda sahip olması gereken bir zaruriyettir. Hükümdar ilmi sevmelidir ki her konuda bilgisini arttırarak muhatap olduğu tüm olaylarda en doğru kararı vermelidir.

Doğruluğı sevmelidir. Doğruluğı seven kişi yalandan da nefret eder. Bu kişi doğruluğı sevmesi ile hem mesuliyetinde doğruluğı hâkim kılacaktır. Hem de yalanı engelleyecektir.

Duygusal zaafıları olmamalıdır. Zayıf bir karaktere sahip kişi nehsinin arzularına karşı da zayıf olacaktır. Hükümdar nehsine ve günahlara karşı güçlü olmalıdır ki tatbikatında dosdoğru şekilde yönetmeye devam edebilsin.

Mal sevgisinden uzak olmalıdır. Mal sevgisi tüm aşırılıkların başıdır. Hükümdar mal sevgisinden uzak durarak aşırılıkları engellemede de feraset ve kuvvet sahibi olmalıdır.

Felsefe bilgisine ve kuvvetli bir düşünce yapısına sahip olmalıdır. Bu özelliklere sahip kişinin muhakeme yeteneği üstün olacaktır ve geçici olan dünya üzerine hareket etmeyecektir.

Cesaret sahibi olmalıdır. Cesaret sahibi olmayan bir hükümdar yanlış düşüncelere karşı duramayacaktır. Doğru düşüncelerini de tatbik ettiremeyecektir. Bir yöneticinin ne kadar kuvvetli bir ilmi ve sağlam bir düşünce yapısı olursa olsun eğer ki fikirlerini uygulayacak cesareti olmazsa hiçbir varlık gösteremeyecektir.

Kıvrak bir zekâya sahip olmak ile beraber bedensel bir noksanıyeti bulunmamalıdır.

Düşünürün devletin temsilcisi olan hükümdardan beklediği tüm bu özellikler devletten beklediği vazifeler ile de paraleldir. Devlet; doğruluğu temin etmeli, ilme önem vermeli, kuvvetli bir muhakeme ile nizam ve intizamı temin etmelidir.

3.8. Adalet Dairesi Teorisi

Adalet Teorisi kavramının belirli bir çembere alınabilmesi ile sınırlandırılmaya çalışması ve bu kavramı besleyen birçok çalışmanın bir başlık altında toplanabilmesi ile üzerinde değerli bir çalışma yapma imkânı sunduğu için “Adalet Dairesinin Teşekkülü Ve Temel Kavramları” başlıklı doktora tezi yazarı Dr. Öğretim Üyesi İlker KÖMBE’ye hassaten teşekkür etmek gerekir. Bu doktora tezi ile “Adalet Teorisi” kavramı bir sınırlandırma ile ele alınabilmiştir. Bir başka adalet teorisini doğrudan ele alıp bir kavram altında çeşitli çalışmalarla inceleyen kaynak ise Jennifer London’ın 2007 tarihli “Medieval Wisdom Literature and the ‘Circle of Justice’” adlı çalışmasıdır.

Adalet kelimesi kelime anlamı itibariyle hüküm ve davranışlarda doğru olmak, hakkaniyet uygun olarak karar vermek, eşit olmak anlamına gelmektedir. Etimolojik olarak incelendiğinde ise bir ism-i masdar olan ve Esmâ-ül Hüsna’dan biri olan “*Adl*” kelimesinden türemiştir. “*Adl*” kelimesinin sözlük anlamı ise istikamet, orta yol, eş demektir (Akad, 2012, 76). Daire ise yuvarlak bir çizginin çevrelediği düz bir yüzey olup bu çizgi içinde kendisi ile çizgi arasındaki uzaklığın bütün yönlerde aynı olduğu bir noktadır. Adalet dairesi de bu iki kavramın toplumsal hayattaki karşılığıdır. Kare içerisinde

bir daire motifi ile de temsil edilen adalet dairesinin özünde dairenin gökyüzünü, karenin ise yeryüzünü işaret ettiği kabul edilir. Motif de yeryüzünün sema ile idare edilmesine işaret vardır. Bu daire aslında bir kurallar bütünü dōngüsel halinin şemalandırılmasından ibarettir. Her bir kaide yerine geldiğinde bir sonraki kaide desteklenecek ve adalet ile başlayan bu kaide dōngüsü yine adalet ile biterek mutlak maslahat tatbik edilmiş olacaktır. Adalet Dairesi teorisi; Türk-İslam tarihinde ve Asya kültüründe Kutadgu Bilig’den Pers Mitolojisine, Aristo’nun Büyük İskender’e nasihatlerinden, Kabusname’ye kadar birçok farklı metin de görölmüştür. Tezin etki ettiği zaman, mekân ve önem öngörüldüğünde adalet dairesini farklı coğrafyalarda bir formül halinde, doğrudan sunan otuz dokuz müellif ve kırk beş birincil kaynak vardır (Kömbe, 2014). Bu teoriyi en hülasa ifade edenlerden biri de 16. yy. fikir adamlarından olan ve Osmanlı’da Anadolu kazaskerliği yapmış olan Kınalızade Ali Efendi’dir. Kınalızade Ali Efendi, Ahlak-ı Âli’de;

“Adl’dir mûcib-i salâh-ı cihân

Cihan bir bâğdır dîvâr-ı devlet

Devletin nâzımı şerî’attır

Şerî’ata olamaz hîç hâris illâ melik

Melik zabt eylemez illâ leşker

Leşkeri cem edemez illâ mâl

Mâlî kesb eyleyen ra’iyyettir

Ra’iyyeti kul eder pâdişâh-ı âleme adl

Adl’dir mûcib-i salâh-ı cihân...”

demektedir. Bu ifadelerin günümüzdeki karşılığı ise şu şekilde ifade edilebilir; Cihanın kurtuluşu adalettir. Cihan, devletin bir duvar gibi kuşattığı bağdır. Devletin düzeni hukuktur. Hukuk, hâkimiyet olmadan olmaz. Hâkimiyet, asker olmadan olmaz. Asker, mal olmadan olmaz. Malı temin eden halktır. Halkı hâkimiyet altına alan adalettir. Cihanın kurtuluşu adalettir (Kömbe, 2014, 223).

Bu dōngü ile de görünmektedir ki kavramlar arasında bir illiyet bağı vardır ve bu illiyet bağının temelinde adalet yatmaktadır. Osmanlı Devleti’nin en güçlü olduğu dönemde yaşayan Kınalızade Ali Efendi’nin verilen örneği ile ortaya çıkmaktadır ki adaletin doğru temin edilemez ise sosyal refah, düzen, güvenlik, bağımsızlık gibi kavramların hepsi yitirilecektir. Bu çerçevede devletin öncelmesi gereken kavram adaleti temindir (s.225).

3.9. Türklerde İslam ile Tekellüm Eden Devlet Anlayışı

Hunlardan bu yana binlerce yıllık devlet teşkilatına sahip olan Türkler ilk yazılı metinlerinden ve sözlü edebiyatından bu yana toplumsal fayda ile lider olmayı ve başarıyı özdeşleştirmiştir. İlk kurulan Türk Devletlerine bakıldığında toplumsal kurallar olanın törenin uygulanmasının en asli görevlerden olduğu görülür. Bu yaklaşım özünde bir hukukun üstünlüğü anlayışının var olduğunu da yansıtmakla beraber güçlü bir teşkilatın da var olmasını temin eder. Ayrıca kahraman ve lider figürleri ile Orhun Kitabelerinde geçen “Halkı besleyip doyurayım diye...” ve benzeri ifadeler göstermektedir ki devletin halka karşı görevlerinden biri refahı yükseltmektir. Mevcut sosyolojik yapının zayıf olduğu ve toplumun göçebe bir hal de bulunduğu bu süreçte güçlü bir irade gözükmemektedir. İslam’ı kabul etmesi ile de Türkler çok daha büyük kitleler halinde yerleşik hayata geçmişlerdir. Yaşanan bu değişim daha kuvvetli bir devlet düzeni oluşturmuş, devletin görevlerinde bir sorgulayıcı olarak İlahi İrade de var olmaya başlamıştır. Ülke de yaşayan her bir vatandaşın gece aç yatarsa devletin temsilci olan hükümdarın bundan sorumlu olacağı yeni anlayışın bir başka tecellisidir. Yine İbn-i Haldun’da devletin var oluşunu açıklarken “Gıda” ve “Güvenlik” üzerine kurmuştur. Farabi, İbn-i Sina ve İbn-i Rüşd’te ise devletin üzerine düşen görevlerin hükümdar üzerinden şekillendiği gözükecektir. Doğu kültürünün devlet anlayışında şahıs bulunmaktadır. Tarih itibariye Cumhuriyet’i inşa etmemiz ile uzaklaştığımız bu kültür devletin varlığını ve yerinde hareket edip etmediği şahıs üzerinden belirlerken Cumhuriyet ile bu görev milletin iradesi ile seçilmiş olan yürütmeye emanet edilecektir. Gelişen kültür ile oluşan medeniyet kavramı ve İslam’ı kabul ile tüm otoritelerin üzerinde adalet ve yardım kavramlarının bulunması devleti tercihlerin ötesinde bir üst anlayışa itmiştir. Oluşan bu anlayış ile devletin millete karşı sorumlulukları tercih değildir ve dünyevi ve uhrevi bir sorumluluğa muhataptır. Türk tarihi olarak bakıldığında bağımsızlık ögesi her daim özellikle vurgulanmaktadır, İslam tarihi olarak bakıldığında ise İnsan ve Adalet kavramları her daim devam etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM:

FARKLI ÜLKE ANAYASALARINDA DEVLETİN AMACI

I. İLK ANAYASALLAŞMA HAREKETLERİ VE ANAYASANIN DOĞUŞU

Bir kavram üzerine araştırma gerçekleştireceğinde öncelikle araştırmaya konu kavram üzerine terminolojik bir değerlendirme yapılması kavramın içselleştirilmesi adına önemli kabul edilmelidir. Farklı ülke anayasalarında devletin amacı konusuna girmeden önce anayasa kavramına yönelik terminolojik ve kavramsal bir değerlendirme, kavramın tam anlaşılması ve temeli oluşturmak adına kolaylık sağlayacaktır. Türkçede üst norm olarak ifade edilen kurallara “Kanun-i Esasi”, “Teşkilat-ı Esasiye” ve 1945 yılında Türkçeleştirilme anlayışının tatbik edilmesi amacıyla “Anayasa” kavramı kullanılmıştır.

1876 Tarihli ilk Anayasa’da kullanılan “Kanun-i Esasi” Farsça dil bilgisine göre kurulmuş bir tamlama olup bu tamlamanın Farsça olması ile beraber kullanılan kanun ve esas kavramları Arapça kökenlidir. “Esas” kelimesi anlam itibariyle “asıl, temel” (Develioğlu, 1984, 271) anlamına gelmekle beraber Kanun-i Esasi, temel kanun şeklinde anlamlandırılabilir. 1921 ile 1924 Anayasasının ilk halinde ise Anayasa kavramının yerine kullanılan ifade “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu” terimidir. Bu terim anlam itibariye “Esas Teşkilat Kanunu” şeklinde ifade edilebilir. Daha sonrasında ise 1945 yılında yapılan Türkçeleştirme faaliyeti ile de ilk kez “Anayasa” kavramı literatürümüze girmiş bulunmaktadır. Anayasa kavramı ise “Ana” ve “Yasa” kelimelerinin sıfat tamlaması yoluyla bir araya gelmesiyle kurulmuş olan bir bileşik addır. Türkçede kullanılan bu kavramlar arasında bir mukayese edilmek gerekir ise “Anayasa” kavramının doğru bir terim olmadığı kanaatini belirtmek isteriz. Anayasa kavramı anlamı itibariyle diğer yasaların belirtilen üst yasadan çıktığı bir anlam oluşturmaktadır. Ancak bu durum ise Anayasa Hukuku anlayışına uymamaktadır. Bilinmektedir ki; yasama meclisi çıkartacağı kanunlarda anayasanın içerdiği konulara dair bir sınırlamaya tabi değildir. Yasama meclisi, istediği her konuda düzenleme yapma yetkisine sahiptir. Bu düzenlemeyi yaparken anayasanın o konu hakkında herhangi bir üst düzenleme yapmasına veya anayasanın herhangi bir üst düzenlemesine tabi olmasına gerek yoktur. Bundan dolayı da diğer yasaların, belirtilen yasadan çıktığı anlamını ifade eden “Anayasa” teriminin mevcut normu ifade etmesi adına doğru bir terim olmadığını belirtebiliriz. Bu terimin yanında kullanılmış olan diğer “Kanun-i Esasi” veya “Teşkilat-ı Esasiye” kavramları mevcut normu ifade adına daha doğru kabul edilmelidir. Ancak son kullanımında Ali Fuat Başgil, “galat-i meşhur fasih-i mehcurdan evladır” diyerek kullanılan bu anayasa teriminin yanlış olsa da yerleştiğini ve kullanılmaya devam etmesinin daha uygun olacağını belirtilmiştir (Başgil, 1960, 3). Kavramların kullanılması belirtilen konunun ne anlayışta ifade edileceği ve nasıl anlaşılacağı üzerine temel olmaktadır. Kişisel kanaatimiz ise birçok eleştiriye maruz kalan anayasa tarihçemizin ve anayasa hukukumuz en başında ifade edilebilecek olan bu kavramsal sorununda düzelmeye gidilmesi ve “Teşkilat-ı Esasiye” terimine geri dönülmesi veya dil bilimcileri ile beraber bu konuda bir çalışma yapılarak temel ve üst normları daha doğru ifade edecek bir kavramın kullanılmaya başlanması şeklindedir.

Bu temel tartışma ile beraber anayasanın terim anlamı itibariyle birçok tanımlaması mevcuttur. Ortak ve kabul edilmiş bir tanımlama olmamak ile beraber bir tanımlama yapılması gerekirse; “Anayasa; devletin temel anlayışını, temel teşkilatını ve temel hak ve hürriyetleri içerisinde barındıran, normlar hiyerarşisinde üst bir anlayışta kabul edilen ve

değiştirilmesi belirli usullere tabi kılınan normlardır” şeklinde ifade edilebilir. Bu tanımlama; anayasanın içeriğine dair belirtilen hususlar ile maddi anayasa anlayışına, normun hiyerarşide yeri ve değiştirilme usulünde belirtilen hususlar ile şekli anayasa anlayışına uygundur. Tüm anayasalar üst bir anlayışı inşa eden hukuk kuralları olması nedeniyle değiştirilmemesi esas kabul edilmelidir. Üst normun sıklıkla değişmemesi devlet istikrarının ve devlet kültürünün yerleşmesi ve gelişmesi adına önem arz etmektedir. Bir devlette anayasanın sıklıkla değişmesi, temel normlarının zayıf olduğunu ve devlet kültürünün yerleşemediğini gösterecektir. Ancak üst normların istikrarını önemsemek ile birlikte zamanın ve toplumun etkisiyle büyük sosyolojik değişimler gerçekleşmektedir. Tüm bu değişimleri anayasa göz ardı etmemeli ve toplumun gereklilikleri ile devletin gelişimi adına zaman zaman kendi içerisinde yenilik ve değişikliklere gitmelidir. Anayasanın var olması ve değiştirilebilmesi ise ancak “Asli Kurucu İktidar” ve “Tali Kurucu İktidar” ile mümkün olabilmektedir (Eren, 2016, 5).

Anayasaların nasıl kurulacağı, değiştirilip değiştirilemeyeceği, tamamen kaldırılabilir olup olmadığı soruları asli kurucu iktidar ve tali kurucu iktidar kavramları çerçevesinde tartışılmıştır. Asli kurucu iktidar; herhangi bir hukuk kuralı ile sınırlandırılmamış, bir devleti kuran, o devlete devlet tüzel kişiliğini kazandırarak hukuki ve siyasi statüsünü oluşturan, anayasayı ilk kez veya yeni baştan yapan iktidardır (Teziç, 2016, 178). Asli kurucu iktidar anayasayı yapan veya tamamen değiştiren iktidar olduğu için bu durum ancak önemli siyasal olaylar sonrasında mümkündür. Genellikle yeni bir devletin var olması, bir devletin bölünmesi; askeri darbe, ihtilal, hükümet darbesi gibi olağan dışı olayların gerçekleşmesi ile asli kurucu iktidar da var olur (Yavuz, 2000, 25). Ancak asli kurucu iktidarın tek var olma şeklinin bu özel durumlar olduğu kabul edilmemelidir. Örnek olarak İsviçre anayasası madde 193’de asli kurucu iktidar yetkisinin var olan anayasa ile de kurulabileceği mümkündür. Her ne durumda oluşmuş olursa olsun asli kurucu iktidar var olduğu takdirde anayasa değişikliğine dair istisnai bir durum oluşmaktadır. Bu istisnai durumun temel ölçütü anayasa değişikliğinin herhangi bir usule tabi olmamasıdır. Asli kurucu iktidarın varlığında asli kurucu iktidar anayasayı yürürlükteki kurallara tabi olmaksızın değiştirebilmektedir. Bu değişimde yürürlükteki anayasanın normları özel bir koruma altında değildir. İktidar anayasayı istediği şekilde tamamen veya kısmen değiştirebilmekte ve yeni bir anayasa inşa edebilmektedir. Türkiye’de bu durum demokrasiye darbe olarak da nitelendirilebilecek olan askeri darbelerde sıklıkla görülmüştür. Türkiye Cumhuriyet 1960 askeri darbesi neticesinde 1961 Anayasasını gerçekleştirmiş, 1971 askeri müdahaleleri neticesinde anayasasında büyük değişikliklere

gitmiş, 1980 askeri darbesi neticesinde de 1982 Anayasasını hazırlamıştır. Tüm bu olaylar demokrasi tarihine bir kara leke olarak geçmekle beraber asli kurucu iktidara örnek teşkil etmiştir. Asli kurucu iktidarın niteliği adına inceleme yapıldığında ise iki ayrı görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerden birinde asli kurucu iktidarın hukuki bir iktidar olduğu belirtilmektedir. Bu görüş esas olarak anayasa ve devletin iki ayrı olgu olduğu görüşü üzerine kuruludur. Anayasanın tamamen değiştirilmesi veya kaldırılması hukuk dışı bir iktidar değildir. Bunun sebebi devletin anayasanın dışında da var olduğu, anayasanın devletin kendisiyle bir tutulmadığıdır. Bu ayrımın temel ölçütünü Alman Anayasa teorisyeni Karl Schmitt'in "anayasa metni ile anayasa" arasında yaptığı ayrım oluşturmaktadır. Bu ayrım ile devlet ve anayasa ayrılmakta, olağan dışı olarak gerçekleşen olaylar ile devlet iktidarının değil mevcut anayasa metninin yürürlükten kaldırdığı kabul edilmekte olduğu belirtilmelidir. Mevcut istisnai olaylar ve asli kurucu iktidar hukuku ortadan kaldırmamakta, yalnızca yeni bir düzen inşa etmektedir. Hukuk varlığını toplumda devam ettirdiği için herhangi bir hukuki boşluk doğmamaktadır (Eren, 2016, 28). Bu görüşe aykırı olarak ise bir diğer görüş, asli kurucu iktidarın hukuk dışı bir iktidar olduğunu savunmaktadır. Bu anlayışta olan hukukçular bu değişime normatif, pozitivist bir anlayışta yaklaşmaktadır. Bu anlayışa göre devlet ve anayasa arasında bir ayrım yoktur. Devleti oluşturan hukuk düzenidir ve bu hukuk düzeninin temeli anayasal normlardır. Devletin temel ilkelerini, temel teşkilatını düzenleyen anayasayı asli kurucu iktidar ile ortadan kaldırdığınızda devletin egemenlik kaynağı da ortadan kaldırıldığı için devlet yıkılmakta ve asli kurucu iktidar ile yeni bir devlet kurulmaktadır. Her iki düşünce de kendi gerekçelendirmesine sahip olmakla birlikte modern hukuk devletinde hukuk düzeninin devletin temel teşkilatını tesis ettiği kabul edilmelidir. Hukukun olmadığı bir yerde düzen olmayacaktır. Düzenin olmadığı bir yerde ise iktidar kaynağı olan devletin var olduğu kabul edilememelidir. Anayasanın tamamen değiştirilmesinin ancak hukuk dışı yollarla mümkün olduğu görüşüne karşıt olarak Alman devlet teorisyeni Karl Doebling, yeni anayasanın hukuk içerisinde yapılabileceğine dair görüşü bu tartışmada fikir vermesi adına eklenebilir, Karl Doebling' göre;

“Devlet kurmuş bir toplum kendi devletinin temel örgütünün dayandığı temel ilkeleri daha önce yaptığı gibi neden düzenlemesin; başka bir deyişle hiçbir hukuk dışı yola sapsadan bu konudaki özgür iradesini ortaya koymaktan neden engellenip ‘yeni’ bir anayasa yapmaktan alıkonulsun? Eğer egemenlik hakları bir yasa ile başka taşıyıcılara, özellikle uluslararası kurumlara, devredilecekse – ki örneğin Alman Anayasası’nın 24. Maddesine göre böyle bir olanağı kimse ciddi olarak inkâr etmemektedir – o zaman düzgün bir

hukuksal mekanizma içinde mevcut egemenlik hakkını yeni biçime uyduracak bir hukuksal yetki de mutlaka mevcut bulunacaktır (Doehring, 2000, 305)."

Her iki görüş çerçevesinde bir değerlendirme yapıldığında pozitivist bir anlayışta asli kurucu iktidara bakılması ve asli kurucu iktidarın hukuk dışı bir iktidar olduğunun kabul edilmesi daha uygun olacaktır. Modern devletler hukuk düzeni üzerine kuruludur. Bu hukuk düzeninin ise temelinde anayasa vardır. Anayasanın yok sayıldığı durumda devletin meşruiyeti, egemenliği, tesis ettiği başlıca kaynağı ortadan kaldırılmış olacaktır. Bu sebeple asli kurucu iktidarın var olması ile mevcut devletin kaldırıldığı ve yeni bir egemenin inşa edildiği kabul edilmelidir. Bu iki görüş arasındaki ayrım bir anayasanın var olmasında asli kurucu iktidarın konumu belirtmekte ve meşruluğunu tesis etmekte önem taşımaktadır.

Bir diğer iktidar tipi ise tali kurucu iktidardır. Tali kurucu iktidar temel olarak mevcut anayasanın mevcut anayasada var olan değiştirilme usullerine tabi olarak değiştirilebilmesi anlayışı üzerine kuruludur. Tali kurucu iktidar mevcut anayasa kaynaklı bir yetki kullanmaktadır ve bu yetkisini kullanırken mevcut anayasaya bağlıdır. Bu yetki mevcut anayasa ile farklı kurum ve kuruluşlara devredebildiği gibi farklı usuller de öngörülebilir. Bu yetki ve usullere örnek olarak; yürütmenin onayı şartı, halk referandumunun onayı şartı veya meclise nitelikli nisap miktarları ile anayasa metnini kabul etme şartı gibi usuller örnek verilebilir. Tali kurucu iktidar, anayasa değiştirilmesine dair yetkiye haiz olsa da bu yetkiyi mevcut anayasal normlara göre kullandığı için çeşitlilik gösteren birçok sınırlandırılması vardır. Bu sınırlandırmalar temel olarak iki başlık altında sınıflandırılabilir; Maddi sınırlar, Biçimsel sınırlar. Maddi sınırlar mevcut anayasa maddelerinin içerik olarak değiştirilmesine dair kayıtlar konulmasını durumunu ifade etmektedir. Bunun uygulamadaki karşılığı anayasalarda değiştirilmez maddeleridir. Değiştirilemez maddeler belirtilmekle beraber tali kurucu iktidar ile bu madde metninin değiştirilmesinin veya değiştirilmesinin teklif dahi edilemeyeceğinin mevcut madde metni ile hüküm altına alınması durumu ile tali kurucu iktidar yetkisi tamamen kaldırılmış olacaktır. Mevcut Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasasında madde 4'te bulunan değiştirilemeyecek maddelere dair ifade barındırmaktadır. 4. Madde ilk üç maddenin değiştirilemeyeceğini, değiştirilemeyeceğinin teklif dahi edilemeyeceğini belirtmektedir. 4. Madde var olduğu sürece tali kurucu iktidar ile ilk üç madde değişmeyecektir. Ancak dördüncü madde tali kurucu iktidar ile değiştirilecek ve daha sonrasında ilk üç madde üzerine süreç tekrar işleyecektir. Tüm bu değiştirilme usulü ve değişikliklerin denetimi, mevcut anayasada var olan hükümlere tabi olarak ilerlemektedir. Bu tabi olma durumu da tali kurucu iktidarı

oluşturur. Oluşan bu iktidarlar ile her anayasa nihai haline gelir ve devletin esas kaideleri inşa eder bir surette yürürlüğüne muhafaza eder.

II. FARKLI ÜLKE ANAYASALARINDA DEVLETİN AMACI

Devlete yüklenen temel amaç ve görevler, anayasaların var olmaya başlaması ile devletlerin anayasalarında da yer edinmeye başlamıştır. O devletin temel anlayışını, yönetim biçimini, ayrıca korumak istediği normlarını, bir üst kural olarak kabul ettiği esaslarını içerisinde barındırmaktadır. Bu durum devletin kendine yüklediği temel amaç ve görevleri anlayabilmek adına geniş ve yararlı bir imkân sunmaktadır. Ancak anayasaların birçoğunda doğrudan devletin temel amaç ve görevlerine dair doğrudan bir madde bulunmamaktadır. Bu sebepten dolayı da anayasa ile devlete yüklenmiş olan başlıca amaçları anlamlandırmak adına anayasa maddelerini ayrıca incelememiz gerekmektedir. Anayasalarda devletin amacına dair ifadelerde anayasanın hangi konuyu öncelikli olarak düzenlediğini sıralama da ayrıca üzerinde durulması gereken bir husustur.

Bu çerçeve de çeşitli ülkelerin anayasalarını incelemek gerekirse;

2.1. ABD Anayasası

İlk yazılı anayasa olan 1787 tarihli ABD Anayasasının başlangıç kısmında; “*Biz, Birleşik Devletler Halkı, daha mükemmel bir Birlik yaratmak, adaleti sağlamak, ülke içinde huzuru güvence altına almak, ortak savunmayı gerçekleştirmek, genel refahı artırmak ve özgürlüğün nimetlerini kendimize ve gelecek kuşaklara sağlamak için bu Amerika Birleşik Devletleri Anayasası’nı takdir ve tesis ediyoruz.*” ifadesi geçmektedir. Bu ifade de ilk olarak görünmektedir ki üzerinde durulan ve devletin gerçekleştirmesi beklenen hedef bir birlik yaratmaktır. Çeşitli kolonilerin birleşmesi ile oluşan ABD Anayasasının, bir birlik kurmayı ön hedef olarak kabul etmesi bu çeşitli kolonileri birleştirmek amaçlıdır ve temelinde devletin bütünlüğünü temin etmek yatmaktadır. Daha öncesinde de birçok kez karşılaşılan “bütünlüğü temin” fonksiyonu ABD Anayasasının, bunun sonucu olarak da Amerika Birleşik Devletleri’nin ilk hedefi kabul edilebilmektedir. İlk olarak birlik oluşturma’nın göz önüne alınması ABD’nin koloni ve iç savaş neticesinde oluşan yapısının yansımasıdır. Buradan gözükmektedir ki devletin temel amacı belirlenirken subjektif unsurlar da göz önüne alınmaktadır. Bir devletin sahip olduğu toplum, yaşadığı çevresel şartlar ve siyasi olaylar o devletin amacını belirleme de etki etmektedir. Başlangıç kısmında gelen bir sonraki ifade de adaleti sağlamaktır. Adalet kavramı, tarihsel süreç içerisinde sıkça ön plana alınan ve kıymet verilen bir ifade olmak ile beraber ABD Anayasasında da devlete başlıca yüklenen hedefler arasında devletin adaleti temin fonksiyonunun bulunması, adalet

kavramının evrenselliğinin bir başka örneğidir. Daha sonrasında ise başlangıç kısmında karşımıza ülke içinde huzuru güvence altına almak ile iç güvenlik, ortak savunmayı gerçekleştirmek ile dış güvenlik, doğrudan genel refah ifadesi ile halkın refahını arttırmak ve son olarak ise özgürlüğü temin etmek ile halkın özgürlüğü sağlamak görevleri ABD'ye anayasa tarafından yüklenen temel amaç ve görevlerdir.

2.2. Almanya Anayasası

1949 tarihli "Grundgesetz", Federal Almanya Cumhuriyeti'nin halen yürürlükte olan anayasası olup ilk olarak temel haklar başlığı ile insan haklarına dair düzenlenmeleri içerir. İnsan haklarının anayasa metninde doğrudan sıralanması ile tanınması, bu temel hakların korunması ve nasıl sınırlandırılabilmesine dair hususları içeren bu düzenlemeler anayasa da ilk olarak belirtilmesi ile bir öncelik verildiğini göstermektedir. Daha sonrasında "Grundgesetz" federasyon ve eyaletleri, federal hükümeti, federasyonun yasama yetkisini gibi başlıkları düzenleyerek devam etmektedir. Kurucu düşünce bu sıralama ile önce insanı ve insana ait hak ve hürriyetleri belirtmişken daha sonrasında devlet teşkilatını düzenlemeyi öngörmüştür. Birinci madde de;

“(1) İnsanın onur ve haysiyeti dokunulmazdır. Tüm devlet erki ona saygı göstermek ve onu korumakla yükümlüdür.

(2) Alman Milleti, bu nedenle dokunulmaz ve devredilmez insan haklarını, yeryüzünde her insan topluluğunun, barışın ve adaletin temeli olarak kabul eder.

(3) Aşağıda belirlenen temel haklar, yasama, yürütme ve yargı organlarını doğrudan doğruya bağlar.”

İfadelerine yer vermesi ile madde on dokuza kadar bu şekilde insana dair düzenlemeler içermesi anayasa kurucu iradesinin insanı önceleyen bir anlayışta hareket etmek arzusunda olduğunu gösterir. 1949'da Batı Almanya'sında oluşan anayasa 1990 tarihinde Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesiyle tüm Almanya'da uygulanıyor olup özellikle Nazi Almanya'sı örneği sonrasında insana değer veren bir anlayışı korumaya çalışır ve insan hakkı ihlallerine karşı öncelikli ve engelleyici bir yaklaşımı muhafaza etmektedir. Almanya devletinin temel yaklaşımı niteleyen anayasasında görünmektedir ki Anayasa'da devlete yüklenen başlıca görev; insan haklarını temin etmek, korumak ve geliştirmektir.

2. Dünya Savaşında küresel bir etki uyandırmış olan Nazi Almanyası ise 1933 ile 1945 yılları arasında var olmuştur. Nazizim, bir başka ifadeyle nasyonal sosyalizm Almanya'nın Hitler dönemi uyguladığı ideolojisidir. 1. Dünya Savaşı sonrasında Almanlar savaşı kaybeden taraftadır ve ağır şartları bulunan bir barış anlaşması imzalayacaktır.

Brockdorff-Rantzau, *"bizden, savaşa sebep olmanın tek suçlusu bizim olduğumuzun kabulü isteniyor. Kendi ağzımdan böyle bir itirafı yaparsam, yalan söylemiş olurum"* (Armaoğlu, 1991:102) diyerek mevcut durumu ifade etmiştir. Fransa'ya Saar bölgesini de veren Almanya sanayileşmeye dair en önemli bölgelerini de bu anlam ile kaybetmiş ve 56 milyar dolar değerinde tamirat parası adı altında savaş tazminatını kabul etmiştir. Bu vaziyette iktidara gelebilmeye başaran nasyonal sosyalizm insan haklarının ve liberalizmin tam karşısında olan bu totaliter anlayış kutsal ırk inancındadır ve var olan her şeyi de bu ideolojisinin içinde eritmektedir. İnsan haklarını birey bazında değerlendirmez. Devlete düşen başlıca yükümlülüğü ise kutsal ırkı korumak ve geliştirmek üzerine inşa eder. Burada bir birey veya insanlar yoktur, ancak toplum vardır ve her bir birey toplum içinde eriyerek tüm varlığını kaybeder. Son derece katı bir anlayış da olan nasyonal sosyalizm de amaç kutsal ırkı muhafaza etmektir. Bu sebeple de devletin topluma dair çok fazla görevi olsa da bireylere karşı hiçbir yükümlülüğü yoktur. Aksine, insanların devlete karşı yükümlülükleri vardır. Hukuk devletinde ve ideal devlet de insanların mutluluğunu temin etmek hedeflenirken nasyonal sosyalizmde devletin kendisi amaçtır. Tüm faaliyetler de devlet içindir (Ceylan, 2023;12).

2.3. Fransa Anayasası

1789 tarihli Fransız İhtilali ile liberalizme öncülük yapmış olan Fransa'da ise devrim sonrası 15 kere anayasa değişmiş olup mevcut yürürlükte olan anayasa, 4 Ekim 1958 tarihli Fransız Anayasasıdır. Fransız anayasası ilk maddesi ile Fransa devletinin laik, demokratik ve sosyal bir cumhuriyet olduğunu belirterek bir tanımlama yapmıştır. Ayrıca başlangıç metninde 1789 tarihli haklar demecine ve cumhuriyet kanunlarına dair prensiplere olan bağlılığını teyit eder. Başlangıç metni genel olarak incelendiğinde ise Fransa Anayasası kurucu idaresinin temel hak ve hürriyetler ile Cumhuriyet rejimini korumak üzerine kurulu olduğu görülecektir. Devlete yüklenen başlıca iki misyon ise liberal bir anlayış ile insan hakları temin ve Cumhuriyet rejimi muhafazadır.

2.4. İtalya Anayasası

2. Dünya Savaşı sonrası yapılan 27 Aralık 1947 tarihli İtalya Cumhuriyeti anayasasının birinci maddesinde İtalya Cumhuriyeti'nin çalışma üzerine kurulu bir demokratik cumhuriyet olduğu vurgulanmıştır. Vatandaşların insan hak ve hürriyetleri ilk olarak düzenlenmiş olup sonraki maddelerinde ise devlet teşkilatını tanımlamışlardır. Anayasanın devleti tanımladığında kullandığı "çalışma üzerine kurulu" ifadesi ve sonrasında ilk olarak insan haklarına dair hususların düzenlenmesi, İtalyan Anayasası kurucu iradesinin devlete;

çalışmaya uygun ortamı temin etmeyi ve insan hak ve hürriyetlerini tanımayı, korumayı ve geliştirmeyi sağlamayı, görev olarak yüklediğini görülür.

2.5. Belçika Anayasası

Meşruti monarşiyi kabul etmiş olan Belçika Anayasasının yedinci maddesinde Belçika'nın federal bir devlet olduğu, topluluklar ve bölgeler yetkilerini kullanırken nesiller arası dayanışmayı göz önünde bulundurması gerektiği ve sosyal, ekonomik, çevre alanlarında sürdürülebilir kalınmayı sağlamak hedeflerini gözettiği belirtilmiştir. Monarşiyi korumak ile devletin kraliyet koruma yükümlülüğü altında olduğu gözüktür ve devlet, tüm hak ve yetkilerini kullanırken dayanışmayı sağlamak ile sosyal, ekonomik, çevre alanlarına kalkınmayı sağlamak yükümlülüğündedir.

2.6. Finlandiya Anayasası

1999 tarihli Finlandiya Anayasası da benzer batı ülkeleri gibi liberal bir anlayış da devletin yükümlülükleri şekillendirmiştir. Egemen bir cumhuriyet vurgusu ile başlayan anayasa Finlandiya'yı bir Avrupa Birliği üye devleti olduğunu vurgulayarak insan onuru, bireyin özgürlüğünü, halkın korunmasını, toplumda adaletin sağlanmasını, barışın ve insan haklarının temin edilmesini ve toplumun gelişmesini sağlayan bir devlet olarak tanımlamıştır. Tüm bu tanımlama, anayasa kurucu idaresinin Finlandiya Devleti'ne çeşitli yükümlülükler yüklediğini gösterir.

2.7. Güney Afrika Cumhuriyeti Anayasası

Güney Afrika Cumhuriyeti anayasası 1996 yılında Güney Afrika Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi tarafından onaylanmış, 4 Kasım 1997 tarihi itibarıyla de yürürlüğe girmiştir. Katılımcı ve öncü bir anayasa olarak inşa edilmek istenilen anayasa ülkenin en üst yasasını oluşturmaktadır. Anayasa, önsözünde geçmişin adaletsizliklerine, adalet ve özgürlüğe, ülkenin inşa ve gelişimine, birliğe ve cumhuriyete vurgu yapmıştır. Anayasa, devletin tanımlaması ile başlamıştır ve eşitlik, anayasanın üstünlüğü, demokrasi ve hesap verilebilirlik vurgusu ile liberal bir anayasa özelliği taşımaktadır. “Geçmişimizin adaletsizliklerini tanıyan” ifadesi ile başlayan anayasa ile devlete yüklenen başlıca vazifeler; bağımsızlığı korumak, eşitliği, adaleti ve birliği temsil etmek şeklindedir.

2.8. Somali Federal Cumhuriyeti Anayasası

Somali Anayasası, Ulusal Anayasa Meclisi tarafından 1 Ağustos 2012 tarihinde, Mogadişu şehrinde kabul edilmiştir. Ülke, devlet başkanı ve başbakan bulunan bir parlamenter sistem ile yönetilmektedir. Mevcut meclisinde Senato (üst meclis) ve Halk Meclisi (alt meclis)

şeklinde ikili bir yapı bulunmaktadır. Bu iki meclis Somali Federal Parlamentosunu oluşturmaktadırlar. Anayasa, devleti teokratik zemin üzerinde bir cumhuriyet olarak öngörmüştür. “Allah’tan sonra bütün yetki millete ait olup” ifadesi ile teokratik bir cumhuriyet vurgusu yapan kurucu irade egemenliğin kaynağını önce Allah, sonra millet olarak görmüştür. Ayrıca İslam devletin dinidir ibaresi ile ülke de İslam’dan başka bir dinin propagandası yapılamaz hükmünün ulusal mevzuatın en üstünde yer alan anayasa da belirtilmesi Somali Federal Cumhuriyeti’nin teokratik yapısına bir başka örnek olacaktır. Anayasanın “Kuruluş İlkeleri” başlıklı üçüncü maddesinde Federal Cumhuriyet’in kutsal dinin temellerine dayandığı belirtilir. Devlet, Kur’an ve Peygamberin sünneti ile yüce hedeflerini korur. İnsan hakları, Allah tarafından verilmiş olup anayasal düzeyde korunmaktadır. Ayrıca anayasa da insan hakları, hukukun üstünlüğü, hesap verilebilirlik, yargı bağımsızlığı ve adalet de vurgulanır. Anayasaya göre devlet; dini korumalı ve yaşatmalı, insan hakları ile hesap verilebilirliği korumalıdır.

2.9. Kazakistan Anayasası

30 Ağustos 1995 tarihinde yapılan referandum ile kabul edilip 5 Eylül 1995 tarihinde yürürlüğe giren Kazakistan Anayasası yetkisini halktan alan bir cumhuriyet olarak var olmuştur. Öznel bir görev nitelemesinden uzak olan anayasa ön sözünde kazak toprakları vurgusu yapmış olup birlik, özgürlük eşitlik ve egemenlik vurgusu yapmaktadır. Yasama, yürüme ve yargı ayrımı da yine anayasanın gördüğü genel kaidelerdendir. Genel yapısı incelendiğinde Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası’nda sübjektif bir görevlendirmeden kaçınılıp genel ifadeler ile bir devlet görüşü benimsendiği görülür.

2.10. Türkmenistan Anayasası

Günümüzde halen 18 Mayıs tarihinde Devlet Bayrağı ve Anayasa Günü’nü kutlayan Türkmenistan 18 Mayıs 1992 tarihinde anayasasını kabul etmiştir. Başlangıç metninde Türkmen halkının kendi kaderini tayin hakkı, hukukun üstünlüğü ve vatandaşların hakları ifade edilmektedir. Birinci maddesinde Türkmenistan’ın başkanlık cumhuriyeti ile yönetildiği belirlenmiştir. Yine birinci madde de bağımsızlık vurgusu ile beraber birliğin öncelendiği de görülür. Kazakistan anayasasına benzer şekilde sübjektif görevlendirmeden kaçınan anayasanın Türkmen halkı vurgusunu, bağımsızlığı, hukukun üstünlüğünü ve vatandaşların haklarını önelediği görünür.

2.11. Afganistan Anayasası

Başkan Hamid Karzai tarafından 26 Ocak 2004 tarihinde Kabil şehrinde düzenlenen bir törenle onaylanan Afganistan Anayasası “Allah’ın adıyla.” ifadesi ile başlamaktadır.

Anayasa öncelikle devleti düzenlemiş, sonrasında temel haklar, başkan ve hükümet düzenlenmiştir. Önsözünde öncelikle İslam dini vurgulanmaktadır. Güney Afrika Anayasasına benzer şekilde geçmişteki adaletsizliklere vurgu yapılmaktadır. Bağımsızlık, ulusal birlik, hukukun üstünlüğü ve temel haklar vurgusu bulunmaktadır. Teokratik bir nitelik gösteren anayasanın İslam'ı, bağımsızlığı, ulusal birliği ve sosyal kurumların güçlendirilmesi gerektiğini vurguladığı görülmektedir.

2.12. Rusya Anayasası

1993 tarihli Rusya Federasyonu anayasası halkoyuna sunulurken kabul edilmiştir. Anayasasına göre Rusya Federasyonu hükümet şekli Cumhuriyet olan demokratik, federatif bir hukuk devletidir ve cumhuriyetlerden, topraklardan, vilayetlerden, federal şehirlerden, özerk vilayetlerden ve özerk alanlardan oluşmaktadır. Federasyon toplam 21 Cumhuriyet, 6 toprak 49 vilayeti 2 federe kent, 10 özerk alandan oluşmakta olup her bir Cumhuriyet kendi anayasasına, her bir toprak, vilayet, federal şehir, özerk vilayet ve özel alanlar ise kendi tüzüğüne sahiptir. İlk olarak devletin esaslarının düzenlendiği Anayasa'nın başlangıç metninde;

“Biz, kendi toprakları üzerinde ortak bir kaderde birleşmiş Rusya Federasyonunun çok uluslu halkı,

İnsan hak ve özgürlüklerini, toplumsal barışı ve anlaşmasını doğrulayarak,

Devletin tarih boyu oluşmuş birliğini koruyarak, halkların eşitliği ve kendi kaderini belirleme haklarının evrensel ilkelerinden yola çıkarak,

Bizlere, Vatana sevgi ve saygıyı, adaleti ve iyiliğe inancı aşılamış atalarımızın anısına saygı duyarak,

Rusya'nın egemen devletçiliğini ihya ederek ve onun demokratik temellerinin dokunulmazlığını doğrulayarak,

Rusya'nın refahını ve gelişmesini sağlamağa can atarak,

Bugünkü ve gelecek nesiller karşısında Vatanımız için sorumluluk duygusundan yola çıkarak,

Dünya topluluğunun bir parçası olduğumuzun bilincine vararak,

RUSYA FEDERASYONU ANAYASASINI kabul ederiz.”

demektedir. Başlangıç metni ve anayasanın ilk olarak düzenlediği hususlar göz önünde bulundurulduğunda anayasanın devlete; Rusya'nın varlığını ve egemen devletçiliğini

önceleyerek çok uluslu bir yapıda birlik, beraberlik, insan hak ve hürriyetleri ve refaha dair görevler yüklediği görülür.

Soğuk savaş döneminin başlıca aktörlerinden olan, 1922 yılında kurulan ve 1991 yılına dek varlığını sürdüren Sovyet Rusya anayasası da farklı bir örnek teşkil eden ve incelenmesi gereken bir anayasadır. Komünist bir anlayışı benimseyen 5 Aralık 1936 tarihli Sovyet Rusya Anayasası madde dört, madde on bir, madde on iki incelendiğinde ise devletin yegâne amacının kapitalist ekonomi sisteminin ortadan kaldırılması, üretim araç ve gereçleri üzerindeki özel mülkiyetin kaldırılması ve ortadan kaldırılması sonucunda sosyalist ekonomi sistemi ve üretim araçları ve araçlarının sosyalist mülkiyeti sağlam bir şekilde tesis edilmesi, insanın insan tarafından sömürülmemesi sağlanması devletin varlık sebebinin başlıca amaçları olarak vardır. Bunun yanında devlet; ekonomik hayatı, kamu servetinin arttırılmasını, çalışanların maddi koşullarının sürekli iyileştirilmesi ve kültürel düzeylerinin yükseltilmesini, SSCB'nin bağımsızlığının pekiştirilmesi savunma kapasitesinin güçlendirilmesini temin etmelidir. "Çalışmayan, yemek de yiyemez" ifadesini anayasa, bireyden ve devletten önce hâkim ideolojiyi temin etmeyi hedefler.

2.13. Çin Anayasası

17 Ocak 1975 tarihli Çin Cumhuriyeti Anayasası, Çin Cumhuriyeti Dördüncü Milli Halk Meclisinin birinci oturumunda kabul edilmiştir. Daha sonrasında Çin Anayasası; 1982, 1988, 1993, 1999 ve 2004 yıllarında değişikliklere uğramıştır. Öncelikle genel ilkeler düzenlendiği anayasanın ön sözünde;

Çin'in dünyanın en uzun geçmişine sahip kültüre sahip ülkelerinden biri olduğu ve gururlu -devrimci bir kimlikte bulunduğu ifade edilmiştir. Halkın iktidarı, üretim araçlarının özel mülkiyetinin kaldırılması, insanın insan tarafından sömürülmesinin engellenmesi, ulusal bağımsızlık ile ulusal güvenliğin sağlanması; refah, eğitim, kültür alanlarında ilerlemenin temin edilmesi, insanların yaşam ölçütlerinin geliştirilmesi gibi görevler devlete yüklenmiş olmak ile beraber Çin Halk Cumhuriyeti'nin temel görevi sosyalizm yolunda sosyalist modernleşmeyi temin etmektir. Komünist anlayıştaki ülkelerde gözüktüğü gibi Çin Halk Cumhuriyeti'nde de devlete yüklenen başlıca misyon üretim araçları üzerine şekillenmiş sınıflandırmayı ortadan kaldırarak insanı özgürleştirme ideolojisini hâkim kılmaya çalışmak görevi devlet ve insandan önce gelmektedir. Devlete yüklenen başlıca görev ideolojiyi hâkim kılmayı temin etmek olacaktır.

2.14. Hindistan Anayasası

Dünyanın en uzun yazılı anayasası olan Hindistan anayasası 1950 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Anayasa, 39. Maddesinde “Devletin İzleyeceği Politikanın Belirli İlkeleri” başlığı altında devlete dair görev yükümlülükleri bir liste halinde sıralamaktadır. İlgili maddeye göre; Hindistan Devleti istisnai bir tercih öngörüp ilk olarak kadın ve erkek vatandaşların eşit hakka sahip olması gerektiği vurgulamaktadır. Sonrasında; yeterli geçim kaynağını temin, maddi kaynaklar ve mülkiyetin korunması ile toplum için en yararlı şekilde kullanılması, zenginliğin belirli bir kişi veya grupta toplanılmasının engellenmesi, hem erkek hem kadınlar için eşit ücret belirlenmesi, erkek ve kadınlar ile küçük yaştaki çocukların korunmasıdır. Anayasanın hedef belirlemekte kadın ve erkek eşitliğini öncelediği görülmektedir.

2.15. Endonezya Anayasası

Bir İslam Cumhuriyeti olan 1945 tarihli Endonezya Cumhuriyeti otuz yedi maddeden oluşan esnek ve çerçeve bir anayasadır ve başlangıç metni ile sırayla; Devlet şekli ve egemenlik, Meclis (Permusya Waratan Rakyat), Hükümet organları, Yüksek danışma kurulu, Bakanlar, Mahallî idareler, Divan (Perwakilan Rakyat - Yasama Organı), Maliye, Yargı, Vatandaşlar, Din, Savunma, Eğitim, Sosyal refah, Bayrak ve dil, Anayasanın değiştirilmesi olmak üzere toplam on altı bölümden oluşmaktadır. Birçok devlet üst organı anayasal nitelenmeye kavuşmuşsa da bu organların düzenlenmesi kanun ile olmaktadır. Başlangıç metnine göre Endonezya Devleti; bağımsızlığı sağlamalı, sömürgecilik engellenmeli; hür, birlik içinde, adil ve refahı sağlamalıdır. Devletin temeli ise yüce ve tek bir Allah’a inanç, adil ve medeni insanlık, birlik ve demokrasidir.

2.16. İran Anayasası

İran, 3 Aralık 1979 tarihinde gerçekleşen halkoylaması ile 1906 tarihli anayasanın yerine yeni anayasa yürürlüğe girmiş ve İran bir İslam Cumhuriyeti olarak kurulmuştur. Geniş bir başlangıç metni bulunduran İran Anayasası bu başlangıç metnini fikirlerini niteleyen bir siyasi belge olarak da görmüştür. “Şüphesiz resullerimizi apaçık delillerle gönderdik ve onlarla birlikte kitap ve mizan indirdik, insanlar dosdoğru davransınlar diye.” ayet-i kerimesi ile başlayan anayasanın devlete yüklediği başlıca saik; tüm kamu kurum, kuruluş ve üst organları ile İslam’a uygun bir teşekkülü oluşturmak ve İslam düşmanlarına karşı koymaktır.

2.17. Tunus Anayasası

Arap baharı sonrasında yeni anayasasını kurabilmiş tek devlet olan Tunus'un 2014 tarihli anayasasında Tunus'un halkın bağımsızlığını, devleti inşa etmeyi, tiranlıktan kurtulmayı, kendi iradesini hâkim kılmayı temsil ettiğini belirterek ulusal bağımsızlığını temin etmeyi hedeflediği görülür. Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla ifadesiyle başlayan anayasa da vurgulanan en önemli iki saik; bağımsızlığını temin ve devleti inşadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

TÜRK ANAYASA TARİHİ VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASALARINDA DEVLETİN AMACI

I. OSMANLI – TÜRK ANAYASAL GELİŞİMİ

Bir konun anayasal belge altında işlenebilmesi için o metnin iktidarı sınırlayıcı bir yapıda olması gerekmektedir. Bu sınırlamayı aristokrat sınıf ile kral arasında, burjuva ile kral arasında veya burjuva ile aristokrat sınıf arasında da görebilmekteyiz. Yine şartlarına haiz bir anayasa da halk ile iktidar arasında iktidarı sınırlamaya örneğin en tekâmül etmiş halidir. Mevcut yönetimi sınırlamaya örnek olan ve yazılı bir vesika olarak var olan Medine Sözleşmesi Türk - İslam tarihindeki ilk anayasal belge kabul edilebilecektir. 622 yılında düzenlenen Medine sözleşmesi orijinal halinde sahife ve kitap kavramları ile kaynaklarda ise muvazaa veya muahede gibi adlarla ifade edilir. Doktrinde; Medine Vesikası veya

Medine Anayasası ismi ile de geçmektedir. Tam metni günümüze ulaşan sözleşme, ayrıca başta Türkçe ve Urduca olmak üzere birçok dile de çevrilmiştir (ÖZKAN: 2019, 212-215). Hz. Muhammed'in (S.A.V.) Medine'ye hicreti sonrasında Medine de yaşayan Müslüman, Yahudi ve diğer Arap kabilelerinin kendi aralarındaki anlaşmalarını kapsamaktadır. Toplulukların birbirleri ile ve harici toplumlarla ilişkilerini, Medine'nin adli ve idari teşkilatını, insanların sahip olduğu temel hak ve hürriyetleri düzenlemiştir (Hamidullah, 1987, 66-71). Sözleşmenin ilk maddeleri Medine'de birliği tesis etmek üzerine kurulmuştur. Bu birliğin aynı zamanda şehre bir saldırı olmasını da kapsadığı düşünüldüğünde metnin birliği tesisin yanında bağımsızlığı da öncelediği görünür. Montgomery Watt, R. Stephen Humphreys, Muhammed Hamidullah gibi yazarlarca anayasal bir metin olduğu kabul edilmiştir (AKARSU, 2018: 426). Bu varsayımların gerekçelendirilmesi Medine Sözleşmesi ile Medine'de bir iktidar oluşmasındandır. Sözleşme ile Hz. Muhammed (S.A.V.) şehir üzerinde idari yetkiye sahip olmuş, şehirdeki her topluluğun uyması gereken üst normlar belirlenmiştir. Herkesin kendi örf, adet ve dinini yaşamasını güvence altında alan; her topluluk kendi örf ve âdetince yargılanmasını temin eden sözleşme iktidarın oluşması, devri ve sınırlandırılması adına önem taşımakla birlikte yaklaşık bir sene gibi kısa bir süre ayakta kalabilmiştir. Her ne kadar bu sebeplerle Medine Sözleşmesini ilk anayasal belge olarak Türk - İslam Anayasa Hukuku tarihinde değerlendirmek mümkün ise de Türk Hukuk doktrinin de genel kabul anayasallaşma sürecinin batılılaşma ile başladığı ve ilk anayasal belgenin Sened-i İttifak olduğudur. Bu yaklaşımın altında, kurumsal bir anayasallaşmanın ve modern anayasa teorisinin liberalizm öncülüğünde oluşması gelmektedir. *Magna Carta*, *Hobbes Corpus Act* gibi iktidarı sınırlayan metinler ve Fransız İnsan Hakları Bildirgesi, Virginia Haklar Beyannamesi gibi insan hakları bildireleri modern anayasa teorisinin tarihini oluşturmaktadır. Mukayese edildiğinde Medine Sözleşmesinde bir iktidarı oluşturma ve sınırlamanın örnek metinlerden çok daha önce gerçekleştiği ve veda hutbesi ile "Bir insanı öldüren bütün insanlığı öldürmüş gibidir..." gibi ayet-i kerimeler ve hadisler de ayrımcılık yasağı, yaşama hakkı, özgürlük hakkı gibi insan haklarının belirtilen tarihlerden çok daha önce yazılı olarak üst normlar ile korunduğu ifade edilmelidir. Bu sebeple Türk - İslam medeniyetinin anayasa hukuku tarihinin farklı ve daha geniş bir bakış açısı ile değerlendirilmesi gerektiği, anayasallaşmanın devlet yapısını inşa etme, iktidarı sınırlama ve insan haklarını koruma üzerinden daha geniş değerlendirilmesi gerektiği, ilk anayasal belgenin ise Medine Sözleşmesi, ilk insan hakları belgesinin ise Veda Hutbesi olduğu kabul edilmelidir. Bu tartışma ile birlikte; anayasa hukuku tarihinin genel kabulü olan ve modern anayasa teorisi ile paralel olan, batılılaşma ile başlayan anayasa hukuku tarihinde ilk anayasal belge 1808

tarıhli Sened-i İttıfak'tır. Sonrasında 1839 tarihinde Tanzimat Fermanı, 1856 tarihinde İslahat Fermanı ile anayasallaşma süreci devam etmiştir. İlk anayasa ise 1876 Kanun-i Esası'dır. Anayasal gelişmeler adına milat kabul edilen Sened-i İttıfak Yerel kuvvetler olan ayanlar ile Padişah arasında gerçekleşen bir mukaveledir. Ayanların önde gelen ismi Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa'dır. Alemdar Mustafa Paşa, III. Selim'in yakın dostu idi. III. Selim yerine IV. Mustafa tahta geçirilmiş, bunu duyan Alemdar Mustafa Paşa birlikleri ile beraber payitahta girmişti. Hedefi III. Selim'i tekrar tahta geçirmektir. Bunu duyan IV. Mustafa ve destekçileri III. Selim'i boğdurtmuş, II. Mahmud hakkında da idam kararı vermiştir. Alemdar Mustafa Paşa'nın şehre ulaşmasıyla II. Mahmud kurtarılarak IV. Mustafa yerine tahta çıkarılmıştır. Olayların neticesinde II. Mahmud tahta çıkmış, Alemdar Mustafa Paşa Sadrazam olmuş, ayanlar ile padişah arasında bir ittifak senedi olan Sened-i İttıfak imzalanmıştır. Vergilerin konulması, ayanların konumu ve sadrazamın yetkilerini garanti altına alan Sened-i İttıfak ayanların bir patlama neticesinde ölmesiyle uygulanamamıştır. Ancak padişahın yetkilerinin ilk kez karşılıklı bir imza ile sınırlandırılması ile iktidar sınırlaması adına toplam yedi madde ve bir ek maddeden oluşan Sened-i İttıfak bir milattır. Reform hareketleri ve siyasi baskılar nedeniyle yayınlanan Tanzimat fermanı temel bazı insan hak ve hürriyetleri güvence altına alırken İslahat fermanı ile de azınlık hakları korunmuştur. Tüm bu anayasalar gelişmeler Meşrutî Monarşî bir sistem öngören Kanûn-ı Esasî'nin oluşması ile neticelenecektir.

1.1. Kanûn-ı Esâsî

Osmanlı Devleti'nin ilk ve son anayasası olan 1876 Kanûn-ı Esâsî de devletin temel amaç ve görevlerini inceleyebilmek adına göz önüne alabileceğimiz dört temel husus bulunmaktadır. Bunlardan ilki Kanun-ı Esasi madde 4'te bulunan; "*Padişah hazretleri, hilafetin gereği olarak İslam dininin koruyucusu ve bütün Osmanlı tebaasının hükümdarı ve padişahıdır.*" (Nohutçu, 2020, 2) ifadesidir. Tarihsel süreç içerisindeki değerlendirme de sıkça karşılaştığımız üzere monarşî bir yönetimde devletin temsilci olan hükümdara yüklenen vazifeler devletin amacını yansıtmaktadır. Yukarıda alıntılanan madde de gözükmemektedir ki devletin temsilci olan padişah İslam dinini korumalıdır. Osmanlı Devleti'nin teokratik bir yönetime sahip olmasının bir doğal sonucu olan bu anlayış, devletin temsilci olan hükümdara ilk olarak İslam dinini koruma hedefi yüklemiştir. Burada göz önüne alınacak bir diğer madde ise Kanun-ı Esasi madde 5'te düzenlenen "*Padişah hazretlerinin zâtı, kutsal ve sorumsuzdur.*" (Nohutçu, 2020, 2) ifadesidir. Burada padişaha kutsallık atfedilmesi ve devletin temel hukuk metni olan Anayasa da bu şekilde bir özel madde olması gözükmemektedir ki Osmanlı Devleti'nin Kanun-ı Esasi çerçevesinde temel

amaçlarından biri de padişahın otoritesini sağlamaktır. Bu anlayış genel olarak otoriteyi muhafaza etmektir. Bize Kanun-ı Esasi ile ilgili devletin amacına dair fikir veren bir başka madde ise “*Yüce Osmanlı Hanedanı’nın hürriyeti ve malları ve şahsi mülkleri ve hayat boyu mali ödenekleri kamunun garantisi altındadır.*” (Nohutçu, 2020, 2) ifadesidir. Madde de gözüktüğü üzere devlete düşen başlıca temel amaçlardan biri de padişahın varlığını korumaktır. Bu durum da Osmanlı Devleti’nin monarşi yönetim biçimine sahip olmasının yansımasıdır. Son olarak ise Kanun-ı Esasinin devlete yüklediği temel vazifeleri oluştururken bakacağımız dördüncü husus “Tebba-i Devlet-i Osmaniyye’nin Hukuk-ı Umumiyyesi” başlığı altında düzenlenen temel hak ve özgürlükleri temindir. Yaşam, eğitim, mülkiyet gibi temel hakların korunduğu bu başlık, devletin temin edeceği hakları insan hak ve özgürlükleri doktrini çerçevesinde sıralamasının ilk örneği kabul edilebilir. Bu durum ile birlikte gözükmemektedir Kanun-ı Esasi çerçevesinde devlete yüklenen temel hedefler; İslam dinini korumak, Padişahın otoritesi muhafaza etmek ve “Tebba-i Devlet-i Osmaniyye’nin Hukuk-ı Umumiyyesi” başlığı ile düzenlenmiş olan çeşitli temel hak ve özgürlükleri temin etmektir.

II. TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASALARI

2.1. 1921 Anayasası (Teşkilât-ı Esâsiye)

1921 Anayasasının diğer adı Teşkilât-ı Esâsiyedir. 1921 Anayasasının temel özelliği ilk kez milli egemenliğe yer veren anayasa olmasıdır. 1921 Anayasası ile devlet anlayışımızın temelinde milletin iradesinin esas otorite olması kabul edilmiştir. Madde 1’de belirtildiği üzere; (Özgün hali) “*Hâkimiyet bilâ kaydü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.*”. Ayrıca 1921 anayasasının birinci maddesinde egemenliğin millete ait olduğunun belirtilmesi ve anayasanın ilk ifadesinin “Hâkimiyet bilâ kaydü şart milletindir.” olması göstermektedir ki 1921 anayasası çerçevesinde devletin temin etmesi gereken birinci vazife, hâkimiyetin bilâ kaydü şart millete ait olmasıdır. Bir diğer ikinci madde ise; madde 2’de geçen “*İcra kudreti ve teşri salâhiyeti milletin yegâne ve hakikî mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder.*” ifadesidir. Anayasalar tarihimizin yegâne çerçeve anayasası olan 1921 Teşkilat-ı Esasiye anayasasının esas değişikliği ve getirdiği temel hedef millet egemenliğidir. Üçüncü madde de bu anlayışa paralel olarak; “*Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti - Büyük Millet Meclisi Hükümeti - unvanını taşır.*” Alıntıladığımız madde de gözüktüğü üzere ilgili anayasanın ikinci ve üçüncü maddesi de milli egemenlik ve nasıl kullanılacağına, hangi usulde egemenliğin millete teslim edileceğine dairdir. Bir devletin temel hukuk metni olan anayasasının ilk üç

maddesinin de birbirini destekler mahiyet de milli egemenlik üzerine durulması da göstermektedir ki 1921 Anayasası ile birlikte devlete yüklenen temel fonksiyon millet egemenliğini temindir.

2.2. 1924 Anayasası

Bir diğer anayasamız ise 1924 Anayasasıdır. 1924 Anayasasında da diğer incelediğimiz anayasalarımızda olduğu gibi doğrudan devletin amacını ifade eden herhangi bir madde bulunmamaktadır. Bu sebeple anayasanın ön plana aldığı ve devletin gerçekleştirmesini öngördüğü temel hedefleri, anayasanın maddeleri üzerinde yorumlanabilmektedir. 1924 Anayasasında özellikle gözüken durum devletin kimliğinin anayasasında belirtilmesidir. İkinci maddesinde gözüktüğü üzere; *“Türkiye Devleti, cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, lâik ve inkılâpçıdır. Resmî dili Türkçedir. Makârı Ankara şehridir.”* denmektedir. İkinci maddesinde temel olarak belirtilen kavramlar, devletin nasıl bir devlet olduğunu göstermekle beraber bu devletin gerçekleştirmesi gereken başlıca hedeflerini de bu kimliklendirme ile devlete yüklemektedir. İlk olarak madde 2’de gözükmektedir ki Türkiye Cumhuriyeti, Cumhuriyetçi bir devlettir. Ve bu sıfatın ona yüklediği temel vazife 1921 Anayasası ile devletin temeline yerleştirilmiş olan milli egemenliktir. Bu durumun devlete yüklenen temel bir vazife olduğunu göstermekte anayasanın diğer maddeleri de iyi bir örnektir. 1924 Anayasasının 1. Maddesinde belirtilmektedir ki *“Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir.”*, ayrıca üçüncü, dördüncü, beşinci maddeleri ise sırayla şu şekildedir; *“Hâkimiyet bilâ kaydü şart Milletindir.”*, *“Türkiye Büyük Millet Meclisi milletin yegâne ve hakikî mümessili olup Millet namına hakkı hâkimiyeti istimal eder.”*, *“Teşri salâhiyeti ve icra kudreti Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder.”*. 1924 anayasasının ilk beş maddesinde egemenliğin millete ait olduğu ve bu egemenliğin milletin temsilci olan TBMM ile icra edileceği ifade edilmiştir. En başta ifade ettiğimiz üzere, bir devletin anayasasında o devlete yüklenen temel vazifeyi anlamak adına ilk olarak ifade edilen kavramlar önem taşımaktadır. Burada da gözükmektedir ki 1924 anayasası ile devlete yüklenen ve gerçekleştirilmesi gereken ilk hedef milli egemenliği tesis etmektir. Bu milli egemenliği tesis etmek fonksiyonun anayasanın ilk beş maddesinde kendine yer bulmuştur. Bu durum da 1921 Anayasası ile başlayan milli egemenliğin devletin temel normu olma durumunun kuvvetlenerek devam ettiğini göstermektedir. Ayrıca üzerinde durulması gereken bir başka husus da madde 2’de belirtilen halkçı ve laik devlet olma durumudur. Bu iki kavram ile gözükmektedir ki devlet; halkçı kimliği ile halkın refahını gözetmelidir ve laik kimliği ile din ve devlet işlerini ayırması gerekmektedir. Yine 1924 Anayasasında devlete yüklenen bir başka misyon da *“Türklerin hukuku âmmesi”* altında düzenlenen

temel insan hak ve özgürlükleridir. Georg Jellinek'in üçlü tasnif ile ele alındığında temel insan hak ve özgürlükleri "Negatif, Pozitif ve İsteme" hakları olarak var olmaktadır. Ve temel hak ve özgürlüklerin bu üç durumu da devlete çeşitli vazifeler yüklemektedir. Devlete; negatif haklar ile müdahale etmeme, pozitif haklar ile temin etme ve aktif haklar ile de haklarını kullanabilmek adına uygun ortam oluşturma vazifeleri yüklenmiştir. İlk olarak 1876 Kanun-i Esasi ile anayasalarımızda var olmaya başlayan temel insan hak ve özgürlükleri doğal yapıları gereği devlete görev yüklemektedir. Sonuç olarak kabul edilmelidir ki 1924 anayasası temel olarak milli egemenliği tesis etmek ile mükellef, inkılap ilkelerine tabi ve temel hak ve özgürlükler ile kayıtlı bir devlet öngörmektedir.

2.3. 1961 Anayasası

1961 Anayasasında doğrudan devletin temel amaç ve görevlerine dair bir madde geçmemek ile beraber devlete yükümlülük yükleyen ifadeleri içerisinde barındırmaktadır. Ayrıca başlangıç metni bulundurması da anayasasının yeniliklerindendir. Burada ilk ele alacağımız ifade başlangıç metninde geçen; *"Yurtta Sulh, Cihanda Sulh» ilkesinin, Millî Mücadele ruhunun millet egemenliğinin, Atatürk Devrimlerine bağlılığın tam şuuruna sahip olarak; İnsan hak ve hürriyetlerini, millî dayanışmayı, sosyal adâleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik hukuk devletini bütün hukukî ve sosyal temelleriyle kurmak için; Türkiye Cumhuriyeti Kurucu Meclisi tarafından hazırlanan bu Anayasayı kabûl ve ilân..."* ifadesidir. Başlangıç metninde yer alan bu ifade bize 1961 anayasasının neden var olduğunu ve ne hedeflediğini göstermektedir. Bir anayasanın neden var olduğu da o devletin neden var olduğu ile paraleldir. Bu çerçevede 1961 anayasası ile devlete yüklenen başlıca görevler irdelenebilecektir. Burada karşımıza çıkan ilk ifade "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesine bağlı devlet ifadesidir. Bu ifade ile gözükmektedir ki devlet iç ve dış politikalarında sulhu temin merkezli hareket etmelidir. Bu sulhu temin hedefi devletin temel fonksiyonu olarak sıkça karşılaşılan iç ve dış güvenliği temin etmek fonksiyonu ile paraleldir. Devlet, sulhu sağlayarak ayrıca iç ve dış tehditlere dair güvenliği de sağlıyor olmaktadır. Daha sonrasında karşımıza çıkan kavramlar ise milli egemenliğin ve Atatürk devrimlerine bağlılığın şuurunda bir anayasa ifadesidir. Bu kimliklendirme ile devlete yüklenen iki görev ise milli egemenliğin tesisi ve Atatürk'ün devrimlerini muhafaza görevleridir. 1921 Anayasası ile devletin merkezine yerleşen milli egemenlik ile; 1924 anayasası ile anayasalarda yer bulan Atatürk devrim ve inkılapları; 1961 anayasası çerçevesinde de devletin sürekli görevleri arasında yer almaya devam etmektedir. Bu durumun yanında 1876 Kanun-i Esasi'den bu

yana anayasalarımızda yer edinen temel hak ve özgürlükleri temin etmek de 1961 anayasasında doğrudan ifade edilmiştir. Bu üç durumda göstermektedir ki devlete yüklenen başlıca misyonlardan bazıları 1961 anayasası çerçevesinde de devam etmiş ve başlangıç metninde doğrudan ifade edilmiştir. Devamında ise 1961 anayasasının var olmasının arasında ifade edilen yeni kavramlar karşımıza çıkmaktadır. Bunlar; sosyal refah, demokratik devlet ve hukuk devletidir. Sosyal refah ve hukuk devleti kavramlarının karşılığını Orhun Kitabelerindeki ve Kutadgu Bilig'deki bazı ifadelerde de görmemiz göstermektedir ki devlete yüklenen temel fonksiyonlar arasında tarihsel bir paralellik bulunmaktadır. Yüklenen bu misyonun devletin anayasasında doğrudan ifade edilmesi 1961 Anayasasının sosyal devlet bakımından ilerleyici yeniliklerinden olduğu kabul edilmelidir. Diğer ifade ise demokratik devlettir. Demokratik devlet ifadesini milli egemenlik ile özdeşleştirmek eksik bir tanımlama olacaktır. 20 yy. ile anayasalarda var olmaya başlayan demokratik devlet ifadesi 1961 Anayasasında da yer edinmiştir ve devlete, demokratik devlet kimliklendirmesi ise demokratik bir yönetim oluşturma vazifesi de yüklenmiştir. Son olarak 1961 Anayasası çerçevesinde ele alacağımız bir diğer ifade ise 1961 Anayasa Md. 10/II'de geçen *“Devlet, kişinin temel hak ve hürriyetlerini, fert huzuru, sosyal adâlet ve hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşamıyacak surette sınırlayan siyasî, iktisadî ve sosyal bütün engelleri kaldırır; insanın maddî ve mânevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlar.”* ifadesidir. Bu ifadenin devletin temel amaç ve görevlerine dair yapılan bir irdeleme de getirdiği en büyük yenilik ve üzerinde durulması gereken husus, bir anayasa maddesinde doğrudan devlete genel bir vazife yüklenmesidir. Başlangıçta belirtilen anlayışa uygun olarak temel hak ve özgürlüklere yönelik hazırlanan bu madde ile anayasalar çerçevesinde ilk kez bir madde ile devlete genel bir görev yüklenmiştir. Bu durum devletin temel amaç ve görevlerine dair bir maddenin olması gerekip gerekmediği tartışması bakımından önem taşımaktadır. Burada gözükmektedir 1961 Anayasası çerçevesinde kurulan devletin temel hak ve özgürlükleri temin noktasında ne yapması ve nasıl yapması gerektiğine dair genel bir ifade vardır.

2.4. 1982 Anayasası

Son anayasamız ise 1982 Anayasasıdır. Devletin temel amaç ve görevlerine dair bir irdelemede 1982 Anayasasının diğer anayasalardan en büyük ayrımı “Devletin Temel Amaç ve Görevleri” başlıklı bir madde bulundurmasıdır. Bu veya benzeri ihtiyaçlardan ve eksikliklerden oluşan genel ifadelerin devletin anlayışını yansıtması bakımından anayasalarda olması gerekmektedir. Bir devletin temel metni olan anayasalarında; hükümetlerin üzerinde, o devletin genel anlayışını yansıtacak madde hükümlerinin

bulunması istikrar ve devletin sınırlanması ölçütleri bakımından değerlidir. Ancak bu ve benzeri maddeler konulurken milli egemenliğin temsilci olan yetkili organları sınırlayan aristokratik bir anlayıştan kaçınılmalı ve tüm toplumun üzerinde mutabakat sağladığı ifadeler ile sınırlandırılmalıdır. 1982 Anayasasında devletin temel amaç ve görevlerine dair madde; danışma meclisinin sunduğu, milli güvenlik konseyinin ise dördüncü madde yerine beşinci madde olarak doğrudan kabul ettiği, “Devletin Temel Amaç ve Görevleri” başlıklı mevcut anayasamızın beşinci maddesidir. İlgili madde;

“Devletin temel amaç ve görevleri, Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır.”

şeklindedir. Burada genel olarak gördüğümüz kavramlar; Orhun Kitabelerinden beri var olan Bağımsızlık, iç güvenliği niteleyen bütünlük ve bölünmezlik, Cumhuriyet, Demokrasi, sosyal refahı niteleyen kişisel ve toplumsal refah, temel hak ve hürriyetler, hukuk devleti, adalet kavramlarıdır. Belirtilen kavramların hepsi ile araştırmanın öncesinde karşılaşılmış olması göstermektedir ki 1982 anayasasının devletin temel amaç ve görevlerine dair maddesi kapsamlı ve yerinde bir anlayışla oluşturulmuştur. Ancak burada özellikle durulması gereken husus devlete yüklenen görevler arasında bulunan sıralamadır. Devlete yüklenen ilk temel amaç ve görev; devletin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, cumhuriyet ve demokrasiyi korumaktır. Daha sonrasında ise temel hak ve hürriyetleri temin etmek, hukuk devleti ve adalet kavramları karşımıza çıkmaktadır. Askeri bir zihniyetin yansıması olan bu durum devletin öncelikle kendini korumayı temel hedef belirlemesini ortaya çıkarmaktadır. Verilen kavramların hepsi doğru ve yerinde olmakla beraber ilk olarak ön plana alınmış ifadenin devletin kendini korumasına yönelik kabul edilmesi sivil bir devlet anlayışı çerçevesinde uygun bir yaklaşım kabul edilemeyecektir. Bu duruma yönelik eleştiriye örnek olarak Almanya Anayasasının ⁷ temel hak ve özgürlüklerden başlaması gösterilebilir. Ayrıca bu durum birey-devlet ikileminde devletin ön planda tutulduğunu göstermektedir. Devleti bireyin önünde tutan ve bunu ön hedef olarak kabul eden anlayış, birçok kez demokrasiye askeri müdahaleyi meşru görmüş

⁷ Detaylı bilgi için yukarıdaki 2.2. numaralı Almanya Anayasası başlığına bakınız.

düşüncedir. Bu düşünceye eleştiri olarak sivil ve bireyi önceleyen ancak gerçeklikten de uzaklaşmayan ve belirtilen tüm kavramları ihtiva eden bir anlayış benimsenmelidir.

III. ANAYASA MADDESİ ÖNERİSİ

Tüm bu araştırma neticesinde devlet hakkında varılan ilk tespit, hayatımızın içinde bir zorunluluk olduğudur. Günlük hayatta yaptığımız birçok faaliyet de devlet ile muhatap oluruz ve bu durumun getirdiği zorunluluk altında devlet ile irtibatımız her daim devam etmektedir. Fakültede iken bir hocamızın ifade ettiği gibi, biz bir dev oluşturduk; bu deve malımıza el koyma (vergi), özgürlüğümüzü kısıtlama (müdahaleci ve önleyici kolluk kuvveti), üzerimizde etki uyandıracak genel, sürekli, zorlayıcı kaideler koyma gibi nice yetkiler verdik. Bir eline silah diğer eline ise herkesin uyması gereken kurallar olan kanun gücü teslim ettik. İşte bu dev, devlettir ve verilen tüm bu yetkilerin sınırlandırılması idare ve anayasa hukukunu oluşturacaktır. Özünde bu konuda yazılan tüm bu ve benzeri akademik çalışmaların temel hedefi devleti anlamak değil, anlamlandırmak olacaktır.

Kuruluşunu bulmak istediğimiz devletin ilk oluşumuna dair birçok farklı çalışma ve fikrin var olduğunu görmekteyiz. Burada ifade ve kabul ettiğimiz yaklaşım, cemiyet hayatının var olması ile devletin bir zorunluluk olduğudur. Özünde bir otorite oluşumunu tespit etmemiz gerekeceğinden ilk aile ile başlayan ill otorite, ilk devlettir. Toplumsal hayatın var olması ile doğal bir düzen de var olur. Bu sebeple kanaatimize göre, devletin oluşumunun tabii bir olgu olduğu kanaati kabul edilmelidir.

Devletin görevi bakımından ise birçok görev ve faaliyet karşımıza çıkmaktadır. Burada asli görevi bulmak ve görev tanımlaması arayışında mümkün olduğu kadar açık bırakmayacak bir tanımlama gerçekleştirmek gerekir. Yapılan incelemede gözüktüğü üzere; insanlar belirli ihtiyaçlarını gidermek için üst bir otorite varlığına ihtiyaç duymaktadır. Kimi yazarlarca bu ihtiyaç gıdayı temindir. Kimi yazarlarca bu ihtiyaç güvenliği sağlamaktır. Kimi yazarlarca bu ihtiyaç farklı dünya anayasalarında ve farklı düşünürlerde belirtildiği üzere refahı temin etmektir. Bu görev tanımlamasını belirli bir çerçevede sınırlandırabilmek için her birini ayrı ayrı doğru kabul etmeliyiz. Devletin varlığı için olmazsa olmaz görevi tespit edebilmek için ise bu tanımlamaların arasında bir önem ve kapsam sıralaması yapmak gerekmektedir.

Tabii bir olgu olarak kabul ettiğimiz devletin görevine dair doktrindeki görüşlerde iradi teoriyi benimseyen yazarların, yaşadıkları ülkenin ve zamanın sosyolojik süreçlerinin etkisine maruz kaldığını görmekteyiz. İngiliz siyasetinde burjuvanın güçlendiği ve devlet düşüncesine etki ettiği bir dönemde John Locke devletin kuruluşunu ve birinci önceliğini

mülkiyet hakkına vermiş, parçalanmış ve Alman ve Fransızların saldırılarına maruz kalmış İtalya’da doğmuş olan Machiavelli devletin birincil amacı olarak devletin selametini sağlamayı ve devletin kurumsallaşmasını öngörmüş; Hobbes’un ,başlığı altında ifade ettiğimiz nedenlerle, “korku ve ben ikiz kardeşiz” şeklinde ifade ettiği hayat tecrübeleri ile devletin amacının bireysel güvenlik olduğunu belirtmiştir.

Yaşadığı çağa dair çözüm arayışında olan bu yazarlar düşünce ve tecrübelerini temellendirmeyi devletin varoluşu ile birleştirmeye çalışmışlardır. Bu sebeple iradi bir kuruluşu kabul eden yazarların yaptıkları görev tanımlamaları kapsayıcı olamamaktadır.

Buradaki kavramlar arasında en kapsayıcı ve hepsine etki edecek mevhumun “adalet”, başlıca ve nihai tek görevin de “adaleti temin” olduğu kabul edilmelidir. Aşağıda da bahsedileceği üzere yapılan inceleme de devlete yüklenen görevlerin: düzen, refah, bağımsızlık, özgürlük, hak, güvenlik, süreklilik kavramlarında tekrar ettiği görülmektedir. Adalet teorisi başlığında belirtildiği gibi adalet, halka hakimiyeti tesis eder. Bu hakimiyet devletin gücünün varlığı ile ancak var olabilir. Devlet, geliri olmaksızın gücünün varlığını sağlayamaz. Geliri sağlayan ise halktır. Adalet, halka hakimiyeti sağlar. Bu döngü mevcut kavramlar ile karşılaştırıldığında düzenin, refahın, bağımsızlığın, özgürlüğün; hak, güvenlik ve sürekliliğin adalet kavramına bağlıdır.

Kısa bir tanımlama yapılmaya çalışıldığında hak edene hakkını vermek anlamına gelebilecek olan adalet, devletin tüm fonksiyonlarını sağlamayı öngörmektedir. Bir tacirin adaleti, ticaretini sağlıklı şekilde yapabilmesidir. Bir zayıfın adaleti, güçlünün karşısında kendisinin korunmasıdır. Bir zarar görenin adaleti, gördüğü zararın izale edilmesidir. Okula giden bir çocuğun adaleti, iyi bir eğitim almaktır. Bahçesine ekin eken bir çiftçinin adaleti, malının güvenli bir şekilde ekilebilmesidir. Devletin tüm fonksiyonları hak edene hakkını vermek üzere inşa edildiğinde her bir muhatap da kendi karşılığını bulacaktır ve adaletin bir başka özelliği olan ölçülülük ile bu karşılık aşırılıktan uzak duran bir karşılık olacaktır.

Gelişen devlet ve cemiyet hayatı tüm bu tartışmaların karşılık bulacağı üst kurallar inşa etmeye başlamıştır. Bu üst kurallar uzun bir süre teamül ve gelenek ile kaideleşir. 18. yy. ile artık bu üst kurallarının yazılı bir şekilde var olması yaygınlaşmaya başladı. Bu üst kuralların yazılı hale gelmesine ile de ilk anayasalar oluşmaya başlamıştır. Anayasalar; kimi zaman tek taraflı bir irade ile padişah fermanı ve benzeri usullerde var olmuş, çoğunlukla ise toplumun her kesiminin temsil edildiği kurucu meclisler tarafından inşa edilmiştir. Her halükârda genel ilkeler ve toplum ile devletin temel yaklaşımını yansıtmışlardır.

Yerel ögeler anayasayı oluşturmakta etkili olmaktadır. Ancak küreselleşmenin artması ile anayasaların birbirine benzediği de gözükmemektedir. Liberalizmin etkisiyle insan hakları, özgürlük ve demokrasi Batı anayasalarının vazgeçilmezi olmuştur. Burada ortaya çıkacak tartışmalardan biri şu olabilecektir: Küreselleşmenin anayasası mı, devletin anayasası mı? Tek tipliliği oluşturan küreselleşmenin anayasalara etki etmesi ile belirli kavramlar üzerinden birbirine benzer anayasalar meydana gelmektedir. Ulus devletlerin ise kendi kültür ve kimlik özelliklerini muhafaza etmeyi öncelediği görülür. Bu kabulle, anayasalarda var olan farklılıkların zenginlik olduğu fikri önem arz etmektedir. Devletler, kendi kültürlerini anayasalarında yansıtmalıdır. Aksi halde, varlıkları tehlikeye girebilecektir. Bu durum ile birlikte James Madison'un ifadesi ile, *“Uzun yıllar sürmesini istediğimiz bir sistemin çerçevesini çizerken, yılların getireceği değişiklikleri unutmamalıyız.”* Bir diğer ifadeyle inşa edilecek bir anayasa, zamanın tagayyürü ile ahkâmın tagayyürünü de öngörmelidir.

Sonuç olarak devletin temel amaç ve görevlerine dair bir araştırmada farklı ülke anayasalarında tarihsel süreçte, benzer kavramlarla sıklıkla karşılaşıldığı görülür. Bu kavramlar; adalet, düzen, refah, bağımsızlık, özgürlük, hak, güvenlik, süreklilik şeklindedir. Sıklıkla kullanılan tüm bu kavramlar göstermektedir ki devletten beklenen başlıca vazifeler bulunmaktadır. Ancak şu da belirtilmelidir ki; 21. yy. çerçevesinde bir fikir geliştirmek için geçmişte var olan fikirlere tamamen bağlı kalınmamalıdır. Mevcut kültürel birikim değerlendirilerek bugün ve yarın düşünülerek hareket edilmelidir. Anayasa değişikliğine veya yeni anayasa çalışmalarına dair yapılan bu incelemede hem belirtilen kavramlar değerlendirilmeli, hem de 21. yy. ile değişen ve genişleyen birçok kavram da bu tartışmalara dahil edilmelidir. Bu sebeptendir ki bu çalışmam neticesinde oluşmuş anayasa madde teklifi de kendi içerisinde yenilikler barındırmaktadır.

Yapılan madde teklifi metni ise şu şekildedir;

“Devlet, her varlık için adaleti temin etmek merkezli hareket ederek sahip olduğu görev ve yetkileri insanların huzurunu, refahını, temel haklarını ve özgürlüğünü sağlamak mükellefiyeti altında kullanır ve tüm bu gayeler altında devlet; her anlamda bağımsızlık ve güvenliği sağlar.”

Bu madde teklifinin neden tercih edildiğine dair cümle bazlı bir değerlendirme yapılması gerekmektedir. Yapılan madde teklifi metninin gerekçesi ise şu şekildedir.

Öncelikle ilk cümlede; devletin her varlık için adaleti temin etmesi gerektiği belirtilmiştir. Kutadgu Bilig'den Aquinolu Thomas'a, Osmanlı Devleti'nde de etkisini gösteren adalet teorisinden ABD Anayasası'na kadar birçok yerde karşılaşılan adalet kavramının devlete evrensel nitelikte yüklenen bir görev olduğu gözükmemektedir. Devlete yüklenen diğer görevlerin gerçekleştirilmesinde de adaleti temin fonksiyonu hayati bir öneme sahip olacaktır. Adaletin yokluğu halinde sosyal refah, temel haklar ve özgürlük sağlanamayacaktır ve düzen muhafaza edilemeyecektir. Bu sebeptendir ki adaleti temin fonksiyonu devletin temel amaç ve görevlerine dair maddenin ilk sırasında yer almaktadır. Ayrıca devletin merkezinde yer alan bu adalet anlayışı belirtilirken '*tüm varlıklar için adaleti temin*' denilerek geniş ve kapsamlı bir düşünce de ele alınmıştır. Adalet kavramı sadece bireyler arasındaki ilişkilerden ibaret kabul edilmemelidir. Adaleti temin ederken devlet, tüm varlıkları göz önüne almalıdır. Bu düşünceye devletin sahihsiz hayvanları koruması, çevreyi muhafaza etmesi, sosyal adaleti her bakımından temin etmek adına hareket etmesi ve benzeri dengesizlikleri gidermesi de girmektedir.

Teklif edilen maddenin devamında devlete yüklenen temel amaçlardan bir diğeri ise adaleti merkeze koyan devletin sahip olduğu görev ve yetkileri insanların huzurunu, refahını, temel haklarını ve özgürlüğünü temin etmek maksadı ile kullanması gerektiğidir. Öncelikle; birey ya da toplum kavramı yerine insan kavramının kullanılması tercih edilmiştir. Birey ya da toplum denilerek insan olma hususiyetinin bir tarafını temsil eden bir anlayış yerine daha genel bir ifade tercih edilmek istenmiştir. Daha sonrasında ise; devletin verilen yetki ve görevlerini huzur, refah, temel hakları ve özgürlüğü sağlama hedeflerini temin ederek kullanması gerektiği ifade edilmiştir. Burada ele alınan kavramlar, inceleme yaparken sıklıkla değerlendirdiğimiz ve birçok kez karşımıza çıkan kavramlar olmakla beraber devletin hayati fonksiyonlarını da temsil etmektedirler. Tarihsel süreçte farklı ülke anayasalarında, diğer anayasalarımızda ifade edilen ve sosyal bir devletten beklenmesi gereken temel hedeflerdir. Burada 1982 Anayasamızdan farklı olarak anayasa maddesinin lafzında devletin güvenliğinden önce bireylerin refahının, temel haklarının ve özgürlüklerinin belirtilmesi, birey-devlet ilişkisinde bireyi önceleme isteğidir.

Son olarak ise madde teklifi, '*...tüm bu gayeler altında devlet; her anlamda bağımsızlık ve güvenliği sağlar.*' denilerek bitirilmektedir. Tüm bu gayeler altında ifadesi, yukarıda belirtilen devlet - birey ilişkisinde bireyin öncelenmesi gerektiği anlayışının bir tezahürüdür. Özellikle tercih edilen "altında" ifadesi ile devletin bireye ve topluma yönelik görevlerinin, güvenlik ve bağımsızlığa dair görevlerinin üzerinde olduğu vurgulanmaya çalışılmış, bir önem sırasının vurgulanması tercih edilmiştir.

Bu önem sıralama vurgusunun yanında, devlete yüklenen temel iki amaç olan bağımsızlık ve güvenliği temin hedefleri de maddede belirtilmiş olmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti hem tarihi hem de coğrafyası gereği her daim bağımsızlığını ve güvenliğini temin etmek için hareket etmelidir. Bu sebeptendir ki devletin temel amaç ve görevleri maddesinde devletin bağımsızlığı ve güvenliği de kendine yer bulmalıdır.

Her anlamda ifadesi ile de eklenmek istenen anlayış, devletin temel görevlerinden biri olan bağımsızlığın ve diğer bir temel hedefi olan güvenliğin her anlamda temin edilmesi için hareket edilmesi gerekliliğidir. Bugün var olan dünyada bağımsızlık kavramı; ekonomik bağımsızlık, siyasi bağımsızlık, teknolojik bağımsızlık gibi kavramlarla da anılmaktadır. Devlet, bağımsızlığı temin hedefini tüm bu alanları kapsayarak öncelemelidir ve temin etmelidir. Ayrıca güvenlik kavramı da; siber güvenlik, kişisel verilerin güvenliği, hukuk güvenliği, kolluk güvenliği gibi çeşitli kavramlarla genişlemiştir. Devletin güvenliği temin hedefi de genişletilerek öncelenmeli ve karşılanmalıdır.

SONUÇ

Anayasalar, normlar hiyerarşisinin en üstünde yer alan kurallardır. Devletin genel yapısını belirlerler, diğer tüm kuralların ona uygun olması aranır ve değiştirilmesi diğer normlara nazaran daha zordur. Tüm bu çalışmamızda da anayasaya ve anayasa hukukumuzla dair; kimler anayasa yapabilir, “anayasa” kavramı doğru mudur, Türkiye Cumhuriyeti’nde anayasal bir ihtiyaç var mıdır gibi birçok tartışmaya yer verildi. Türk hukuk tarihimizde ilk resmi yazılı anayasamız 1876 Kanun-ı Esasi’den itibaren 1921 Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye), 1924 Anayasası, 1961 Anayasası ve yürürlükte olan 1982 Anayasası var olmuştur. Ve bu süre zarfında her bir anayasamız birçok değişikliğe maruz kalmıştır. TBMM’nin resmî sitesinde yer alan verilere göre bazı yıllarda birden fazla değişiklik yapılarak yürürlükte olan 1982 Anayasamızda 1987, 1993, 1995, 1999, 2001, 2002, 2007, 2010, 2017 yıllarında toplam 19 adet anayasa değişikliği yapılmıştır. Her ne kadar burada 1982 anayasası üzerine bir örneklendirme yapılmış olsa da diğer anayasalarımız incelendiğinde farklı bir tablo ile karşılaşılmamaktadır. Değişikliklerin dahil edilmediği durumda dahi ortalama 30 yılda bir yeni anayasa yaptığımız görülmektedir. Bu durum ideal bir anayasaya ihtiyacımız olduğuna delil kabul edilmelidir.

Yine mevcut anayasamızın askeri bir darbe ile oluşmuş olması anayasalarımızın kapsayıcı olmaktan ziyade küçük bir grubun toplumu şekillendirme amaçlı bir çalışması şeklinde olmasına örnektir. Anayasanın tüm toplum, devlet ve ülkeyi temsil etmesi nedeniyle herkes için kapsayıcı olması gerekliliği bulunmaktadır. Bunu sağlamanın yolu her kesimin ihtiyaç ile fikirlerinin sağlıklı şekilde alınması ve bir tartışma sürecinin sonucunda ülkenin insanlarının tamamının mutabakat halinde olacağı bir üst sözleşme özelliğine sahip olunmasının sağlanmasıdır. Bu çalışma da mevcut anayasamızda madde beş de düzenlenen devletin temel amaç ve görevlerine dair bir incelemeyi kapsamaktadır ve somut bir madde önerisi oluşturulmaya çalışılarak tartışmalara katkı sunmak hedeflenmiştir.

Bu yapılmaya çalışılırken Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni etkileyen Batı, Türk ve İslam düşüncelerinden istifade edilmiş, birinci ana başlıkta tarihsel süreç içerisinde bir inceleme yapılmıştır. Tarihsel sürecin birinci alt başlığında Antik Yunan ve Roma

İmparatorluğu anlayışında devletin amacı incelenmiştir. Eski Yunan'da devletin amacı Sokrates, Platon ve Aristoteles'e göre üst ve ortak yararı temin ederek toplumun ferahını temin etmektir. Öyle ki Sokrates kaçabilecek iken idam cezasına kendi rızası ile gitmiş ve gerekçe olarak da kanuna uymanın her şeyin üzerinde olması gerektiği belirterek toplum yararına dair bahsettiği düşüncesini hayatını da feda etmek pahasına tavizsiz uygulamıştır. Roma düşünürleri olan Cicero ve Polybios ise vatansever Roma'lılar olarak devlete dair fikirlerini Roma'ya dair anlatmışlardır. Roma'ya bakış açılarını devlet bakış açıları olarak kabul edersek onlara göre devletin amacı kuvveti korumak, tiranlaşmayı engellemek ve güvenliği sağlamaktır. Devlet ise kuvvet üzerine var olmaktadır.

Tarihsel sürecin ikinci alt başlığı olan Orta Çağ Avrupa'sında devletin amacında ise ilk düşünürlerde tanrıdan gelen ve tanrıya karşı sorumlu olunan bir devlet anlayışı bulunmaktadır. Devlet ve devletin temsilcisi olan kral ne kadar ilahi düzene, bu ilahi düzenin yansıması olan doğanın kurallarına uygun davranırsa o kadar tanrıya yakın olmayı başarabileceklerdir. Bu düşünürlerden biri olan Aquinas Thomas için devletin amacı ortak yararı sağlamaktır ve bunu sağlamanın yolunun adaleti temin etmekle olabileceğini belirtir. Dante için ise bir Roma ütopyası var olmaktadır. İdeal bir devlet Roma'ya benzeyerek olabilir ve bu ideal devletin oluşumunu sağlayan ise üst yararı ve ulusal birliği sağlamasıdır. Devletin temel amaçları da bunlar olmalıdır. Sonrasında Machiavelli ile beraber devlete dair bakış açısı da çok değişecektir. Machiavelli devlete dair hak ve yükümlülüklerde merkeze ilahi bir dayanak koymak yerine amaca giden her şey mübahtır anlayışını benimsemiş ve devletin daha yapay tanımlamaya geçişini ifade etmiştir. Hobbes'te de görüldüğü gibi Machiavelli'de de devlete dair ihtiyacın en asıl bulunduğu yer ulusal birlik ve güvenlidir. Yaşadıkları zaman ve coğrafyanın etkisi ile onlar için ulusal egemenlik her şeyden öncedir ve devletin temel amacıdır. Yine dönemdaşlarından olan Jean Bodin için de ulusal egemenlik saiki mevcuttur. Bodin ise ideal devleti olan Osmanlı İmparatorluğunu örnek göstererek ideal devlet için ulusal egemenlik ve güvenliği sağlayacak güçlü bir otoriteye sahip bir devletin var olmasını gerektiğini ileri sürmüştür.

Toplumsal sözleşmecî düşüncelyi benimseyen düşünürlerde devletin, ülke üzerinde yaşayan tüm insanların kendi aralarında anlaşarak üst bir otoriteye (devlet) egemenlik yetkisini verdiği belirtilir. Bu düşüncelyi kabul eden düşünürlerde devletin temel amacının ne olduğu tüm insanların üst otoriteye egemenlik verme sebebinde yatar. Locke için insanların üst otoritenin egemenliğini kabul etmesinin sebebi mülkiyet hakkının korunmasıdır. Bunun barış içerisinde yapılmasını sağlamanın yolu ihkak-ı hak'ı mümkün kılmayı engelleyecek ve mülkiyet hakkının korunmasını sağlayacak olan devlettir.

Tarihsel değerdendirmemizin son kısmında ise Türk ve İslam medeniyetinde devlete dair düşünceler üretmiş farklı düşünür ve düşünceleri ele aldığımız kısım gelir. Bu kısımda ilk olarak Orhun Kitabelerinde devletin amacının bağımsızlık, halkın refahı ve ülkenin içerisinde devletin düzenini sağlanması olduğu sayılmıştır. Kutadgu Bilig’de ise bu amaç ilahi bir yaptırım eklenerek iç ve dış güvenliği sağlamak, devletin nizamını tesis etmek, vergilerin tam ve zamanında alınmasını sağlamak ile ülkede birliği temin etmek olarak genişletilmiştir. Yine adaleti sağlamak vurgusu da ilahi bir yaptırım ile devlete yüklenmiş vazifedir. İbn-i Haldun’da ise devletin vazifeleri toplumu korumak, insanların menfaatlerini gözetmek ile refahlarını arttırmaktır. Şeriatın koruduğu beş kavram olan din, nefis ve şahıs, akıl, nesil, mal ve serveti İslam Hukuku’nun bir yansıması olarak devlete de yüklenmiştir. İbn-i Haldun’a göre devlet din, nefis ve şahıs, akıl, nesil, mal ve serveti korumalıdır. Bu korumayı ise adaleti sağlayarak gerçekleştirecektir. Bir başka aynı başlık altında ele aldığımız düşünür olan İbn-i Sina’ya göre ise devletin amacı hem dünyada hem ahirette ebedi mutluluğu temin edecek kuralların en doğru şekilde uygulanmasını sağlamaktır.

İncelenen ve birçok Türk ve İslam düşünüründe yansıma bulmuş olan Adalet Teorisinde devlete dair bir şema belirtilmiştir. Bu teoriyi en özet ifade edenlerden biri 16. yy. fikir adamlarından olan ve Osmanlı’da Anadolu kazaskerliği yapmış olan Kınalızade Ali Efendi’dir. Kınalızade Ali Efendi, Ahlak-ı Âli’de;

“Adl’dir mûcib-i salâh-ı cihân

Cihan bir bâgdır dîvâr-ı devlet

Devletin nâzımı şerî’attır

Şerî’ata olamaz hîç hâris illâ melik

Melik zabt eylemez illâ leşker

Leşkeri cem edemez illâ mâl

Mâlî kesb eyleyen ra’iyyettir

Ra’iyyeti kul eder pâdişâh-ı âleme adl

Adl’dir mûcib-i salâh-ı cihân...”

demektedir. Bu ifadelerin günümüzdeki karşılığı ise şu şekilde ifade edilebilir; Cihanın kurtuluşu adalettir. Cihan, devletin bir duvar gibi kuşattığı bağıdır. Devletin düzeni hukuktur. Hukuk, hâkimiyet olmadan olmaz. Hâkimiyet, asker olmadan olmaz. Asker, mal

olmadan olmaz. Malı temin eden halktır. Halkı hâkimiyet altına alan adalettir. Cihanın kurtuluşu adalettir (Kömbe, 2014, 223).

Bu döngü ile de görünmektedir ki kavramlar arasında bir illiyet bağı vardır ve bu illiyet sonsuz bir döngü oluşturur. Bu illiyet bağının temelinde adalet yatmaktadır. Osmanlı Devleti'nin en güçlü olduğu dönemde yaşayan Kınalızade Ali Efendi'nin verilen örneği ile ortaya çıkmaktadır ki adalet doğru temin edilemez ise sosyal refah, düzen, güvenlik, bağımsızlık gibi kavramların hepsi yitirilecektir. Bu çerçevede devletin öncelmesi gereken kavram adaleti temindir.

Farklı ülke anayasalarında devletin amacı isimli ikinci ana başlık altında 19 farklı ülkenin anayasalarının incelenmesi sonrasında ise üçüncü ana başlık altında Türk Anayasalarında devletin amacı yansıtılarak bu başlığın sonunda somut bir tartışılacak cümle sunulmuş ve mevcut anayasamızda madde beş de düzenlenen devletin amacına dair taslak bir madde ve maddenin gerekçesi izah edilmiştir. Tüm bu çalışmaların kapsayıcı, adil ve gelişimi sağlayan bir devlet anayasasına katkısı sağlaması hedeflenmiştir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, M.A. & Köker, L. (1991). *İmparatorluktan Tanrı Devletine*. Ankara: İmge Yayınları.
- Ağaoğulları, M.A & Köker, Levent. (2009). *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı* (4. Baskı). İstanbul: İmge Kitabevi.
- Akad, M., Dinçkol, B.V. & Bulut, N. (2016). *Genel Kamu Hukuku* (12. Basım). İstanbul: Der Yayınları.
- Akan, A. (2016). Rousseau'nun Eleştirel Ahlak Düşüncesi. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 21: 141-160.
- Akarsu, B. (1967). John Locke'un Devlet Felsefesi. *Felsefe Arşivi*, Sayı:12: 72-86.
- Akarsu, M. (2018), Medine Sözleşmesi'nin Anayasallığı. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, s. 420-428.
- Akbay, M.(1948). *Umumi Amme Hukuku Dersleri*, C.I, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Akın, İ. (1962). *Devlet Doktrinleri*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Altın K. Y. (2018). Uygur Türklerinin İnanç ve Uygulamalarında Toprak. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 11, 36-48.
- Altıntaş, A. (2022). Anadolu Tıbbı Neden Önemlidir? *Anadolu Tıbbi Dergisi*, 1: 77-91.
- Aquinas, T. (1981). *Summa Theologiae*. Trans. Fathers Of The English Dominican Province. Westminster: Christian Classics.
- Aristo (1944). *Politika (IV - VIII)* (Çev. N. Berkes) Yunan Klâsikleri: 64 Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Aristo (2000). *Politika (IV - VIII)* (Çev. T. Mete).İstanbul: Remzi Yayınları.

- Armaoğlu, F. (1991). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. Ankara: İş Bankası Yayınları.
- Atar, Y. (2000). *Demokrasilerde Anayasal Değişmenin Dinamikleri Ve Anayasa Yapımı*. İstanbul: Mimoza Yayınları,
- Atkins J. (2018). *Roman Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bağdatlı, Ö. (2007). *Kutadgu Bilig’de Devlet ve Adalet İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bakırcı, F. (2004). *John Locke’da Mülkiyet Anlayışı*. Ankara: Babil Yayınları.
- Bartholo, W., (2004). *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, (Yay. Haz. Hüseyin Dağ). İstanbul: Çağlar Yayınları.
- Başgil, A. F. (1960). *Esas Teşkilat Hukuku*, Birinci Cilt. İstanbul: Baha Matbaası.
- Beaulac, S. (2003). The Social Power Of Bodin’s ‘Sovereignty’ And International Law. *Melbourne Journal Of International Law*, 4(6): 97-110.
- Bilik, E. (1950). Sofistler. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(1), 355-378.
- Bloch, M. (1995). *Feodal Toplum* (Çev. M.A. Kılıçbay,). Ankara: Gece Yayınları.
- Bodin, J. (1583). *Les Six Livres De La République. Un Abrégé Du Texte De L’édition De Paris De 1583, Édition Et Présentation De Gérard Mairet*. Paris : Librairie Générale Française, 1993,
http://Classiques.Uqac.ca/Classiques/Bodin_Jean/Six_Livres_Republique/Bodin_Six_Livres_Epublique.Pdf. ET:15.11.2023.
- Bodin, J. (TY). *Six Books*, I, Chapter1, <http://Www.Constitution.Org/Bodin/Bodin.Txt>
E.T.:06.05.2023
- Bulut, N. (2020). İbn Sina’nın Perspektifinden (İlahi) Yasa ve İktidar. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7 (1), 55-72.
- Campbell, T. (2004). *Seperation Of Powers in Practice*, Stanford: Stanford University Press.
- Carnoy, M. (2013). *Devlet ve Siyaset Teorisi*. (Çev. S. Coşar & A. Orkup & M. Pamir & M.Yetiş). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Cevizci, A. (2012). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.

- Ceylan, İ. (2023). *Devlet Akli Kuramı Bağlamında Nazi Almanyası'nda Anayasal Düzen Ve İşleyiş*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Copleston, F. (1991). *Felsefe Tarihi, Çağdaş Felsefe: İngiliz Görgücülüğü*. (Çev. A. Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınları
- Crozat, C. (1971). Fransız Hukukunda Telif Hakkı (Çev. Timur, H.). İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 563-591.
- Çağrııcı, M. (1988). “Adâlet”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Del Vecchio, G. (1952). *Hukuk Felsefesi Dersleri*, 8. Bası. (Çev. S. Eрман). İstanbul.
- Develioğlu, F. (1984). *Osmanlı – Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Doehring, K. (2000), *Genel Devlet Kuramı (Genel Kamu Hukuku)* (Çev. Mumcu, A.). Ankara: İnkilap Yayınları
- Doğan, L. (2009). “Uygur Atasözlerinde Yüceltilen Değerler”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/1, 87-104.
- Doğan, M. (2022). *Klasik Devlet Teorisinde Doğa Durumu Söylemi: Thomas Hobbes, John Locke Ve Jean-Jacques Rousseau Karşılaştırması Ve 21.Yüzyıldan Eleştirel Bir Bakış*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Düvenci, S. (2018). Devletin Köken Teorileri Açısından Devleti Doğuran Etmenler: Çeşitli Uygarlıklar ve Topluluklar Üzerinden Bir Değerlendirme. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2, s.66-93.
- Dunn, J. (2008). *John Locke* (çev. F. Dilber). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Dunning, Wm. A. (1896). Jean Bodin On Sovereignty. *Political Science Quarterly*, 11(1), s, 76-90.
- Durbay, C.A. (TY). *Secularisim* Transcribed By Douglas J. Potter.
- <http://www.newadvent.org/cathen> E.T. 05.04.2023
- Dursun, S. (1998). *İbn Haldun'da Felsefe ve Din Değerlendirmeleri*. Yüksek Lisans Tezi,

Edwards, H. J. (1923). *The Histories of Polybius*. İçinde The Loeb Classical Library

Edition. Cambridge: Harvard University Press.

Eflâtun. (1943). *Protagoros*. Yunan Klâsikleri: 18, (Çev.: N. Ş. Kösemihal). İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Eflâtun (1946), *Devlet, I-III*. (Çev.: G. Rohde Et. Al.), Yunan Klâsikleri: 27. Ankara: Millî, Eğitim Bakanlığı Yayınları

Eflâtun (1958). *Sokrates'in Müdafası*, (Çev. N. Berkes), Yunan Klâsikleri: 10, 2. Bası, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayını.

Eflatun (2008). *Sokrates'in Savunması*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Ekiz, S. (2020). Jean Bodin'in Siyaset Felsefesinde Devlet ve Egemenlik. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22, s. 633-691.

Erdinç, T. (1974). "Jean-Jacques Rousseau, Görüşleri ve Demokratik Sistem Üzerindeki Etkileri. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 40 (1), s. 289 – 327.

Eren, A. (2016). *Anayasa Hukuku Ders Notları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Ergin, M. (2002). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Ergül, E. (2016). Jean Bodin'in Devlet Teorisi Üzerindeki Osmanlı Etkisi. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20, s. 303-347.

Eroğul, C. (1974). Marksist Devlet Kuramı Hakkında Bir Not. *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 29(1). 113-124.

Eroğlu, M. (2010). John Locke'un Devlet Teorisi. *Akademik Bakış Dergisi*, 21: 1-15.

Ertop, K., & Yetkin, Ç. (1985). *Sosya Ekonomik Temelleriyle Siyasal Düşünceler Tarihi I*, İstanbul: Sosyal Yayınları.

Fârâbî (2012). *Siyaset' ül Medeniyye* (Çev. M. S. Aydın, A. Şener, R. Ayas). İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2012.

Fârâbî (2020). *Uyûnu'l-Mesâil* (Çev. Şerife Gürel). İstanbul: İnsan Yayınları.

Genç, R. (2002). *Karahanlı Devlet Teşkilatı*. Ankara: T.T.K. Yayınları.

Gözler, K. (2007). *Devletin Genel Teorisi*. Bursa: Ekin Kitabevi.

- Gül, B. (2004). *Eski Türk Tarım Terimleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gülsoy, M. T. (2000). John Locke'un Siyaset Teorisinin Temel Kavramları ve Yasama Gücü. *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(1-2), 275- 296.
- Gürbüz, D. (2016). Din, Felsefe ve Mille. *Diyanet İlmi Dergisi*, 52(1), 65-80.
- Gürleyük, E. G. (2010). *Modern Devletin İnşası: Thomas Hobbes*. Yüksek Lisans Tezi Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hakyemez, Y. Ş. (2003). Toplum Sözleşmesi Kavramı ve Günümüz İnsan Hakları Kuramına Etkisi. *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, 13(1), 180-210.
- Hakyemez, A. D. (2006). *Tebaadan Yurttaş Geçiş: Hobbes, Locke ve Rousseau'da Toplum Sözleşmesi Kuramları*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Halter, M. H. (1995). *Bodin And Althusius On The Nature Of Sovereignty*, Yüksek Lisans Tezi. Concordia University, Montreal.
- Hobbes, T. (2007). *Elementa Philosophica De Cive - Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri*. (Çev: D. Zarakolu). Ankara: Belge Yayınları.
- Hobbes, T. (2014). *Elementa Philosophica De Cive*, (Çev. C. D Zarakolu). İstanbul: Belge Yayınları.
- Hobbes, T.(2001). *Leviathan*, (Çev: S. Lim). İstanbul: YKY Yayınları.
- Huncan, Ö. S. (1947). *Türk Hakanlığı Karahanlılar (766-1212)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- İbn-i Haldun (2005). *El- Mukaddime*, (Çev. S. Uludağ). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İbn-i Sina (2011). *Metafizik* (Terc. E. Demirli, Ö. Türker). İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- İnalcık, H. (2012). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, 17. Baskı. İstanbul: YKY Yayınları.
- Jessop, B. (1990). *Recent Theories Of The Capitalist State, İçinde State Theory: Putting The Capitalist State in Its Place*. Cambridge: Polity Press.
- Jessop, B. (2016). *Devlet teorisi: Kapitalist devleti yerine oturtmak* (Çev. A. Özcan). Ankara: Epos Yayınları.

- Kalafat, Y. (1998). *Kuzey Azerbaycan-Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta Eski Türk Dinî İzleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kalaycı A. (2020), *Kutadgu Bilig'de Hükümdar, Vezir, Ordu Komutanı ve Sufî Tipleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karataş, A. (2018). Devlet Kuramları Üzerine Bir Değerlendirme. *Social Science Development Journal*, V (14), s. 631-643.
- Kaya, C. (2009). 'Peygamberin Yasa Koyuculuğu': İbn Sînâ'nın Ameli Felsefe Tasavvuruna Bir Giriş Denemesi". *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt 14, Sayı 2.
- Kılıçbay, M. A. (2005). Ortaçağın Orta Malı Olmadığına Dair. *Doğu-Batı Dergisi*. 33, 69-79.
- Koç, Y. (2019). Yeniçağda Kavram Olarak Egemenliğin Analizi: Jean Bodin, Thomas Hobbes, John Locke ve Jean-Jacques Rousseau Üzerine. *ASEAD*, 6, (12), 333-350.
- Koritansky, P. (T.Y). *Thomas Aquinas: Political Philosophy, Stage 1*, [Aquinas: Political Philosophy | Internet Encyclopedia of Philosophy \(utm.edu\)](https://www.utm.edu/internet-encyclopedia-of-philosophy/aquinas-political-philosophy)
- Kömbe, İ. (2014). *Adalet Dairesinin Teşekkülü ve Temel Kavramları*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lenin, V. I. (2010). *Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi* (Çev. M. Erdost). Ankara: Sol Yayınları.
- Leo S. (2000). *Tabii Hak ve Tarih, Devlet Kuramı*. (Der. C. B. Akal). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Locke, J. (2012). *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme: Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme*. (Çev. F. Bakırcı). Ankara: Ebabil Yayınları.
- London, A. J. (2011). Medieval Wisdom Literature and the 'Circle of Justice. *History of Political Thought*, 32 (3), s. 425-427.
- Machiavelli, N. (1968). *La Politique, Textes Choisis*. Paris: Puff Publishing.
- Machiavelli, N. (1989). *Machiavelli: The Chief Works And Others, Volume One* (Çev. A. Gilbert). London: Duke University Press.
- Machiavelli, N. (2011). *Prens*. İstanbul: Cem Yayınları.
- Machiavelli, N. (2015). *Komplolar Üzerine*. (Çev. B. Yalçınkaya). İstanbul: Fabula Kitap.
- Malcolm, N. (1996). "A Summary Biography Of Hobbes", İçinde *The Cambridge*

- Companion To Hobbes*, (Ed.. T. Sorell). Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1093/0199247145.003.0001>, E.T., 20.05.2023.
- Marquez, X. (2011). Cicero and The Stability Of States. *History Of Political Thought*, XXXII (3). s. 390-410.
- Marx, K. & Engels, F. (2016). *Fransız Üçlemesi*. (Cev. E. Ozalp). İstanbul: Yordam Yayınları.
- Meany, P. (2018). *Polybius And The Origins Of The Separation Of Powers*. [Polybius and the Origins of the Separation of Powers | Libertarianism.org](https://polybiusandtheoriginsoftheseparationofpowers.libertarianism.org). E.T: 21.05.2023.
- Meriç, Ü. (1975). *Cevdet Paşa'nın Devlet Görüşü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Nohutçu A., & Ziyrek A. (2020). *Osmanlı Türk Anayasa Metinleri*. Ankara: Savaş Yayınevi
- Okandan, R. G.(1959). *Umumî Amme Hukuku Dersleri*, 2. Bası. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Okandan, R.G. (1955). J.J Rousseau'nun Devlet Hakkındaki Görüşleri. İçinde *Ord. Prof. Dr. A. Samim Gönensay Armağanı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, s.106-126.
- Özçelik, S. (1961). *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri: Umumi Esaslar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Özer, A. (2005). *Anayasa Hukuku, Geliştirilmiş 2.Bası*. Ankara Turhan Kitabevi.
- Özer. M.A., & Kartal, M. (2023). Devletin Kökenine Yönelik İrade ve Olgu Kuramlarına Dair Değerlendirmeler. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), s. 163-184.
- Özkan, M. (2019). “Medine Vesikası”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özkan, M. (2019). *Modern-Demokratik Devlette Siyasal Temsil*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Platon (1995). *Devlet*, (Çev: S. Eyüboğlu, M. Ali Cımcöz). İstanbul: Remzi Yayınları.
- Poggi, G. (1978). *The Development Of The Modern State. A Sociological Introduction*. Londra: Hutchinson University Library.
- Polybios (1985). Tarihlerden Seçme Parçalar. İçinde *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi-1, Eski Ve Orta Çağlar, Seçilmiş Yazılar*, (Der. M. Tunçay, Çev. K. Fişek). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Rousseau, J.J. (1993a). *Social Contract*, İçinde: *Rousseau, Social Contract And Discourses*. London: Everyman Publishing.
- Russel, B. (1948), *History of Western Philosophy*. London: : George Allen And Unwin, Publishing.
- Sabine, G. H. & Thorson, L. T. (2018). *A History of Political Theory*. Oxford: Oxford & , IBH Publishing.
- Sander, O. (2009). *İlkçağlardan 1918'e Siyasi Tarih*. Ankara: İmge Yayınları.
- Saygılı, A. (2010a). Modern Devlet'in Çıplak Sureti. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*.59(1): 81.
- Saygılı, A. (2010b). Jean Bodin'in egemenlik anlayışı çerçevesinde 'Kralın İki Bedeni Kuramı'na kısa bir bakış. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 63(1): 185-198.
- Şahin, L. (2016). *Hükümet Sistemlerinin Yönetimin Boyutları Bağlamında Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şener, F. (2022). *Farabi ve İbn-i Haldun' da Şeriatın Kaynak ve Anlamı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Şentop, M.(2004). "Siyasî Hâkimiyetin Kaynağı Meselesi Ve Osmanlı Telakkisi", *E-Akademi, Ara Hukuk, Ekonomi Ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi*, 29.
- Sigmund, P. (2005). *The Selected Political Writings Of John Locke, A Norton Critical Edition*. Londra: W.W. Norton&Company Press. E.T. 29.03.2023.
- Straumann B. (2016). *Crisis and Constitutionalism: Roman Political Thought From the Fall of the Republic to the Age of Revolution*. Oxford: Oxford Publishing.
- Tannenbaum, D. & Schultz, D. (2005). *Siyasi Düşünce Tarihi: Filozoflar ve Fikirleri*. (Çev. F.Demirci). Ankara: Adres Yayınları.
- Taşgıl, A. (1995). *Göktürkler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Teziç, E. (2016). *Anayasa Hukuku (Genel Esaslar)*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Tikveş, Ö. (2011). Eski Yunan'da Devlet Anlayışı. *Journal Of Istanbul University Law Faculty*, 35(1-4), 164-207.
- Tooley, M.J. (1955). *Six Books Of The Commonwealth* Translation, Oxford: Blackwell Press. Uludağ, S.(2014). *İbn Haldun*. Ankara: Harf Yayınları.

Uyanık, M. (2022). *Farabi Ve Thomas Hobbes'un Siyaset Felsefelerinin Karşılaştırılması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ülgen, P. (2010). Ortaçağ Avrupasında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış. *Mukaddime Dergisi*, Sayı 1, 1-17.

Verdross, D. (1948). *Grundlinien der Antiken Rechts – und Staatsphilosophie*. Vienna: Springer-Verlag Publishing.

Weber, A. (1964). *Felsefe Tarihi*, (Çev. H. V. Eralp), 3. Bası. İstanbul: Devlet Basımevi.

Yavuz, K. (2007). Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig. *Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi*, 37: 137-180.

Yalman, G. (2014). Devlet. İçinde G. Atılgan & A. Aytekin (Ed.) *Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler* (s. 69-85). İstanbul: Yordam Yayınları.

Yetim, M. (1994). *Sosyal Siyaset Müesseselerinin En Büyüğü Olmak Bakımından İbni Haldun'un Devlet Görüşü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldız, H. D. (1988). “Abbasiler”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yıldız, M. (2010). İbn Haldun'un Tarihselci Devlet Kuramı. *Fİlsf (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, Güz,10, S. 25-55.

Yörük, A. (2011). Sofistler Ve Hukuk Görüşleri. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 14(3-4), s. 850-870.

Yusuf Has Hâcib. (1974). *Kutadgu Bilig*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yararlanılan Web Siteleri

<https://handbookgermany.de/tr/basic-law> E.T. 16.11.2023

<https://hukukbook.com/cin-halk-cumhuriyeti-anayasasi/> E.T. 19.11.2023

<http://www.npc.gov.cn/englishnpc/constitution2019/201911/1f65146fb6104dd3a2793875d19b5b29.shtml> E.T. 19.11.2023

<https://hukukbook.com/belcika-anayasasi/> E.T. 09.08.2023

<https://hukukbook.com/iran-islam-cumhuriyeti-anayasasi/> 11.08.2023

<https://legislative.gov.in/constitution-of-india/> E.T. 21.11.2023

<https://www.wipo.int/wipolex/en/text/332330> E.T. 13.08.2023

https://www.constituteproject.org/constitution/Tunisia_2014 E.T. 22.11.2023

<https://www.etimolojiturkce.com/kelime/t%C3%B6re> E.T. 13.07.2021

<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/asabiyet>, E.T. 01.07.2023

[Polybius and the Origins of the Separation of Powers | Libertarianism.org](#) E.T. 13.02.2023

[Nişanyan Sözlük - Türkçe Etimolojik Sözlük \(nisanyansozluk.com\)](#) E.T. 10.03.2023

<https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/seksen-iki-anayasasi-metin-degisiklik>, E.T. 04.08.2023

<https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanligi/resmi-simgeler/fors/>, E.T. 10.11.2024

